

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАЗИМКО Є. С., ПОНОМАРЬОВА Т. І.

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВOPУШЕННЯМ У СУЧАСНІЙ КРИМІНОЛОГІЇ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Монографія

2024

УДК 343.9

Н19

Рекомендовано до друку Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ (протокол №4 від 27.11.2024 року)

Рецензенти:

Письменський Євген Олександрович — професор кафедри права та публічного управління ЗВО «Університет Короля Данила», доктор юридичних наук, професор.

Тичина Дмитро Михайлович — провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Навчально-наукового інституту №1 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник.

Н19 Назимко Є.С., Пономарьова Т.І. Запобігання кримінальним правопорушенням у сучасній криминології: теорія та практика: монографія. Вид. 2-е, переробл. та доповн. — Київ : ВД «Дакор», 2024. — 312 с.

ISBN 978-617-8066-90-1

Монографію присвячено дослідженню особливостей запобігання кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану, зокрема в контексті регулярних та системних змін кримінального законодавства. Обґрунтовується виключна роль та центральне місце кримінально-правових заходів у системі криминологічної протидії злочинності. У роботі порушується питання щодо доцільності зміни традиційної моделі криминологічного запобігання кримінальним правопорушенням. Доводиться, що будь-які заходи протидії злочинності є політично зумовленими та знаходяться у правовій площині, здебільшого відтворюються крізь призму кримінально-правових приписів, що відображає зміст криминології як юридичної науки взагалі та науки кримінально-правового циклу зокрема.

Розрахована на представників сектору безпеки та оборони, науковців, представників громадських організацій, здобувачів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться проблемами кримінального права та криминології.

УДК 343.9

ISBN 978-617-8066-90-1

© Донецький державний
університет внутрішніх справ,
2024

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ	9
1.1. Соціально-економічні заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням в Україні	10
1.2. Політико-правові заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням в Україні	46
1.3. Освітньо-виховні заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням в Україні	67
РОЗДІЛ 2. ЗАХОДИ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ	95
2.1. Організаційно-правові заходи запобігання кримінальним правопорушенням в Україні	96
2.2. Віктимологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням в Україні	152
2.3. Пенітенціарні заходи запобігання кримінальним правопорушенням в Україні	184

РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ	219
3.1. Кримінально-правові заходи забезпечення індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням	220
3.2. Тримання під вартою у системі заходів індивідуально- профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням	258
3.3. Обмежувальні приписи суду для осіб, які вчинили домашнє насильство	273
ВИСНОВКИ	290
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	297

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВПО** – Внутрішньо переміщена особа
- ІАС** – Інформаційно-аналітична система
- ТЕС** – Теплова електростанція
- ТЕЦ** – Теплоелектроцентрально
- ДКВС** – Державна кримінально-виконавча служба
- ДМС** – Державна міграційна служба
- ДСНС** – Державна служба з надзвичайних ситуацій
- ЗСУ** – Збройні Сили України
- МВС** – Міністерство внутрішніх справ
- МЗС** – Міністерство закордонних справ
- МОЗ** – Міністерство охорони здоров'я
- СБУ** – Служба безпеки України
- КВК** – Кримінально-виконавчий кодекс
- КК** – Кримінальний кодекс
- КПК** – Кримінальний процесуальний кодекс
- ЄС** – Європейський Союз
- ЄСПЛ** – Європейський суд з прав людини
- МКС** – Міжнародний кримінальний суд
- ООН** – Організація Об'єднаних Націй
- ДНР** – Донецька Народна Республіка
- ЛНР** – Луганська Народна Республіка
- рф** – російська федерація

ПЕРЕДМОВА

Запобігання кримінальним правопорушенням є одним із пріоритетних напрямів розвитку держави взагалі та реформування органів правопорядку зокрема, про що визначено у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленому Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023¹. Введення особливого правового режиму воєнного стану в Україні та повномасштабне вторгнення російської федерації виявили проблеми, які негативним чином вплинули на якість здійснення правоохоронними органами своїх завдань, одним з яких є протидія злочинності. Військово-політичні чинники також послабили здатність суспільства до адаптації до змін безпекового середовища, що призвело до зростання кількісного показника кримінальних правопорушень. Така негативна зміна кримінологічної ситуації чинить деструктивний вплив на національну безпеку держави та утворює перешкоди до подальшого поглиблення євроінтеграційних процесів. Отже, очевидною є потреба в удосконаленні політики держави у сфері боротьби зі злочинністю.

У сучасних умовах функціонування держави традиційна кримінологічна модель запобігання кримінальним правопорушенням виявляє неспроможність ефективно впливати на злочинність, що зумовлено відсутністю здатності усувати детермінанти, які знаходяться поза межами впливу кримінологічних заходів (збройна агресія та

¹ Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: схвалено Указом Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>

військово-політичні чинники, вимушені міграційні процеси тощо). Одним із актуальних способів вирішення цієї проблеми має стати удосконалення та поглиблення кримінально-правових заходів протидії злочинності, а також забезпечення їх інтеграції у кримінологічну площину.

Удосконалення заходів кримінально-правової протидії в межах традиційної моделі кримінологічного запобігання також є пріоритетним завданням державної політики щодо адаптації законодавства України до *acquis communautaire* ЄС. В Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованій із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 визначено, що сторони визнають важливість адаптації чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Україна забезпечує, щоб існуючі закони та майбутнє законодавство поступово досягли сумісності з *acquis* ЄС. У документі також зазначено, що сторони співробітничать у боротьбі з кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю, а також з метою її попередження².

З огляду на визначені в Угоді та джерелах *acquis communautaire* пріоритети удосконалення політики боротьби зі злочинністю видається можливим та доцільним вважати, що в межах сучасних рівнів кримінологічного запобігання більшість детермінант, зокрема і військово-політичних, можуть бути усунені шляхом раціоналізації кримінального законодавства та поступового його приведення у відповідність до законодавства Європейського Союзу.

² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

Аналіз останніх змін та доповнень, внесених до Кримінального кодексу України з лютого 2022 року, свідчить про їх часткову невідповідність принципам системності та пропорційності правотворчої діяльності, що призвело до зміни змістовної сторони національної кримінально-правової політики та здійснило вплив на систему кримінологічного запобігання. Така ситуація мала наслідками видовий перерозподіл суспільно небезпечних діянь та дисбаланс у заходах кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення, зокрема через невідповідність оновлених меж кримінальної відповідальності та покарання принципам кримінального права та вимогам сучасного етапу державотворення.

У монографії сучасні кримінологічні проблеми в межах традиційної моделі запобігання кримінальним правопорушенням та перспективи удосконалення політики держави у сфері боротьби зі злочинністю розглядаються у площині кримінально-правової протидії, з погляду на можливі способи покращення діяльності держави щодо застосування заходів кримінально-правового характеру в межах загальної та спеціальної превенції. Такий підхід до запобігання кримінальним правопорушенням у сучасній кримінології відтворює її юридичний зміст та визначає перспективи для подальшого розвитку наук кримінально-правового циклу.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

У кримінологічній науці першим рівнем у системі запобігання кримінальним правопорушенням є загальносоціальний. Класичний підхід до кримінологічної функції на цьому рівні полягає у визначенні детермінант злочинності, пов'язаних із рівнем економічного розвитку, сукупністю соціальних проблем держави та якістю нормативно-правового регулювання соціально-економічної та політичної діяльності. Відповідно до таких детермінант формуються кримінологічні заходи, здатні їх усунути/зменшити вплив/скоротити.

Проте аналіз поточної криміногенної ситуації у країні надає підставу для констатації неможливості відокремлення заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням від курсу кримінально-правової політики взагалі та якості кримінально-правового регулювання суспільних відносин зокрема. Це пов'язано як із виникненням спеціальних правових станів у окремих громадян, так і з впливом певних кримінально-правових інститутів на порядок здійснення державою основних та додаткових функцій. Формальний підхід до загальносоціального рівня запобігання та відокремлення його від механізму кримінально-правового регулювання знецінює зміст кримінології як юридичної науки взагалі та як науки кримінально-правового циклу зокрема. Визнання факту існування різних моделей кримінально-правового реагування на протиправні

посягання на різних рівнях соціальної взаємодії потребує інтеграції елементів кримінально-правової політики на всіх рівнях кримінологічного запобігання, зокрема і на загальносоціальному в межах соціально-економічних, політико-правових та освітньо-виховних заходів. Це надасть можливість впливати на діяльність державних інститутів як прийнятними та сталими засобами, так і шляхом удосконалення механізму кримінально-правового впливу.

1.1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАХОДИ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

Традиційно, більшість детермінант кримінальних правопорушень учені пов'язують із незадовільним соціально-економічним забезпеченням населення держави. Логічною реакцією на таку ситуацію стає пошук заходів запобігання шляхом створення способів посилення економічної системи. Як правило, в цьому контексті актуалізується питання забезпечення громадян робочими місцями відповідно до їх освіти та професійних навичок, що також зумовлено сталою думкою про те, що здебільшого кримінальні правопорушення вчиняються особами, які не працюють та не навчаються.

Водночас питання щодо доцільності стверджувати, що частіше такі діяння вчиняються через відсутність офіційного та постійного заробітку, залишається відкритим для дискусії (особливо, якщо мова йде про суспільно небезпечні діяння, які не передбачають корисливого мотиву та мети). У такому випадку доцільніше говорити про те, що особи, які не працюють та не навчаються, мають надлишок вільного часу та шкідливі звички, що у сукупності формує девіантну, а згодом і кримінально протиправну поведінку.

Аналіз статистики Офісу Генерального прокурора надав підставу для констатації наявності часткового варіювання кількісних показників різних соціально-демографічних та кримінально-правових ознак осіб, які вчинили кримінальні правопорушення залежно від виду суспільно небезпечного діяння (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Розділ Особливої частини ККУ	Загальна кількість виявлених осіб		Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення												
	осіб	%													
Злочини проти основ національної безпеки України	1685	1,63	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Ознака</th> <th>Кількість</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>3</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>20</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>40</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>779</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака	Кількість	Наркотичне сп'яніння	0	Алкогольне сп'яніння	3	Незнята та непогашена судимість	20	Повторно	40	Непрацюючі	779
Ознака	Кількість														
Наркотичне сп'яніння	0														
Алкогольне сп'яніння	3														
Незнята та непогашена судимість	20														
Повторно	40														
Непрацюючі	779														
Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи	21080	20,42	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Ознака</th> <th>Кількість</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>25</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>3572</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>1802</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>3523</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>15431</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака	Кількість	Наркотичне сп'яніння	25	Алкогольне сп'яніння	3572	Незнята та непогашена судимість	1802	Повторно	3523	Непрацюючі	15431
Ознака	Кількість														
Наркотичне сп'яніння	25														
Алкогольне сп'яніння	3572														
Незнята та непогашена судимість	1802														
Повторно	3523														
Непрацюючі	15431														

Розділ Особливої частини ККУ	Загальна кількість виявлених осіб		Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення												
	осіб	%													
Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи	161	0,16	<table border="1"> <caption>Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення</caption> <thead> <tr> <th>Ознака</th> <th>Кількість осіб</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>15</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>17</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>32</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>122</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака	Кількість осіб	Наркотичне сп'яніння	2	Алкогольне сп'яніння	15	Незнята та непогашена судимість	17	Повторно	32	Непрацюючі	122
Ознака	Кількість осіб														
Наркотичне сп'яніння	2														
Алкогольне сп'яніння	15														
Незнята та непогашена судимість	17														
Повторно	32														
Непрацюючі	122														
Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	329	0,32	<table border="1"> <caption>Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення</caption> <thead> <tr> <th>Ознака</th> <th>Кількість осіб</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>3</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>79</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>44</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>76</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>217</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака	Кількість осіб	Наркотичне сп'яніння	3	Алкогольне сп'яніння	79	Незнята та непогашена судимість	44	Повторно	76	Непрацюючі	217
Ознака	Кількість осіб														
Наркотичне сп'яніння	3														
Алкогольне сп'яніння	79														
Незнята та непогашена судимість	44														
Повторно	76														
Непрацюючі	217														
Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	2121	2,05	<table border="1"> <caption>Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення</caption> <thead> <tr> <th>Ознака</th> <th>Кількість осіб</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>3</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>159</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>218</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>367</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>1820</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака	Кількість осіб	Наркотичне сп'яніння	3	Алкогольне сп'яніння	159	Незнята та непогашена судимість	218	Повторно	367	Непрацюючі	1820
Ознака	Кількість осіб														
Наркотичне сп'яніння	3														
Алкогольне сп'яніння	159														
Незнята та непогашена судимість	218														
Повторно	367														
Непрацюючі	1820														

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

Розділ Особливої частини ККУ	Загальна кількість виявлених осіб		Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення												
	осіб	%													
Кримінальні правопорушення проти власності	30165	29,23	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Ознака</th> <th>Кількість</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>20</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>1049</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>7436</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>10723</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>24753</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака	Кількість	Наркотичне сп'яніння	20	Алкогольне сп'яніння	1049	Незнята та непогашена судимість	7436	Повторно	10723	Непрацюючі	24753
Ознака	Кількість														
Наркотичне сп'яніння	20														
Алкогольне сп'яніння	1049														
Незнята та непогашена судимість	7436														
Повторно	10723														
Непрацюючі	24753														
Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності	641	0,62	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Ознака</th> <th>Кількість</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>17</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>36</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>291</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака	Кількість	Наркотичне сп'яніння	0	Алкогольне сп'яніння	0	Незнята та непогашена судимість	17	Повторно	36	Непрацюючі	291
Ознака	Кількість														
Наркотичне сп'яніння	0														
Алкогольне сп'яніння	0														
Незнята та непогашена судимість	17														
Повторно	36														
Непрацюючі	291														
Кримінальні правопорушення проти довілля	1249	1,21	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Ознака</th> <th>Кількість</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>3</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>58</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>123</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>857</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака	Кількість	Наркотичне сп'яніння	0	Алкогольне сп'яніння	3	Незнята та непогашена судимість	58	Повторно	123	Непрацюючі	857
Ознака	Кількість														
Наркотичне сп'яніння	0														
Алкогольне сп'яніння	3														
Незнята та непогашена судимість	58														
Повторно	123														
Непрацюючі	857														

Розділ Особливої частини ККУ	Загальна кількість виявлених осіб		Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення												
	осіб	%													
Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки	3679	3,56	<table border="1"> <caption>Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (Категорія: Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки)</caption> <thead> <tr> <th>Ознака</th> <th>Кількість</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>18</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>142</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>373</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>616</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>2321</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака	Кількість	Наркотичне сп'яніння	18	Алкогольне сп'яніння	142	Незнята та непогашена судимість	373	Повторно	616	Непрацюючі	2321
Ознака	Кількість														
Наркотичне сп'яніння	18														
Алкогольне сп'яніння	142														
Незнята та непогашена судимість	373														
Повторно	616														
Непрацюючі	2321														
Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва	17	0,02	<table border="1"> <caption>Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (Категорія: Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва)</caption> <thead> <tr> <th>Ознака</th> <th>Кількість</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>1</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака	Кількість	Наркотичне сп'яніння	0	Алкогольне сп'яніння	0	Незнята та непогашена судимість	0	Повторно	0	Непрацюючі	1
Ознака	Кількість														
Наркотичне сп'яніння	0														
Алкогольне сп'яніння	0														
Незнята та непогашена судимість	0														
Повторно	0														
Непрацюючі	1														
Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту	5065	4,91	<table border="1"> <caption>Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (Категорія: Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту)</caption> <thead> <tr> <th>Ознака</th> <th>Кількість</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>34</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>638</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>226</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>369</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>92</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака	Кількість	Наркотичне сп'яніння	34	Алкогольне сп'яніння	638	Незнята та непогашена судимість	226	Повторно	369	Непрацюючі	92
Ознака	Кількість														
Наркотичне сп'яніння	34														
Алкогольне сп'яніння	638														
Незнята та непогашена судимість	226														
Повторно	369														
Непрацюючі	92														

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

Розділ Особливої частини ККУ	Загальна кількість виявлених осіб		Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення										
	осіб	%											
Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності	1389	1,35	<table border="1"> <tr><td>Наркотичне сп'яніння</td><td>8</td></tr> <tr><td>Алкогольне сп'яніння</td><td>292</td></tr> <tr><td>Незнята та непогашена судимість</td><td>107</td></tr> <tr><td>Повторно</td><td>193</td></tr> <tr><td>Непрацюючі</td><td>900</td></tr> </table>	Наркотичне сп'яніння	8	Алкогольне сп'яніння	292	Незнята та непогашена судимість	107	Повторно	193	Непрацюючі	900
Наркотичне сп'яніння	8												
Алкогольне сп'яніння	292												
Незнята та непогашена судимість	107												
Повторно	193												
Непрацюючі	900												
Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення	17282	16,74	<table border="1"> <tr><td>Наркотичне сп'яніння</td><td>561</td></tr> <tr><td>Алкогольне сп'яніння</td><td>58</td></tr> <tr><td>Незнята та непогашена судимість</td><td>1855</td></tr> <tr><td>Повторно</td><td>3106</td></tr> <tr><td>Непрацюючі</td><td>13052</td></tr> </table>	Наркотичне сп'яніння	561	Алкогольне сп'яніння	58	Незнята та непогашена судимість	1855	Повторно	3106	Непрацюючі	13052
Наркотичне сп'яніння	561												
Алкогольне сп'яніння	58												
Незнята та непогашена судимість	1855												
Повторно	3106												
Непрацюючі	13052												
Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації	2249	2,18	<table border="1"> <tr><td>Наркотичне сп'яніння</td><td>1</td></tr> <tr><td>Алкогольне сп'яніння</td><td>3</td></tr> <tr><td>Незнята та непогашена судимість</td><td>49</td></tr> <tr><td>Повторно</td><td>134</td></tr> <tr><td>Непрацюючі</td><td>1626</td></tr> </table>	Наркотичне сп'яніння	1	Алкогольне сп'яніння	3	Незнята та непогашена судимість	49	Повторно	134	Непрацюючі	1626
Наркотичне сп'яніння	1												
Алкогольне сп'яніння	3												
Незнята та непогашена судимість	49												
Повторно	134												
Непрацюючі	1626												

Розділ Особливої частини ККУ	Загальна кількість виявлених осіб		Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення												
	осіб	%													
Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів	7551	7,32	<table border="1"> <caption>Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення</caption> <thead> <tr> <th>Ознака особи</th> <th>Кількість осіб</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>7</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>285</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>628</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>1039</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>4553</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака особи	Кількість осіб	Наркотичне сп'яніння	7	Алкогольне сп'яніння	285	Незнята та непогашена судимість	628	Повторно	1039	Непрацюючі	4553
Ознака особи	Кількість осіб														
Наркотичне сп'яніння	7														
Алкогольне сп'яніння	285														
Незнята та непогашена судимість	628														
Повторно	1039														
Непрацюючі	4553														
Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	400	0,39	<table border="1"> <caption>Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення</caption> <thead> <tr> <th>Ознака особи</th> <th>Кількість осіб</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>5</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>47</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>75</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>238</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака особи	Кількість осіб	Наркотичне сп'яніння	0	Алкогольне сп'яніння	5	Незнята та непогашена судимість	47	Повторно	75	Непрацюючі	238
Ознака особи	Кількість осіб														
Наркотичне сп'яніння	0														
Алкогольне сп'яніння	5														
Незнята та непогашена судимість	47														
Повторно	75														
Непрацюючі	238														
Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	2510	2,43	<table border="1"> <caption>Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення</caption> <thead> <tr> <th>Ознака особи</th> <th>Кількість осіб</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>16</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>355</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>65</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>138</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>857</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака особи	Кількість осіб	Наркотичне сп'яніння	16	Алкогольне сп'яніння	355	Незнята та непогашена судимість	65	Повторно	138	Непрацюючі	857
Ознака особи	Кількість осіб														
Наркотичне сп'яніння	16														
Алкогольне сп'яніння	355														
Незнята та непогашена судимість	65														
Повторно	138														
Непрацюючі	857														

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

Розділ Особливої частини ККУ	Загальна кількість виявлених осіб		Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення												
	осіб	%													
Кримінальні правопорушення проти правосуддя	1681	1,63	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Ознака особи</th> <th>Кількість осіб</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>73</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>899</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>998</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>1374</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака особи	Кількість осіб	Наркотичне сп'яніння	2	Алкогольне сп'яніння	73	Незнята та непогашена судимість	899	Повторно	998	Непрацюючі	1374
Ознака особи	Кількість осіб														
Наркотичне сп'яніння	2														
Алкогольне сп'яніння	73														
Незнята та непогашена судимість	899														
Повторно	998														
Непрацюючі	1374														
Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)	3405	3,30	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Ознака особи</th> <th>Кількість осіб</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>27</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>4</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>51</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>105</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака особи	Кількість осіб	Наркотичне сп'яніння	0	Алкогольне сп'яніння	27	Незнята та непогашена судимість	4	Повторно	51	Непрацюючі	105
Ознака особи	Кількість осіб														
Наркотичне сп'яніння	0														
Алкогольне сп'яніння	27														
Незнята та непогашена судимість	4														
Повторно	51														
Непрацюючі	105														
Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	555	0,54	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Ознака особи</th> <th>Кількість осіб</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>3</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>11</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>20</td> </tr> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>147</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака особи	Кількість осіб	Наркотичне сп'яніння	0	Алкогольне сп'яніння	3	Незнята та непогашена судимість	11	Повторно	20	Непрацюючі	147
Ознака особи	Кількість осіб														
Наркотичне сп'яніння	0														
Алкогольне сп'яніння	3														
Незнята та непогашена судимість	11														
Повторно	20														
Непрацюючі	147														

Розділ Особливої частини ККУ	Загальна кількість виявлених осіб		Гістограма розподілу виявлених осіб за ознаками особи, яка вчинила кримінальне правопорушення												
	осіб	%													
Усього	103214	100	 <table border="1"> <caption>Дані до гістограми розподілу виявлених осіб за ознаками особи</caption> <thead> <tr> <th>Ознака</th> <th>Кількість осіб</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Непрацюючі</td> <td>69435</td> </tr> <tr> <td>Повторно</td> <td>21713</td> </tr> <tr> <td>Незнята та непогашена судимість</td> <td>13923</td> </tr> <tr> <td>Алкогольне сп'яніння</td> <td>6761</td> </tr> <tr> <td>Наркотичне сп'яніння</td> <td>700</td> </tr> </tbody> </table>	Ознака	Кількість осіб	Непрацюючі	69435	Повторно	21713	Незнята та непогашена судимість	13923	Алкогольне сп'яніння	6761	Наркотичне сп'яніння	700
Ознака	Кількість осіб														
Непрацюючі	69435														
Повторно	21713														
Незнята та непогашена судимість	13923														
Алкогольне сп'яніння	6761														
Наркотичне сп'яніння	700														

Відповідно до наведеної гістограми у більшості випадків стабільно високим залишається виключно кількісний показник непрацюючих осіб (із варіюванням інших залежно від виду кримінального правопорушення). Проте необхідно зауважити, що непрацюючі особи часто вчиняють протиправне діяння повторно, а відсутність офіційної роботи у непоодиноких випадках пов'язана із попередніми судимостями (в окремих випадках і тими, що були погашені або зняті). Отже, фактично судимість є фактором, який утворює штучні перешкоди для працевлаштування.

Необхідно зазначити, що питання доцільності існування судимості як з точки зору кримінально-правового інституту, так і з точки зору її впливу на соціально-економічну складову не є новим для науки кримінального права та кримінології. Вченими неодноразово зверталась увага на рудиментарність цього інституту, зумовлену феноменом наступності у праві. Водночас через не повною мірою актуальну та ефективну систему запобігання кримінальним правопорушенням, з точки зору факультативної детермінанти, судимість не розглядалась. Це можна пояснити тим, що сутність цього

правового інституту через його специфічні функції (виховна та каральна) не відповідає загальносоціальному рівню запобігання. Зважаючи на те, що судимість є тимчасовим правовим станом особи, зумовленим реалізацією кримінальної відповідальності, він є занадто малозначним для спеціально-кримінологічного та індивідуального рівнів. З огляду на встановлену кореляцію між рівнем працевлаштування та судимістю як фактором, який діє на цей процес, видається доцільним розглянути її кримінологічний зміст та потенційно можливі способи зменшення впливу цього правового інституту на соціально-економічний розвиток держави.

Отже, сутність судимості полягає в тому, що до її зняття/погашення права такої особи частково обмежені. Такий підхід — один із способів забезпечення дієвості виховної та каральної функції кримінального законодавства.

З цього приводу В. І. Тютюгін вказує на наявність загальноправових несприятливих наслідків судимості, які передбачені не нормами кримінального законодавства, а іншими нормативно-правовими актами. Вчений зауважує, що ці наслідки пов'язані з обмеженням загального правового статусу особи, згідно з якими особам, що мають судимість, забороняється обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, а також встановлюються деякі інші обмеження їх прав. Зокрема, такі наслідки полягають у тому, що: 1) особа, що має судимість за вчинення умисного злочину, не може, наприклад, бути обрана народним депутатом України (ст. 76 Конституції України). Така особа не може бути суддею (п. 3 ч. 2 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Набрання законної сили обвинувальним вироком суду, з моменту якого виникає судимість, є також підставою для звільнення судді з деяких посад (ст. 126 Конституції України) та для дострокового припинення повноважень народного депутата України (ст. 81 Конституції України); 2) особа, що має судимість, не може бути адвокатом або нотаріусом (ч. 2 ст. 6 Закону

України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ст. 3 Закону України «Про нотаріат»). Така особа не може бути призначеними на посаду прокурора (п. 3 ч. 6 ст. 27 Закону України «Про прокуратуру») тощо. Вказуючи на негативні кримінально-правові та загальноправові наслідки судимості, вчений акцентує на необхідності врахування, що особа не може визнаватися такою, що має судимість, безстроково, бо остання обмежує правовий статус особи лише на певний, чітко визначений у законі проміжок часу, після закінчення якого за умов, зазначених у законі, судимість погашається (ст.ст. 89–90) чи знімається (ст. 91 КК) і тим самим анулюються (визнаються юридично неіснуючими) всі негативні наслідки засудження. Неодноразова звертав увагу на це і Верховний Суд, підкреслюючи, що «припинення судимості анулює всі кримінально-правові та загальноправові наслідки засудження та призначення покарання. Особа, судимість якої погашена або знята, вважається такою, яка раніше злочину не вчиняла, покарання не відбувала. Вона не зобов'язана будь-де вказувати про вчинення нею в минулому злочину та призначення за нього покарання, не повинна відчувати жодних негативних наслідків колишньої судимості. Врахування погашеної чи знятої судимості при вирішенні будь-яких питань, у т. ч. і при характеристиці особи, суперечить самій суті інституту припинення судимості і є неприпустимим»³.

З метою забезпечення можливості під час обрання кандидата на відповідну посаду встановити факт наявності в особи судимості чи притягнення до кримінальної відповідальності в Україні було

³ Практика судів України з кримінальних справ (2012–2013 рр.) / уклад. В. І. Тютюгін; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2014. С. 417–425; Постанови Верховного Суду: 1) від 27.09.2018 р. у справі № 647/1831/15-к (провадження № 51-336км17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76945371>; 2) від 17.09.2020 р. у справі № 739/1140/18 (провадження № 51-1858км20); Тютюгін В. І. Судимість як один із засобів кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2(18). С. 211–250.

створено інформаційно-аналітичну систему «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості».

Відповідно до Положення про інформаційно-аналітичну систему «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості», затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 30 березня 2022 року № 207, відомості з ІАС використовуються для: ... виявлення перешкод в обійманні певних посад; встановлення передумов заборони займатися певними видами професійної діяльності⁴. В усіх інших випадках роботодавець під час розгляду справи кандидата на посаду може затребувати довідку про не притягнення до кримінальної відповідальності або про відсутність судимості. Водночас, як свідчить практика, в окремих випадках особам, які мають судимість, зокрема і зняту/погашену, роботодавці необґрунтовано відмовляють у прийнятті на роботу або звільняють (Рішення Ленінського районного суду м. Кіровограда від 18 листопада 2019 року (справа № 405/3330/19)⁵).

Певна неузгодженість та непослідовність кримінально-правової політики щодо підходу до працевлаштування осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, прослідковується в частині визначення можливості умовно-достроково звільняти осіб від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом, що фактично також є формою організації трудових відносин. Отже, в цьому контексті можна стверджувати про необхідність посилення кримінально-правового захисту прав осіб, які мають незняту/непогашену

⁴ Положення про інформаційно-аналітичну систему «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості»: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 30.03.2022 р. № 207. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0425-22#Text>

⁵ Рішення Ленінського районного суду м. Кіровограда від 18 листопада 2019 року (справа № 405/3330/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85848691>

судимість на працевлаштування. Зокрема, така пропозиція може бути реалізована шляхом внесення змін до диспозиції ч. 1 ст. 172 КК України та викладення її таким чином: 1. *Незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», необґрунтована відмова у працевлаштуванні громадян, які відносяться до категорій, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, а також інше грубе порушення законодавства про працю, — карається...* Такий підхід, скерований на дотримання положень КЗпП України⁶ та Закону України від 05.07.2012 № 5067-VI «Про зайнятість населення»⁷, надасть можливість не тільки скоротити кількість осіб, які є непрацевлаштованими, та знизити криміногенні ризики щодо потенційної можливості обрання ними незаконних способів отримання прибутку, а й посилить захист трудових відносин засобами кримінального права.

Окремою причиною збільшення кількості непрацевлаштованих осіб також є зменшення робочих місць через події, пов'язані з воєнним станом. Так, відповідно до аналітичної інформації вагомим чинником щодо обмеження можливості збільшення обсягів пропозиції робочої сили є необхідність поповнення мобілізаційного резерву для проведення воєнних дій.

За даними щомісячного опитування підприємств «Український бізнес під час війни», проведеного Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій у грудні 2022 р., серед найважливіших проблем, з якими зіштовхується бізнес під час війни, було відзначено брак робочої сили внаслідок призову та/або виїзду

⁶ Кодекс законів України про працю від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

⁷ Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>

працівників. Зокрема, частка підприємств, які відзначили важливість цієї проблеми, становила 19% у грудні. При цьому майже 22% малих і 21% великих підприємств відзначили серйозність цієї проблеми. Це свідчить про значний вплив цього чинника на можливості забезпечення підприємств робочою силою відповідної кваліфікації. Згідно з отриманими експертними оцінками добровільний вступ до лав ЗСУ і мобілізаційний призов працівників на військову службу стали основними чинниками пошуку і набору працівників у 2022 р. Це стосувалось усіх секторів економіки, включно із стратегічними, які мали можливість бронювання працівників від призову. Значна кількість добровольців також спричинила заміну вибулих працівників, що своєю чергою потребувало від підприємств зусиль для заміни. Експертами відзначається, що разом із міграцією мобілізація мала прямий вплив на формування дефіциту кваліфікованих працівників, оскільки в межах мобілізації ЗСУ потребували значної кількості кваліфікованих технічних спеціалістів, дефіцит яких був на ринку вже кілька років. Окрім зазначеного, процес мобілізації став чинником розширення неформальної зайнятості на ринку праці через небажання частини чоловіків виходити на роботу й відповідного оформлення трудових відносин для уникнення мобілізації. Експерти вказують, що такі обставини певним чином підтримали малий бізнес в окремих секторах, зокрема будівництві, деревообробці, торгівлі⁸. Таким чином, частково причини формування економіки праці в сучасних умовах тісно пов'язані з наслідками військової агресії, особливостями дії особливого правового режиму воєнного стану та міграційними процесами.

Не менш серйозною проблемою є забезпечення зайнятості ВПО. Згідно з результатами опитування Міжнародної організації з міграції,

⁸ Ринок праці України 2022–2023: стан, тенденції та перспективи. URL: https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf

станом на 23 січня 2023 р. кількість ВПО в Україні становила 5,4 млн осіб. При цьому розподіл ВПО за видами економічної діяльності характеризується нерівномірністю. Зокрема, результати опитування роботодавців свідчать про значну диференціацію зайнятості ВПО за видами економічної діяльності. Найвищою залишається частка ВПО в загальній кількості працівників, зайнятих у добувній промисловості (8,8%), готельно-ресторанній сфері (5,4%), сфері фінансів (5%), тоді як найнижчою – у сфері нерухомості (0,9%), надання інших послуг (1,3%), а також у сфері транспорту (1,4% від загальної кількості зайнятих). Також значно диференційованим залишається регіональний розподіл працюючих ВПО в загальній кількості працівників підприємств. Найменшою залишається частка ВПО в загальній кількості працівників, які працюють на території Кіровоградської, Миколаївської, Черкаської, Чернівецької та Чернігівської областей. Це може бути результатом не тільки недостатньо значної концентрації ВПО на території цих областей, а й невисокої мотивації певної частки ВПО до працевлаштування на підприємствах цих регіонів. За даними опитування роботодавців, найбільшими залишаються частки ВПО в загальній кількості працівників у Запорізькій, Харківській, Івано-Франківській областях та м. Києві (відповідно у межах від 4,2 до 5,7% від загальної кількості працівників)⁹.

Необхідно також зазначити, що проблема забезпечення внутрішньо переміщених осіб робочими місцями також пов'язана з регіональними особливостями розподілу професій та їх актуальністю в тому чи іншому регіоні. Така ситуація може призводити до відсутності попиту на окремі професії внутрішньо переміщених осіб та виникненню потреби в їх перепідготовці.

⁹ Там само.

Аналіз статистичної інформації, поданої Державною службою зайнятості¹⁰, свідчить про те, що загальна кількість вакансій, розподілених за видами економічної діяльності, також не відповідає кількості шукачів роботи, зокрема тих, що мають статус безробітних. Станом на 01 серпня 2024 року загальна кількість вакансій по Україні дорівнює 49849, загальна кількість шукачів роботи — 130937, з них мають статус безробітного 106669 осіб. Найбільша кількість вакансій передбачена для переробної промисловості — 10825. Цей вид економічної діяльності також надає можливість забезпечити робочим місцем усіх шукачів (9339 осіб). Наступна за кількістю — оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів — 7557 вакансій, проте зафіксовано 14569 шукачів роботи за цим видом економічної діяльності, з яких 12501 — мають статус безробітного. На третьому місці охорона здоров'я та надання соціальної допомоги — 4889 вакансій, 5175 шукачів роботи, з яких 4187 — безробітні. Четверте місце — транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність — 4632 вакансії, 4924 шукачі роботи, з яких 4331 — безробітні. І останнє із найбільш популярних місць займає освіта — 3992 вакансії, 4414 шукачів роботи, з яких 3631 мають статус безробітних. Більшу кількість послуг із працевлаштування було надано у Дніпропетровській (32490), Львівській (21256), Одеській (23946), Полтавській (22579) та Харківській (28973) областях. У січні-липні 2024 року із 404939 осіб було працевлаштовано 143603. Станом на липень 2024 року послуги із працевлаштування також отримали 72479 внутрішньо переміщених осіб, 53448 з яких мали статус безробітних, 4122 особам було забезпечено можливість пройти професійне навчання.

¹⁰ Кількість вакансій та чисельність шукачів роботи, зареєстрованих в Державній службі зайнятості станом на 1 серпня 2024 року. URL: <https://dcz.gov.ua/stat/statfile>

Така низька зайнятість населення та значний відсоток осіб, які мають статус безробітного, не тільки негативно відбивається на економічній ситуації в країні, а і ставить під сумнів ефективність окремих видів покарань, пов'язаних з реалізацією трудових функцій. Одним із таких покарань є виправні роботи.

Так, ч. 2 ст. 57 КК України має припис, що виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацевдатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, приватних виконавців, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування¹¹. Отже, перелік осіб, до яких не може бути застосоване таке покарання, є достатньо широким, що свідчить про те, що *фактично перехід до ринкових відносин та взагалі активний розвиток ринкової економіки призводить до зниження якості та ефективності інституту покарання у кримінальному праві*.

Як видається, такі види покарання, як штраф та виправні роботи були передбачені у кримінальному законодавстві з метою посилення економічної спроможності держави. Це підтверджується також положеннями КВК України, у ст. 45 якого зазначено, що уповноважений орган з питань пробації здійснює контроль за правильністю і своєчасністю відрахувань із заробітку засуджених до виправних робіт і перерахуванням відрахованих сум у дохід держави. Відрахування провадяться з усієї суми заробітку, без виключення з цієї суми податків та інших платежів і незалежно від наявності претензій до

¹¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

засудженого за виконавчими документами, за кожний відпрацьований місяць при виплаті заробітної плати. В осіб, які працюють за сумісництвом, відрахування провадяться із заробітку за кожним місцем роботи. Відрахування відповідно до судового рішення починаються з наступного дня після надходження судового рішення та повідомлення на підприємство, в установу чи організацію, але не раніше ніж судове рішення набрало чинності. Відрахування не провадяться з грошових допомог, які одержуються в порядку загальнообов'язкового державного соціального страхування і соціального забезпечення, виплат одноразового характеру, не передбачених системою оплати праці, сум, які виплачуються як компенсація за втрати, пов'язані з відрядженням, та інших компенсаційних виплат¹².

Ще у 2003 році, оцінюючи новели нещодавно прийнятого, нині — чинного кримінального законодавства, В. В. Сташис поставив під сумнів самостійність покарання у виді виправних робіт, вказавши, що в новому Кримінальному кодексі України штраф як самостійний вид покарання представлений звичайним штрафом (тобто грошовим стягненням, що обчислюється встановленими законом неоподатковуваними мінімумами доходів громадян і накладається судом у випадках і в розмірах, встановлених в Особливій частині КК) та його спеціальними видами — *виправними роботами* (виділено нами — Є. Н., Т. П.) і службовими обмеженнями для військовослужбовців¹³.

Ю. В. Баулін зауважував, що чинний КК України передбачає дванадцять видів покарань (ст. 51), серед яких виокремлено сім основних покарань (громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на

¹² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

¹³ Сташис В. Основні новели нового Кримінального кодексу України. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5798/1/Stashus_612.pdf

певний строк, довічне позбавлення волі), два додаткових покарання (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна), два змішаних покарання (штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю). *Практика свідчить, що частина з них має найменшу вагу у правозастосуванні, наприклад, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (виділено нами — Є. Н., Т. П.)*¹⁴. У більш ранніх працях учений також вказував на те, що наявність у національному кримінальному законодавстві такого виду покарання, як виправні роботи є перехідним явищем, і зрештою необхідно відмовитись від такого покарання, встановивши замість нього різновид штрафу¹⁵.

Н. В. Басалюк вказує, що доцільність існування цього виду покарання в чинному КК України викликає заперечення з огляду як мінімум на два аспекти. Перший, термінологічний – вживання самого терміна «виправні роботи», адже будь-яке покарання має «виправний» вплив, це впливає із функцій, властивих системі покарань і кримінального законодавства, яке у меті покарання вбачає не лише «кару, а й виправлення засуджених» (ч.2 ст.50 КК). Другий полягає в тому, що оригінальна внутрішня структура виправних робіт як виду покарання є дещо спірна, функціонально вираховання із заробітної плати у дохід держави є формою штрафу, оскільки спрямовані на один результат з ним — обмеження майнових прав засуджених

¹⁴ Баулін Ю. В. Європеїзація Загальної частини проекту КК України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/baulin-yu-v-yevropeyizatsiya-zagalnoyi-chastyny-novogo-kku.pdf>

¹⁵ Баулін Ю. В. Виправні роботи у проєкті КК України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2001. № 6. С. 199–203.

у виді грошових коштів, на що неодноразово вказувалося в науковій літературі¹⁶.

Проте є прихильники такого виду покарання, зокрема, наприклад, О. С. Пироженко вказує, що вважати виправні роботи лише майновим стягненням, замаскованим штрафом, штрафом у розстрочку — означає ігнорувати їх кримінально-правову роль. Неприпустимим є ігнорування кримінально-правового призначення виправних робіт як власне самодостатнього (не схожого на інші) основного виду покарання. Крім того, ефективність будь-якого виду покарання, зокрема, того, що обмежує майнові права засудженого, значною мірою визначається тим, чи відбувається досягнення визначених законом цілей покарання¹⁷. Водночас наведена думка є здебільшого винятком, що підтверджують і статистичні дані, відповідно до яких більшість загальнокримінальних суспільно небезпечних діянь вчиняється особами, які є дієздатними, але ніде не працюють та не навчаються, що свідчить про доцільність поступової відмови від такого покарання, як виправні роботи, що буде доречним також з огляду на його підтверджену низьку ефективність та проблеми, пов'язані із практичним застосуванням.

Так, у 2019 році покарання у виді виправних робіт було призначено 65 особам, з них 23 — за злочини невеликої тяжкості, 34 — за злочини середньої тяжкості та 8 — за тяжкі злочини; у 2020 році цей вид покарання було застосовано до 80 осіб, з них 41 — за злочини невеликої тяжкості, 29 — за злочини середньої тяжкості та 10 — за тяжкі злочини; у 2021 році покарання у виді виправних робіт було призначено

¹⁶ Басалюк Н. В. Система покарань у кримінальному праві та законодавстві України. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/35ecf31c-b4d0-4385-b54e-9d6d9b35b541/content>

¹⁷ Пироженко О. С. До проблеми законодавчої регламентації виправних робіт як виду кримінального покарання. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3b55e087-5464-4a5e-b5f5-e5980de55ee5/content>

170 особам, з них 104 — за злочини невеликої тяжкості, 59 — за злочини середньої тяжкості та 7 — за тяжкі злочини; у 2022 році цей вид було застосовано до 85 осіб, з них 45 — за злочини невеликої тяжкості, 34 — за злочини середньої тяжкості та 6 — за тяжкі злочини, у 2023 році покарання у виді виправних робіт було призначено 81 особам, з них 37 — за тяжкі злочини; 29 — за злочини середньої тяжкості та 14 — за тяжкі злочини¹⁸.

Незначна кількість випадків застосування такого виду покарання до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, по-перше, зумовлена тим, що такі особи є непрацевлаштованими, по-друге, за наявності альтернативних та рівнозначних за ступенем репресивності видів покарань у санкції, суди віддають перевагу нематеріальним заходам кримінально-правового впливу. Отже, *вказане надає підставу для визнання доцільним та актуальним рішенням такої проблеми внесення змін до кримінального законодавства України щодо змісту такого виду покарання, як виправні роботи та передбачити його як спеціальний вид штрафу*, на що неодноразово зверталась увага вчених. Така пропозиція матиме позитивний вплив як на подальший розвиток кримінального законодавства та приведення його у відповідність з міжнародними та зарубіжними тенденціями формування кримінально-виконавчої політики, так і якісно відобразиться з точки зору вдосконалення порядку формування економіки праці. У контексті останньої, а також загального незадовільного рівня працевлаштування населення актуальною проблемою, яка потребує розв'язання, є не до кінця сформований механізм захисту прав викривачів.

Боротьба з корупцією є пріоритетним напрямом розвитку держави, оскільки цей феномен здійснює беззаперечно деструктивний вплив на економічну, а отже — і на національну безпеку держави. У сучасному суспільстві корупція існує не тільки як самостійне соціально

¹⁸ Судова влада. Статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023

негативне явище, а і як фундамент для розвитку інших видів суспільно небезпечних діянь, зокрема тих, що вчиняються у складі організованих груп та злочинних організацій. Отже, кореляція між корупцією та інтенсифікацією організованої, а також транснаціональної злочинності є безумовною. В умовах регулярного зростання кількісного показника корупційних кримінальних правопорушень доцільним є створення комплексних заходів та засобів реагування, здатних не тільки попередити розвиток корупції, а і забезпечити належний процес доказування таких кримінальних правопорушень. З цією метою в Україні було запроваджено інститут викривачів корупції, ціллю якого є забезпечення органів досудового розслідування та суб'єктів запобігання та протидії корупції інформацією про можливі факти вчинення або готування до вчинення таких діянь. Особливістю діяльності викривачів є те, що ними можуть бути виключно фізичні особи, яким така інформація стала відома *у зв'язку із професійною, освітньою, трудовою або іншою діяльністю*.

В Україні основу правового захисту викривачів корупції утворює Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про запобігання корупції» та Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Основним суб'єктом захисту прав викривачів корупції та взаємодії з ними є Національне агентство з питань запобігання корупції, яке є утримувачем Єдиного порталу повідомлень викривачів. Законом «Про запобігання корупції» передбачено окремий розділ, присвячений захисту прав викривачів корупції. Усі наведені законодавчі акти укладені з урахуванням міжнародних правових документів та договорів (Конвенція ООН проти корупції, ратифікована Україною 18 жовтня 2006 року, Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією, ратифікована Україною 27 січня 1999 року, Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією, ратифікована Україною 4 листопада 1999 року тощо). Міжнародні стандарти, визначені в цих документах,

є загальноприйнятими, у зв'язку з чим закладають основу для побудови державами-учасницями національних законодавств про запобігання корупції взагалі та механізму взаємодії із викривачами зокрема.

Проте розгляд національної та європейської судової практики свідчить про те, що наразі, незважаючи на доволі стабільну антикорупційну практику, можна виокремити низку проблемних аспектів:

1) **відсутність налагодженого механізму захисту трудових прав викривачів корупції.** Відповідно до ст. 53⁻¹ Закону України «Про запобігання корупції» викривачу, його близьким особам не може бути відмовлено у прийнятті на роботу, їх не може бути звільнено чи примушено до звільнення, притягнуто до дисциплінарної відповідальності чи піддано з боку керівника або роботодавця іншим негативним заходам впливу (переведення, атестація, зміна умов праці, відмова у призначенні на вищу посаду, зменшення заробітної плати тощо) або загрози таких заходів впливу у зв'язку з повідомленням про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону. До негативних заходів також належать формально правомірні рішення і дії керівника або роботодавця, які носять вибірковий характер, зокрема, не застосовуються до інших працівників у подібних ситуаціях та/або не застосовувалися до працівника у подібних ситуаціях раніше. У разі відсторонення працівника, який є викривачем, від виконання трудових обов'язків не з його вини оплата праці на період відсторонення здійснюється в розмірі середньої заробітної плати працівника за останній рік. Викривачу, його близьким особам не може бути відмовлено в укладенні чи продовженні договору, трудового договору (контракту), наданні адміністративних та інших послуг у зв'язку з повідомленням про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону. Забороняється створювати перешкоди викривачу, його близьким особам у подальшому здійсненні ними їх трудової, професійної, господарської, громадської,

наукової або іншої діяльності, проходженні ними служби чи навчання, а також вживати будь-яких дискримінаційних заходів у зв'язку з повідомленням про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону. Викривачу, його близьким особам, права яких порушені всупереч положенням частин першої-третьої цієї статті, гарантується поновлення їх порушених прав...¹⁹.

Водночас, незважаючи на положення наведеного припису, наразі у законодавчому забезпеченні трудових прав викривачів корупції наявні прогалини, які зумовлюють підстави для звернення до судових органів (*Постанова Верховного Суду від 19 квітня 2023 року у справі № 761/8294/21 щодо забезпечення імунітету викривача та незаконності рішення про призначення дисциплінарного стягнення, пов'язаного із виконанням обов'язків викривача корупції*);

2) відсутність механізму встановлення розумного співвідношення порушення порядку надання статусу викривача корупції та отриманими позитивними результатами такої діяльності (практика ЄСПЛ «Галет проти Люксембургу» (*Halet v. Luxembourg*) від 14.02.2023, заява № 36345/16, рішення Великої Палати: *при розгляді цієї справи ЄСПЛ враховував такі критерії, встановлені його прецедентною практикою щодо захисту прав викривачів: i) способи викриття інформації; ii) достовірність оприлюдненої інформації; iii) добросовісність намірів особи-викривача; iv) суспільний інтерес до оприлюдненої інформації; v) заподіяна шкода компанії (в порівнянні із суспільним інтересом до порушених питань); vi) суворість санкцій, застосованих до викривачів. ЄСПЛ дійшов висновку, що суспільний інтерес до розкриття відповідної інформації переважив усі пов'язані з цим згубні наслідки. До того ж Суд визнав непропорційним переслідуваній меті кримінальне покарання*

¹⁹ Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

заявника та серйозність його ефекту, зокрема, як стримуючого фактору для свободи вираження поглядів не лише заявника, а і будь-якого іншого викривача. Відповідно, втручання у право заявника на свободу поширювати інформацію, не було необхідним у демократичному суспільстві. Отже, мало місце порушення ст. 10 Конвенції²⁰);

3) **відсутність унормованого порядку публічного викриття** (Хейніш (Heinisch) п. Німеччини: заявниця працювала медичною сестрою в галузі геріатрії у закладі, головним акціонером якого був берлінський Ланд. З січня 2003 по жовтень 2004 року, заявниця і деякі з її колег неодноразово скаржилися роботодавцю з приводу перевантаження внаслідок недостатньої кількості персоналу, і з приводу неповного характеру звітів про надані медичні послуги. Після проведення перевірки комітет медичного контролю Фонду страхування здоров'я виявив істотні недоліки у наданні медичних послуг, зокрема недостатню кількість персоналу і невідповідність звітів щодо наданих медичних послуг. У листопаді 2004 року адвокат заявниці нагадав закладу, що його штат був недостатнім і запропонував повідомити, як саме він намагається уникнути кримінальної відповідальності. У відповідь на суперечки з боку закладу заявниця подала скаргу, звинувачуючи його у шахрайстві з обставинами, що обтяжують відповідальність, а саме у свідомому уникненні обов'язку надати послуги високої якості, що були обіцяні у рекламі, систематичне приховування відомих їй недоліків і підстріканні найманих працівників до фальсифікації звітів наданих послуг. У січні 2005 року прокуратура закрила попереднє слідство. У тому ж місяці заявниці було повідомлено рішення про звільнення з 31 березня, через невиходи на роботу, які заявниця пояснювала незадовільним станом здоров'я. Разом зі своїми друзями і за підтримки профсоюзу заявниця розповсюдила листівку, яка кваліфікувала її звільнення як «тактичний

²⁰ Case of Halet v. Luxembourg. (Application no. 21884/18). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22sort%22:%5B%22kdate%20Descending%22%5D,%22importance%22:%5B%22%22%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22JUDGMENTS%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-223259%22%5D%7D>

дисциплінарний захід, проведений з метою закрити рота співробітникам» та інформувала про рух скарги проти закладу. Заклад, якому до цього моменту було невідомо про існування скарги, запідозрив заявницю у написанні листівки і звільнив її без попередження. Постановивши, що скарга, подана заявницею, є «вагомим доводом», який виправдовував термінове припинення трудових відносин, національні суди не задовольнили вимог заявниці, яка оскаржила своє звільнення. Суд виявляє, що до заявниці було застосовано найсуворіший із заходів, який передбачається у трудовому праві. Крім негативних наслідків для кар'єри заявниці, ця санкція могла мати значний попереджувальний вплив на інших працівників закладу, а також на осіб, які працюють у галузі медичних послуг і могла демотивувати їх повідомляти про недоліки, які існують у цій сфері, де пацієнтам важко вимагати ефективного здійснення їх прав, оскільки саме медичний персонал найкраще проінформовано про упуцнення під час надання послуг. Із цього випливає, що звільнення заявниці без попередження не було пропорційним, і що національні суди не дотрималися рівноваги між необхідністю захистити репутацію роботодавця заявниці і необхідністю гарантувати право заявниці на свободу вираження поглядів²¹).

З метою забезпечення економічного розвитку держави та захисту трудових прав громадян доцільним є: 1) розширення обсягу захисту прав викривачів, зокрема в межах діяльності суб'єктів як публічного, так і приватного права; 2) удосконалення роботи каналів повідомлення (позитивним прикладом є національний Єдиний портал повідомлень викривачів); 3) розмежування дискреції суб'єктів, які приймають повідомлення про факти корупції з тими, діяльність яких пов'язана з високими корупційними ризиками, з метою уникнення потенційного внутрішнього конфлікту інтересів та укриття фактів

²¹ Хейніш (Heinisch) п. Німеччини - 28274/08. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22UKR%22%2C%22appno%22:%5B%2228274%2F08%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-117841%22%5D%7D>

корупції; 4) унормування практики Європейського суду з прав людини та національної судової практики із розгляду проблем захисту прав викривачів; 5) удосконалення трудового, кримінального та кримінального процесуального законодавства щодо захисту прав викривачів; 6) прийняття спеціального законодавчого акта щодо захисту прав викривачів корупції.

На рівень та якість економічного розвитку держави має значний вплив і незадовільний рівень функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури. Проблема її кримінологічного захисту актуалізувалась також і у зв'язку із регулярними, масштабними кримінально протиправними посяганнями на її безпеку з боку представників держави-агресора. Логічно, що одним із очевидних наслідків є висока «ціна»²² такої злочинності. Проте необхідно зауважити, що кримінологічний, а також загалом — нормативно-правовий захист критичної інфраструктури як до повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, так і після початку дії особливого правового режиму воєнного стану є незадовільним.

У Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 р. № 1009-р., було визначено, що основними проблемами, які потребують розв'язання, є: відсутність єдиної загальнодержавної системи захисту критичної інфраструктури; недостатність та неузгодженість нормативно-правового регулювання з питань захисту систем і об'єктів критичної інфраструктури, зокрема відсутність спеціального закону про критичну інфраструктуру та її захист; відсутність державного органу, відповідального за координацію дій у сфері захисту критичної інфраструктури; невизначеність повноважень, завдань і відповідальності центральних органів

²² Традиційно у кримінологічній науці під «ціною» злочинності розуміється матеріальна оцінка обсягу прямих та непрямих збитків, які є наслідком вчинення кримінального правопорушення.

виконавчої влади та інших державних органів у сфері захисту критичної інфраструктури, а також прав, обов'язків та відповідальності власників (розпорядників) об'єктів критичної інфраструктури; відсутність єдиних критеріїв та методології віднесення об'єктів інфраструктури до критичної інфраструктури, порядку їх паспортизації та категоризації; відсутність єдиної методології проведення оцінки загроз критичній інфраструктурі, а також відсутність спеціального правоохоронного органу, відповідального за проведення аналізу та оцінки загроз критичній інфраструктурі внаслідок проведення іноземними державами економічної експансії та дискримінаційної політики, недопущення заподіяння шкоди економічному і науково-технічному потенціалу держави, а також організацію та вжиття відповідних заходів протидії (виділено нами — Є. Н., Т. П.); нерозвиненість державно-приватного партнерства у сфері захисту критичної інфраструктури та невизначеність джерел фінансування заходів із захисту критичної інфраструктури; недостатній рівень міжнародного співробітництва у сфері захисту критичної інфраструктури. Створення державної системи захисту критичної інфраструктури (як комплексу організаційних, нормативно-правових, інженерно-технічних, наукових та інших заходів, спрямованих на забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури) потребує нормативно-правового врегулювання основоположних принципів її функціонування, запровадження єдиних підходів до організації управління об'єктами системи на державному та місцевому рівні, визначення засад взаємодії залучених до захисту критичної інфраструктури державних органів та суб'єктів господарювання, суспільства та громадян²³.

На сьогодні більшість проблем, визначених у документі, вже частково вирішені. У 2017 році Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію

²³ Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 р. № 1009-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-%D1%80/print>

щодо захисту критичної інфраструктури від терористичних загроз. У рішенні було визначено, що ініціативи в галузі регіонального та двостороннього економічного співробітництва та розвитку відіграють ключову роль у досягненні стабільності та процвітання, і у зв'язку з цим закликає всі держави розширювати свою співпрацю з метою захисту критично важливих об'єктів інфраструктури, у тому числі регіональних проєктів розвитку сполучення та пов'язаних з ними об'єктів транскордонної інфраструктури, від терористичних нападів шляхом використання за обставинами, двосторонніх та багатосторонніх механізмів обміну інформацією, оцінки ризиків та спільної правозастосовчої діяльності²⁴. Відповідно до наведеної резолюції на міжнародному рівні вперше було визнано значення критичної інфраструктури для забезпечення національної та економічної безпеки держави, а також підкреслено необхідність забезпечення її нормативно-правового захисту.

У 2020 році постановою Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 1109 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1384) було затверджено Порядок віднесення об'єктів до критичної інфраструктури²⁵, в якому було визначено механізм віднесення об'єктів до критичної інфраструктури та їх категоризації. У січні 2024 постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2024 р. № 48 було затверджено зміни, що вносяться до постанови Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 1109²⁶.

²⁴ Резолюція 2341 (2017), прийнята Радою Безпеки на 7882-м засіданні 13 лютого 2017 року. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n17/038/61/pdf/n1703861.pdf>

²⁵ Порядок віднесення об'єктів до критичної інфраструктури: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 р. № 1109 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1384). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#n11>

²⁶ Зміни, що вносяться до постанови Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 1109: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2024 р. № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-2024-%D0%BF#Text>

У 2021 році прийнято Закон України «Про критичну інфраструктуру», в якому було визначено правові та організаційні засади створення та функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури і є складовою законодавства у сфері національної безпеки²⁷. Цікавим аспектом у цьому контексті є те, що поняття «об'єкт критичної інформаційної інфраструктури» було закріплено на законодавчому рівні ще до прийняття профільного законодавчого акта — у Законі України від 05.10.2017 № 2163-VIII «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», в якому визначено, що об'єкт критичної інформаційної інфраструктури — це комунікаційна або технологічна система об'єкта критичної інфраструктури, кібератака на яку безпосередньо вплине на стале функціонування такого об'єкта критичної інфраструктури²⁸. Наразі цей законодавчий акт скерований на визначення правових та організаційних основ забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України в кіберпросторі, основних цілей, напрямів та принципів державної політики у сфері кібербезпеки, повноважень державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основних засад координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки, самостійно регулює відносини щодо забезпечення кіберзахисту та кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури, про що визначено у ч. 3 ст. 3 Закону України від 16.11.2021 № 1882-IX «Про критичну інфраструктуру»²⁹.

²⁷ Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>

²⁸ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

²⁹ Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>

У вказаному законодавчому акті також було сформовано систему суб'єктів, у безпосередні обов'язки яких відноситься забезпечення безпеки критичної інфраструктури. Так, суб'єктами національної системи захисту критичної інфраструктури є: Кабінет Міністрів України; Апарат Ради національної безпеки і оборони України; Центральна виборча комісія; Національний банк України; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг; Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; Фонд державного майна України, інші центральні органи виконавчої влади із спеціальним статусом; уповноважений орган у сфері захисту критичної інфраструктури України; центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту; секторальні та функціональні органи, інші міністерства та центральні органи виконавчої влади; Служба безпеки України; правоохоронні та розвідувальні органи, суб'єкти оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності; Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України; місцеві органи виконавчої влади (військово-цивільні адміністрації — у разі утворення); органи місцевого самоврядування; оператори критичної інфраструктури; підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, які провадять діяльність, пов'язану із забезпеченням безпеки та стійкості критичної інфраструктури³⁰.

Водночас наразі, окрім наведених законодавчих актів та визначених у них заходів, об'єкти критичної інфраструктури залишаються майже незахищеними, що може мати невиправний вплив

³⁰ Там само.

на подальший розвиток економіки держави як через унеможливлення своєчасного надання послуг населенню, так і через гальмування роботи окремих підприємств та значних витрат на відновлення таких об'єктів.

Відповідно до даних, викладених у Звіті про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на початок 2024 року в енергетиці, сектор виробництва та передачі електроенергії страждає найбільше від російської агресії. Протягом жовтня 2022 року – лютого 2023 року рф здійснювала цілеспрямовані та масштабні атаки на об'єкти, що забезпечують виробництво, передачу та розподіл електроенергії. Після цього продовжувалися регулярні та прицільні обстріли енергетичної інфраструктури у прифронтових регіонах. Оцінка загальної суми збитків для цих об'єктів складає понад \$7,4 млрд. Значна сума збитків припадає на великі об'єкти генерації електроенергії. Загалом поточні прямі збитки теплової електрогенерації оцінюються на рівні \$2,6 млрд для ТЕС та \$320 млн для ТЕЦ. У перші місяці повномасштабного вторгнення рф прицільно знищувала об'єкти переробки та зберігання нафти та нафтопродуктів. Від 24 лютого 2022 року було пошкоджено чи повністю зруйновано щонайменше 32 нафтобаз різного розміру та рівня модернізації, а також паливо, що зберігалось на них. За поточною оцінкою, прямі збитки, завдані сектору зберігання палива, складають майже \$266 млн. Окрім того, агресор неодноразово обстрілював потужності єдиних великих нафтопереробних заводів, що були активними, – Шебелинського (Харківська область) та Кременчуцького (Полтавська область)³¹.

Наведені дані стосуються лише частини об'єктів критичної інфраструктури, які зазнали пошкоджень та руйнувань з 24 лютого

³¹ Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf

2022 року. Очевидним є те, що така ситуація здійснює рикошетний вплив на зростання кількісного показника кримінальних правопорушень (як економічна детермінанта) та робить об'єкти критичної інфраструктури предметами низки кримінальних правопорушень. Першим завданням, яке має бути вирішене, в цьому контексті є удосконалення порядку організації взаємодії між суб'єктами захисту критичної інфраструктури та удосконалення кримінального законодавства.

У Законі України від 16.11.2021 № 1882-IX «Про критичну інфраструктуру» зазначено, що організація взаємодії між суб'єктами національної системи захисту критичної інфраструктури здійснюється шляхом: 1) оперативного обміну інформацією щодо виконання завдань із захисту критичної інфраструктури; 2) проведення спільних оперативних нарад керівного складу уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України, центральних та територіальних органів Національної поліції України, Служби безпеки України, Національної гвардії України, Збройних Сил України, Державної служби України з питань надзвичайних ситуацій та інших заінтересованих державних органів; 3) здійснення спільних заходів із захисту критичної інфраструктури за планами, що розробляються на загальнодержавному, галузевому, регіональному місцевому та об'єктовому рівнях; 4) проведення спільних командно-штабних, тактико-спеціальних навчань, спільних тренувань та занять із захисту, охорони, оборони, припинення злочинних дій, інцидентів та кібератак проти об'єктів критичної інформаційної інфраструктури; 5) регулярного уточнення розрахунків сил та засобів, що залучаються до спільного виконання завдань із захисту об'єктів критичної інфраструктури та важливих державних об'єктів; 6) спільних заходів з припинення протиправних дій проти об'єктів критичної інфраструктури або важливих державних об'єктів, що загрожують безпеці громадян і порушують функціонування таких

об'єктів; 7) участі у реагуванні та ліквідації наслідків інцидентів, кризових ситуацій на об'єктах критичної інфраструктури; 8) координації дій з підтримання або відновлення правопорядку в місцях розташування об'єктів критичної інфраструктури у разі виникнення кризових ситуацій; 9) здійснення інших заходів, передбачених законодавством³².

Водночас цим законодавчим актом також було внесено зміни та доповнення до Закону України від 02.07.2015 № 580-VIII «Про Національну поліцію», а саме ст. 23 доповнено п. 24¹, в якому визначено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює у визначеному законом порядку протидію злочинним посяганням на об'єкти критичної інфраструктури, які загрожують безпеці громадян і порушують функціонування систем життєзабезпечення; захист об'єктів критичної інфраструктури, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі, здійснює заходи із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів проти об'єктів критичної інфраструктури³³.

Проте аналіз норм кримінального законодавства надає підставу для констатації, що об'єкти критичної інфраструктури частково захищені в межах різних суспільних відносин (наприклад, у ст. 113 КК України в ч. 1 визначено, що диверсія — це вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, **на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення**, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи

³² Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>

³³ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

епіфітотій³⁴). Національне законодавство не містить тлумачення поняття «об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення», але воно є майже ідентичним змісту поняття об'єктів критичної інфраструктури, визначеного в розглядуваному вище законодавчому акті, що надає підставу вважати, що в цій частині законодавцем забезпечено кримінально-правовий захист критичної інфраструктури. Частково такі суспільні відносини також захищені в нормах розділу, присвяченого кримінальним правопорушенням проти громадської безпеки, проти миру, безпеки людства та міжнародного порядку (в контексті ст. 438 КК України).

При цьому, відповідно до ст. 216 КПК України, більшість кримінальних правопорушень, предметом яких є об'єкти критичної інфраструктури, віднесені до підслідності слідчих органів безпеки, у зв'язку з чим актуалізується питання, яким чином Національною поліцією реалізується припис п. 24⁻¹ ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію».

Таким чином, проведене дослідження надає підставу для констатації такого:

1) більшість заходів соціально-економічного запобігання розглядаються вченими у площині незадовільного стану економіки держави, що негативним чином впливає на економічний добробут громадян. Низку детермінант також пов'язують із низьким коефіцієнтом працевлаштування в Україні та статистично підтвердженими даними щодо того, що більшість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, були працездатними, але такими, що не працюють та не навчаються. Такий підхід призводить до формування хибного уявлення про те, що якщо збільшити кількість робочих місць та налагодити ринкові відносини, то кількісний

³⁴ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

показник злочинності буде позитивно змінений. Проте аналіз статистичної інформації та судової практики щодо низки ознак осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, надає можливість констатувати, що більшість таких осіб працювали, але не були офіційно працевлаштованими. Це дозволяє спрогнозувати, що вдосконалення економічного забезпечення громадян лише частково вирішить проблему високого кількісного показника злочинності. У більшості випадків змін зазнає лише якісний, а це призведе до внутрішнього видового перерозподілу кількісних показників суспільно небезпечних діянь;

2) в умовах воєнного стану доцільно змінити підхід до традиційного розуміння соціально-економічних заходів загальносоціального запобігання та акцентувати увагу на посиленні нормативно-правового забезпечення актуальних для держави суспільних відносин з метою запобігання утворенню додаткових детермінант, субпідрядних військово-політичним. У цьому контексті мова йде про посилення захисту об'єктів критичної інфраструктури, зокрема шляхом удосконалення діяльності сектору безпеки та оборони. Тоді така діяльність не буде знаходитись у площині спеціально-кримінологічного запобігання, оскільки буде скерована на вирішення поточних проблем, які мають загальнодержавний характер. Умови воєнного стану надали можливість сформулювати цілісне уявлення про недоцільність вважати, що будь-який позитивний вплив на систему державного управління здатний знизити кількісні показники кримінальних правопорушень, оскільки будь-який їх вид потребує вирішення чітко визначеного переліку проблемних аспектів, які утворюють специфічні детермінаційні комплекси;

3) стан кримінально-правового захисту суспільних відносин також повинен розглядатись не тільки в межах спеціально-кримінологічного, а й загальносоціального запобігання, зокрема і в межах соціально-економічних заходів. Низька ефективність норм

кримінального законодавства призводить до порушення порядку функціонування окремих інституцій та сфер державного управління в цілому. Кримінально-правове регулювання, як будь-який інший вид правового регулювання, є різновидом соціального регулювання, що надає можливість досягати суспільно корисних цілей. *Обмежувати дію кримінального законодавства в межах лише спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного запобігання, спираючись тільки на те, що кримінально-правове регулювання є діяльністю виключно щодо застосування заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, означає заперечувати його значення як виду правового регулювання публічних суспільних відносин.* Визначення ступеня кримінально-правового захисту в межах будь-яких суспільних відносин є обов'язковим для формування належної системи запобігання кримінальним правопорушенням.

1.2. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

У межах загальносоціального запобігання політико-правові заходи є ключовими, оскільки вони скеровані на вирішення поточних проблем державотворення та вдосконалення процесу правового регулювання суспільних відносин. Об'єднання політичних та правових заходів в одну групу, як правило, зумовлено взаємозалежністю між детермінантами, на усунення яких вони спрямовані. Прикладом є тимчасова окупація територій державою-агресором та відповідно втрата інституційної спроможності влади на місцевому рівні, що унеможлиблює створення ефективного нормативно-правового забезпечення формування територіальної моделі управління коштами

ЄС та гальмує процес адаптації національного законодавства до його процедур. Так само як і забезпечення здійснення заходів, передбачених актуальними документами стратегічного планування щодо захисту національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, можливо виключно шляхом удосконалення на законодавчому рівні діяльності суб'єктів державного управління у сфері національної безпеки.

Отже, фактично *політико-правові заходи загальносоціального запобігання реалізуються шляхом забезпечення правотворчої діяльності, метою якої є стабілізація законодавства та приведення його у відповідність до сучасних тенденцій державотворення, а також крізь призму подальшого проведення правової реформи в частині здійснення державної політики України щодо адаптації національного законодавства відповідно до *acquis communautaire* та положень міжнародного гуманітарного права.*

Особливості стабілізації національного законодавства та приведення його у відповідність до сучасних тенденцій державотворення

Політичні чинники здійснюють як позитивний, так і негативний вплив на стабільність і динамізм законодавства. У першому випадку політика як сфера, в якій відбувається структуризація соціальних інтересів, створює необхідні передумови для обґрунтованих змін законодавства, його вдосконалення, підвищення ефективності правового регулювання. Політичний дискурс зазвичай передуює праву та значною мірою обумовлює головний зміст визначальних політико-правових документів. Політична дискусія має на меті узгодження різних позицій, різного бачення щодо шляхів подальшого розвитку та реформування суспільства в цілому чи окремих його інститутів, досягнення миру та злагоди. Результат політичного

діалогу знаходить свій вияв у політичному компромісі³⁵ (цитовано за І. В. Суходубовою — Є. Н., Т. П.). Концентрація навколо закону сильної політичної волі є неодмінною передумовою законності. Закон у процесі своєї реалізації проходить через низку інститутів політичної системи, виконавчі і правоохоронні органи, кожен з яких володіє достатньою автономією для інтерпретації положень закону в корпоративному, відомчому, місцево-локальному дусі. І саме забезпеченість закону концентрованою політичною волею є гарантією його стабільної й адекватної реалізації³⁶.

Водночас політичні умови функціонування держави здатні впливати на засади, принципи і порядок здійснення правотворчої діяльності, що відповідно не може не відобразитись на якості нормативно-правової бази. Прикладом наведеного є порядок прийняття (видання) нормативно-правових актів в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Так, у ст. 7 Закону України «Про правотворчу діяльність»³⁷ вказано, що під час дії в Україні або в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану, правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації та якщо відсутня об'єктивна можливість виконання вимог цього Закону в повному обсязі, суб'єкти правотворчої діяльності можуть приймати (видавати) нормативно-правові акти без дотримання вимог. Водночас у законодавчому акті також є вказівка на те, що продовження дії такого нормативно-правового акта на невизначений строк (термін) здійснюється суб'єктом правотворчої діяльності шляхом прийняття (видання) нового нормативно-правового акта за результатами правового моніторингу нормативно-правового

³⁵ Колісник В. П. Проблеми політичної відповідальності парламенту та уряду крізь призму конституційної реформи. *Трансформація політики в право: різні традиції та досвід* : матеріали Міжнар. наук. конф. (9–12 листоп. 2005 р., Київ — Харків). Харків, 2006. С. 180.

³⁶ Суходубова І. В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення : монографія. Харків : Право, 2016. С. 79.

³⁷ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n215>

акта, зазначеного в абзаці першому цієї частини. Правовий моніторинг таких нормативно-правових актів після припинення (скасування) воєнного або надзвичайного стану, припинення правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації здійснюється в першочерговому порядку. Особливості дії нормативно-правових актів, що стосуються прав та основних свобод людини і громадянина, що обмежуються у зв'язку з дією воєнного або надзвичайного стану, визначаються законами України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану»³⁸.

Отже, наведене надає підставу для констатації, що політичні умови — єдиний фактор, який здатний впливати на порядок здійснення правотворчої діяльності, а саме — в частині її спрощення. Логічно, що спрощення порядку прийняття (видання) нормативно-правового акта знижує його якість та відповідно ефективність, що негативно відбивається і на кримінально-правовій протидії кримінальним правопорушенням.

Так, з моменту введення в дію особливого правового режиму воєнного стану було внесено низку змін та доповнень у значну кількість нормативно-правових актів, які регулюють різні суспільні відносини. Такі зміни та доповнення можуть бути диференційовані на ті, що доповнюють/корегують окремі положення з метою забезпечення нормального функціонування державних інститутів в умовах збройного конфлікту (наприклад, зміни та доповнення, які вносяться до кодифікованих актів) та ті, що принципово змінюють порядок регулювання та організації суспільних відносин в окремих сферах. Прикладом другої групи є Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», постанову Кабінету Міністрів України від

³⁸ Там само.

17 червня 2022 року № 698 «Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України» тощо.

Необхідно відзначити, що збройна агресія російської федерації проти України пришвидшила прийняття окремих законодавчих рішень, зокрема в частині нормативно-правового забезпечення реалізації пріоритетних напрямів реформування окремих сфер державного управління, визначених у стратегічних документах. Прикладом наведеного є Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX «Про критичну інфраструктуру». У пояснювальній записці до проекту цього законодавчого акта є вказівка на те, що світові тенденції до посилення загроз природного та техногенного характеру, підвищення рівня терористичних загроз, збільшення кількості та підвищення складності кібератак, а також пошкодження інфраструктурних об'єктів у східних та південних регіонах України внаслідок збройної агресії російської федерації зумовили актуалізацію питання захисту систем, об'єктів і ресурсів, які є критично важливими для функціонування суспільства, соціально-економічного розвитку держави та забезпечення національної безпеки (виділено нами — Є. Н., Т. П.)³⁹.

Одним із політико-правових заходів забезпечення державної політики в умовах, загострених збройним конфліктом, також стало створення та правове забезпечення діяльності спочатку Державного агентства України з питань відновлення Донбасу, а потім — Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Аналіз Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376, надав підставу

³⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про критичну інфраструктуру». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/361dcd4f-d4a6-43ae-8270-5d6fc69de1e8](https://itd.rada.gov.ua/361dcd4f-d4a6-43ae-8270-5d6fc69de1e8)

для констатації, що забезпечення протидії кримінальним правопорушенням Мінреінтеграції здійснюється шляхом виконання таких завдань, як: збір, аналіз та узагальнення інформації про дотримання норм міжнародного гуманітарного права на тимчасово окупованій території (крім повноважень з координації розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та вирішення інших пов'язаних з цим питань відповідно до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»), а також прилеглих до неї територіях і внесення пропозицій щодо реагування на факти порушення — в контексті кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України; координація здійснення заходів з відновлення та розбудови миру, спрямованих на зниження ризику виникнення або поновлення збройного конфлікту, зокрема шляхом запровадження діалогових підходів, проведення моніторингу та оцінка ефективності таких заходів; координація здійснення заходів з повернення на територію України, на якій органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі, громадян України, зокрема дітей, примусово переміщених (депортованих) на тимчасово окуповану територію або на територію російської федерації, інших держав⁴⁰.

В Указі Президента України про введення воєнного стану в Україні на виконання Кабінетом Міністрів України було поставлено завдання ввести в дію план запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні. 24 лютого 2024 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 181-р було затверджено План запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні, в якому також було чітко

⁴⁰ Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 376 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 06.05.2020 р. № 371). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#n172>

визначено органи, відповідальні за запровадження таких заходів та органи, що залучаються до їх здійснення. 25 листопада 2022 року до плану було внесено зміну, а саме доповнено заходами⁴¹, передбаченими нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема щодо дотримання прав військовополонених та цивільних осіб; адміністрування та ведення реєстрів (баз даних) з питань дотримання міжнародного гуманітарного права; забезпечення задоволення основних (базових) потреб звільнених з полону осіб; пошук, передача та репатріація тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією російської федерації проти України. Органом, відповідальним за запровадження заходу згідно із законом було визначено Мінреінтеграції, органами, що залучаються до здійснення заходу: Міноборони, МВС, МЗС, СБУ (за згодою), Мін'юст, Служба зовнішньої розвідки (за згодою) Адміністрація Держприкордонслужби, ДСНС, ДМС, Національна поліція, Національна гвардія МОЗ, обласні військові адміністрації.

Усі проведені заходи надають можливість зробити декілька висновків:

1) після часткової окупації територій Донецької та Луганської областей представниками російської федерації виникла потреба у створенні центрального органу виконавчої влади, метою діяльності якого було формування та реалізація державної політики з питань тимчасово окупованої території України. Це є виключно політичним рішенням, скерованим на забезпечення національної безпеки держави. Створення такого органу потребувало формування нормативно-правової бази, яка б регулювала не тільки його діяльність, а і питання, які входять до його компетенції. Введення воєнного стану в Україні продемонструвало, що орган, який спочатку мав виконувати соціальні функції, у взаємодії із сектором безпеки і оборони

⁴¹ Зміна, що вноситься до плану запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.11.2022 р. № 1058-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-2022-%D1%80#n2>

може виконувати і запобіжну функцію. Це є прикладом динамізму, гнучкості та взаємозалежності політико-правових заходів загальносоціального запобігання;

2) в окремих випадках, покладаючи на центральні органи виконавчої влади певні функції, законодавець не враховує відсутність можливості забезпечення їх реалізації за певних умов. Наприклад, функція адміністрування та ведення реєстрів (баз даних) з питань дотримання міжнародного гуманітарного права була покладена на Мінреінтеграції ще у 2022 році, водночас Порядок функціонування, ведення та доступу до відомостей електронної інформаційної системи порушень норм міжнародного гуманітарного права внаслідок збройної агресії проти України був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15 березня 2024 р. № 301.

Окремим цікавим аспектом, що вказує на динамізм правотворчої діяльності, зокрема щодо визначення завдань, покладених в основу діяльності окремих суб'єктів, залучених до протидії злочинності, також є нещодавнє рішення щодо перейменування Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України на Міністерство національної єдності України, основною метою діяльності якого має стати розроблення і впровадження програм повернення громадян України із міграції. Така подія має відбутись у грудні 2024 року.

Проблеми стабілізації законодавства в умовах воєнного стану та у площині політико-правових заходів загальносоціального запобігання також пов'язані із непослідовністю, безсистемністю та слабкою аргументованістю окремих змін та доповнень, які було внесено до кримінального законодавства. Аналогічну думку висловив і В. І. Тютюгін, зазначаючи, що численні і невинновданно динамічні так звані «точкові» зміни і доповнення кримінального закону, які нерідко носять не тільки хаотичний і безсистемний, а іноді і відверто помилковий характер, і які, до того ж, здійснюються лише «на потребу

сьогоденню», без належного урахування тих системних зв'язків і взаємодії, які існують між приписами цього закону, тільки ускладнюють його належне застосування. Безумовно, що така «новелізація» призводить не тільки до розбалансування системних зв'язків в кримінальному законі, а і здатна справити негативний вплив на практику його застосування. У свою чергу суди (в тому числі і Верховний Суд), будучи певним чином «зв'язаними» положеннями цілої низки таких санкцій статей Особливої частини КК, які були піддані нами критичному аналізу, вимушені, тим не менш, «ігнорувати» універсальні і загальнообов'язкові приписи закону з тим, щоб якимось чином «пристосувати» відверто помилкові законодавчі рішення до потреб сучасної практики⁴². Більшість змін, прийнятих в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану, мали на меті вдосконалення кримінально-правового забезпечення порядку проходження в Україні військової служби та посилення кримінальної відповідальності за окремі кримінальні правопорушення, які або пов'язані зі збройним конфліктом, або вчинені в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану.

Так, наприклад, відповідно до Закону України від 23.08.2023 № 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань»⁴³ кримінальне законодавство було доповнено новим покаранням у виді пробаційного нагляду та **принципово** змінено підхід до змісту покарання у виді арешту. Зокрема, диспозицією ч. 1 ст. 60 КК України⁴⁴ передбачено,

⁴² Тютюгін В. І. Чергові плоди безсистемної «новелізації» кримінального законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 1(19). С. 45–46

⁴³ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23.08.2023 р. № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n126>

⁴⁴ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

що покарання у виді арешту полягає в триманні **засудженого військовослужбовця** в умовах ізоляції на гауптвахті і встановлюється на строк від одного до шести місяців. Отже, законодавцем було звушено перелік осіб, до яких може бути застосовано покарання у виді арешту.

Водночас у пояснювальній записці до проекту вказаного вище законодавчого акта було зазначено, що арешт з моменту започаткування в законодавстві суттєво змінився і фактично втратив своє соціальне і правове призначення. Проте впродовж усього часу існують правові, організаційні проблеми його застосування, виконання та відбування (арештні дома до цього часу належним чином не створені, а засуджені до арешту тримаються в арештних домах, що створені при слідчих ізоляторах, статус арештних домів у слідчих ізоляторах є недостатньо врегульованим, а фінансове забезпечення — надмірним). Водночас в умовах воєнного стану існує необхідність в оптимізації слідчих ізоляторів, зокрема, у збільшенні місць за рахунок ліквідації арештних домів, в тому числі для тримання військовополонених у дільницях для тримання військовополонених, згідно з вимогами статті 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення». За таких обставин обмеження волі та арешт як види покарань, при передбаченому порядку їх виконання, втрачають своє кримінально-правове і соціальне призначення та потребують значної фінансової витратності. Отже, через неефективність застосування цих покарань постає необхідність їх виключення, перегляду або створення нових умов їх застосування та порядку виконання, впровадження нових, альтернативних покарань⁴⁵.

⁴⁵ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/4858c300-57ac-47f6-a84a-ba19e324b782](https://itd.rada.gov.ua/4858c300-57ac-47f6-a84a-ba19e324b782)

Проте аналіз санкцій Особливої частини кримінального законодавства надає підставу для констатації, що арешт як вид покарання залишився передбаченим не тільки за військові кримінальні правопорушення, а і за вчинення загальнокримінальних протиправних діянь (передбачених, наприклад, ч. 2 ст. 136, ст. 195, ст. 286, ст. 321, ст. 364⁻¹ КК України (в якій встановлено кримінальну відповідальність за зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, що не має відношення до військової служби) тощо). Такий підхід є неаргументованим з огляду на те, що залишення арешту в санкціях наведених норм створює хибне уявлення про альтернативність санкцій та широкий перелік видів покарань, які можуть бути призначені.

Наведене законодавче рішення не тільки не здійснило жодного позитивного впливу, але і сформувало потребу в додатковому нормативно-правовому забезпеченні. Так, відповідні зміни було внесено до Кримінально-виконавчого кодексу України, а також до Порядку тримання засуджених, узятих під варту, заарештованих та затриманих військовослужбовців, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 03 листопада 2020 року № 394 (далі — Порядок).

Враховуючи те, що до прийняття розглядуваних змін до військовослужбовців арешт міг бути застосований як вид адміністративного стягнення або як вид кримінального покарання відповідно до ч. 2 ст. 60 КК України (у попередній редакції) з метою деталізації умов тримання військовослужбовців, а також військовозобов'язаних і резервістів під час проходження зборів на гауптвахтах у вказаному вище Порядку було визначено, що *заарештований* (виділено нами — Є. Н., Т. П.) військовослужбовець — це військовослужбовець, на якого відповідно до рішення суду, що набрало законної сили, накладено адміністративне стягнення у виді арешту з утриманням на гауптвахті строком до п'ятнадцяти діб; *засуджений* (виділено нами — Є. Н., Т. П.)

військовослужбовець — це військовослужбовець, який за обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, засуджений до арешту з відбуванням покарання на гауптвахті строком від одного до шести місяців⁴⁶. Водночас у ст. 55 КВК України визначено, що засудженим військовослужбовцям під час відбування арешту виплачується оклад за військове звання. За сумлінну поведінку і ставлення до військової служби до засуджених військовослужбовців можуть застосовуватися заходи заохочення у виді подяки, дострокового зняття раніше накладеного стягнення чи *зарахування часу відбування арешту в загальний строк військової служби повністю або частково (виділено нами — Є. Н., Т. П.)*⁴⁷. Отже, фактично ефективність такого виду покарання, як арешт після внесення розглядуваних змін скоріше знизилась.

У контексті правових наслідків покарання у виді арешту для військовослужбовців також варто вказати на те, що редакція п. 4 ст. 89 КК України (незважаючи на те, що і до прийняття у 2023 році змін не узгоджувалась зі старою редакцією ч. 2 ст. 60 КК України в частині щодо того, що такими, що не мають судимості, визнаються військовослужбовці, які відбули покарання **на гауптвахті замість арешту**) залишилась без змін. Таким чином, відкритим для дискусії залишається питання, яке саме покарання (окрім арешту) можуть відбувати військовослужбовці на гауптвахті, зокрема із урахуванням, що відповідно до Порядку⁴⁸, гауптвахта — це спеціальне приміщення, обладнане для виконання покарання щодо військовослужбовців,

⁴⁶ Порядок тримання засуджених, узятих під варту, заарештованих та затриманих військовослужбовців: затв. наказом Міністерства оборони України від 03.11.2020 р. № 394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0038-21#Text>

⁴⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

⁴⁸ Порядок тримання засуджених, узятих під варту, заарештованих та затриманих військовослужбовців: затв. наказом Міністерства оборони України від 03.11.2020 р. № 394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0038-21#Text>

засуджених до арешту, військовослужбовців, на яких накладено адміністративне стягнення у виді арешту з утриманням на гауптвахті, тримання узятих під варту та затриманих військовослужбовців.

Отже, вказане дає можливість стверджувати, що в умовах воєнного стану більшість змін, внесених до законодавства, були скеровані на забезпечення обороноздатності держави. Проте щодо кримінального законодавства варто зауважити, що під час внесення змін не завжди було враховано принцип пропорційності між потенційною ефективністю норми та її ймовірно негативними наслідками.

Наприклад, продовжуючи думку щодо вдосконалення низки норм Загальної та Особливої частини КК України в частині кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців, варто зауважити, що окрім нової редакції ст. 60 КК України було також внесено такі зміни: 1) визначено можливість застосовувати до осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, умовно-дострокове звільнення для проходження ними військової служби за контрактом; 2) встановлено спеціальну підставу для звільнення від кримінальної відповідальності за умови, якщо особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби тощо.

Проте окремі із наведених заохочувальних заходів кримінально-правового характеру можуть мати негативні наслідки: 1) ст. 81⁻¹ КК України не може бути застосована для вичерпного переліку осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, зокрема і насильницькі (наприклад, таке умовно-дострокове звільнення не може бути

застосоване тільки для осіб, які вчинили умисне вбивство двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Водночас це не стосується тих, хто вчинив таке діяння з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості стосовно малолітньої дитини, або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, заручника, або викраденої людини, або способом, небезпечним для життя багатьох осіб, тощо). У такому контексті питання суспільної безпеки такої особи для інших військовослужбовців та цивільного населення, як і якість виконання ним бойових завдань, залишається відкритим для дискусій; 2) заохочення у виді зарахування часу відбування арешту в загальний строк військової служби може призводити до розгляду такого покарання, як способу ухилитися від її проходження.

Вказане свідчить, що надмірна політизація положень кримінального законодавства є неприпустимою. Варто погодитися з думкою вчених, що кримінальний закон є нормативно-правовим актом, що визначає найбільш суворі правообмеження, які держава уповноважена застосовувати до людини. Тому він повинен бути надійно захищеним від необґрунтованих змін. Не можна допустити його використання в політичній боротьбі чи економічній конкуренції, або як інструмента вирішення персоніфіковано-політизованих питань (декриміналізація окремих форм контрабанди і перевищення влади, «закон Савченко» тощо), або встановлення ним необґрунтованих і відверто помилкових приписів⁴⁹.

⁴⁹ Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія / Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В., Бурдін В. М., Вишнеvsька І. А., Горох О. П., Гуторова Н. О., Марчук Н. О., Навроцький В. О., Пономаренко Ю. А., Стрельцов Є. Л., Хавронюк М. І.; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ: ВАІТЕ. 2024. 494 с.

Отже, стабілізація національного законодавства та приведення його у відповідність до сучасних тенденцій державотворення полягає передусім у створенні нормативно-правової бази, яка б визначала правові та організаційні засади державного управління в межах конкретного правового режиму шляхом забезпечення взаємоузгодженості між нормативно-правовими актами, усунення прогалин та подолання колізій. Таким чином, створення правових заходів забезпечення державної політики має відповідати принципам необхідності та обґрунтованості.

Особливості проведення правової реформи в частині здійснення державної політики України щодо адаптації національного законодавства відповідно до *acquis communautaire* та положень міжнародного гуманітарного права

У 2004 році Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» було затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (далі — Програма), якою було визначено механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі. Цей механізм включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування⁵⁰. У Програмі є вказівка на те, що державна політика України щодо адаптації законодавства

⁵⁰ Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджена Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>

формується як складова частина правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроекування, обов'язкового врахування вимог законодавства Європейського Союзу при нормопроекуванні, підготовки кваліфікованих спеціалістів, створення належних умов для інституційного, науково-освітнього, нормопроектного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України⁵¹.

У 2014 році було укладено Угоду між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони⁵² (далі — Угода), положення якої не узгоджуються із положеннями затвердженої у 2004 році Програми, зокрема через зміну державного курсу на посилення безпекової складової, пов'язаної зі збройною агресією російської федерації проти України.

Так, у ст. 22 Угоди визначено, що сторони співробітничать у боротьбі з кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю, а також з метою її попередження. Таке співробітництво спрямовується на вирішення, *inter alia*, таких проблем: а) незаконне переправлення через державний кордон нелегальних мігрантів, торгівля людьми і вогнепальною зброєю та незаконний обіг наркотиків; б) контрабанда товарів; в) економічні злочини, зокрема злочини у сфері оподаткування; г) корупція як у приватному, так і в державному секторі; е) підробка документів; ф) кіберзлочинність. Сторони посилюють двостороннє, регіональне та міжнародне співробітництво у цій сфері, зокрема співробітництво із залученням Європолу. Сторони і надалі розвивають співробітництво, *inter alia*, стосовно: а) обміну найкращими практиками, в тому числі щодо

⁵¹ Там само.

⁵² Угода між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

методик розслідування та криміналістичних досліджень, б) обміну інформацією відповідно до існуючих правил, с) посилення потенціалу, зокрема навчання та, у разі необхідності, обмін персоналом, д) питань, пов'язаних із захистом свідків та жертв⁵³.

У документі також визначено загальні напрями співробітництва у сфері протидії організованій злочинності, незаконному обігу зброї та наркотичних засобів, нелегальній міграції тощо. Водночас аналіз положень чинного кримінального законодавства України надає підстави для висновку про часткову невідповідність його положень положенням правових актів та документів Європейського Союзу. На підтвердження такої думки можна навести декілька прикладів:

1) відповідно до ст. 3 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин⁵⁴, *кожна Сторона вживає такі заходи, які можуть бути потрібні, з тим, щоб визнати кримінальними злочинами згідно зі своїм законодавством наступні дії, коли вони здійснюються навмисно:... культивування опійного маку, кокаїнового куща або рослини каннабіс з метою виробництва наркотичних засобів на порушення положень Конвенції 1961 року і цієї Конвенції з поправками.*

Водночас у ч. 1 ст. 310 КК України, по-перше, передбачено кримінальну відповідальність лише за незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель (поза увагою залишився кокаїновий кущ). Необхідно зазначити, що на це вказувалось ученими⁵⁵ ще у 2020 році. По-друге, спеціальна мета виробництва наркотичних засобів залишилась поза увагою законодавця, а мета збуту

⁵³ Там само.

⁵⁴ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, ратифікована Постановою ВР від 25.04.1991 р № 1000-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text

⁵⁵ Данилевський А. О., Данилевська Ю. О. Щодо відповідності законодавства України про кримінальну відповідальність у сфері незаконного обігу наркотиків міжнародним нормативно-правовим актам. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 4. С. 95-102.

передбачена лише як кваліфікуюча ознака за умови вчинення такого кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб;

2) у Протоколі проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності визначено, що вогнепальна зброя означає будь-яку переносну ствольну зброю, яка спричинює постріл, призначена або може бути легко пристосована для спричинення пострілу чи прискорення кулі або снаряду за рахунок енергії вибухової речовини, за винятком старовинної вогнепальної зброї або її моделей (виключення встановлено лише для старовинної); незаконний обіг означає ввіз (вивіз), придбання, продаж, доставку, переміщення або передачу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї з території або територією однієї Держави-учасниці на територію іншої Держави-учасниці, якщо будь-яка із заінтересованих Держав-учасниць не надає дозволу на це відповідно до положень цього Протоколу або якщо вогнепальна зброя не має маркування, нанесеного відповідно до статті 8 цього Протоколу⁵⁶.

Проте ст. 263 КК України, по-перше, передбачає виключення з переліку предметів кримінального правопорушення гладкоствольної мисливської зброї, що жодним чином не аргументовано⁵⁷. По-друге, форми реалізації об'єктивної сторони, визначені ч. 1 ст. 263 КК України, включають не всі види незаконного обігу вогнепальної зброї, передбачені вказаним вище Протоколом.

⁵⁶ Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 31.05.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text

⁵⁷ див. Комісаров М. Л., Пономарьова Т. І. До питання щодо «особливого» статусу гладкоствольної мисливської зброї, передбаченого ст. 263 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 30–32.

Це не вичерпний перелік прикладів часткової невідповідності положень національного кримінального законодавства положенням законодавства Європейського Союзу. Вказане свідчить про те, що в цій частині національне законодавство потребує оновлення щодо стратегії адаптації до європейського законодавства.

Окремі проблеми та неузгодженості також пов'язані з ратифікацією Римського статуту МКС. Так, у ст. 8 Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, визначено, що Сторони співробітничать з метою зміцнення миру та міжнародного правосуддя шляхом ратифікації та імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) 1998 року та пов'язаних з ним документів⁵⁸. Питання ратифікації Римського статуту МКС актуалізувалось для України у 2014 році у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, частковою окупацією територій Донецької та Луганської областей та анексією АР Крим. На необхідність проведення аналізу відповідності норм міжнародного гуманітарного права та кримінального законодавства України з метою виявлення прогалин та неузгодженостей (наприклад, щодо визначення воєнних злочинів) вказувалось і у Плані заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженому розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р⁵⁹.

У Плані дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженому розпорядженням Кабінету

⁵⁸ Угода між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

⁵⁹ План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80#Text>

Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р, було вказано на доцільність продовжити взаємодію з міжнародними організаціями, у тому числі з Управлінням Верховного комісара ООН, з метою фіксації на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя порушень російською федерацією як державою-окупантом міжнародного права, у тому числі прав людини та міжнародного гуманітарного права, вчинення злочинів проти людяності та воєнних злочинів⁶⁰.

Поряд з тим, незважаючи на визнання потреби в ратифікації Римського статуту, лише в серпні 2024 року було прийнято Закон України № 3909-IX «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього»⁶¹, який набрав чинності 09.10.2024 року одночасно з набранням чинності Законом України № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього».

Принципові зміни, які внесені до кримінального законодавства відповідно до наведеного законодавчого акта, полягають в уточненні меж кримінальної відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників; зміні назви ст. 437 КК України на «злочин агресії» та посиленні санкцій за його вчинення; зміні назви ст. 438 КК України на «воєнні злочини» та доповненні КК України ст. 442⁻¹ — злочини проти людяності. Більшість із запропонованого відповідає як положенням

⁶⁰ План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 р. № 756-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-%D1%80#Text>

⁶¹ Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 р. № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>

Римського статуту МКС, так і загальним тенденціям розвитку кримінального законодавства в умовах воєнного стану.

Водночас необхідно зазначити, що відповідно до ст. 124 Закону України № 3909-IX «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» зазначено про те, що Україна заявляє, що протягом семи років після набрання Римським статутом чинності для України вона не визнає юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, зазначених у статті 8 (з урахуванням поправок), коли, ймовірно, злочин було вчинено її громадянами⁶². Така позиція, вірогідно, може бути пояснена з точки зору відтворення в національному законодавстві механізму реалізації принципу комплементарності, який також передбачений і в нормах Римського статуту МКС.

Так, у ст. 1 Римського статуту відзначено, що Міжнародний кримінальний суд є постійно діючою установою та має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб за найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, як зазначено в цьому Статуті, **та доповнює національні системи кримінального правосуддя...**⁶³. Те, що МКС лише «доповнює» (не замінює) національні системи кримінального правосуддя і відтворює зміст наведеного вище принципу. Отже, невизнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, зазначених у статті 8, надає можливість залишити за державою можливість забезпечити розслідування таких злочинів без залучення МКС.

Позитивним аспектом також є і те, що незважаючи на те, що МКС має юрисдикцію *ratione temporis*, злочини, вчинені представниками держави-агресора, не залишаються поза увагою, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 11 Римського статуту, якщо будь-яка держава стає

⁶² Там само.

⁶³ Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

учасницею цього Статуту після набрання ним чинності, Суд може здійснювати свою юрисдикцію лише стосовно злочинів, вчинених після набрання чинності цим Статутом для цієї держави, якщо тільки ця держава не зробила заяву згідно з пунктом 3 статті 12⁶⁴. Заяву про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами російської федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян, було підписано ще у 2015 році, яка була проголошена на невизначений строк і набула чинності з моменту її підписання 8 вересня 2015 року. Це надало можливість забезпечити безперервність здійснення МКС юрисдикції стосовно злочинів, які з 2014 року вчиняються представниками російської федерації на території України.

Отже, політико-правові заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням утворюють комплекс дій, метою якого є забезпечення можливості ефективного функціонування всіх сфер державного управління. Первинними є політичні заходи, які формують курс правотворчої діяльності.

1.3. ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ ЗАХОДИ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

Традиційно у кримінологічній науці на загальносоціальному рівні запобігання кримінальним правопорушенням розглядається ступінь забезпечення якості освіти в державі. Рівень освіти також ураховується під час вивчення структури особистості кримінального

⁶⁴ Там само.

правопорушника — в межах соціально-демографічних ознак. Проте останні тенденції розвитку держави, а також існування військово-політичних чинників та факторів злочинності надають можливість поставити під сумнів позицію вчених щодо того, що забезпечення якісної освіти сприятиме значному зниженню кількісного та позитивному впливу на якісні показники суспільно небезпечних діянь. Економічна неспроможність держави надати можливість отримати всім бажаючим вищу освіту часто призводить до обрання громадянами професійної (професійно-технічної), що має логічним наслідком збільшення кількості таких осіб. Фактично, це також впливає на кількісні показники соціально-демографічних ознак кримінальних правопорушників та створює хибне уявлення про те, що більший відсоток осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння не мали вищої освіти, що і детермінувало протиправну поведінку. Відповідно подальше прогнозування та планування заходів запобігання кримінальним правопорушенням також може бути некоректним.

Водночас аналіз статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора, надає підставу для констатації, що **рівень освіти впливає не на кількість кримінальних правопорушень, а визначає сферу суспільних відносин, на яку здійснюється кримінально протиправний вплив**. Це зумовлено наявністю знань та навичок, які дозволяють кримінальному правопорушнику реалізувати суб'єктивну сторону протиправного діяння. Найбільш яскравим прикладом є статистичні дані щодо кількісних показників кримінальних правопорушень проти власності та у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (див. таблиці 2, 3)⁶⁵.

⁶⁵ Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

– у **2019 році** особи з повною вищою та фаховою передвищою освітою вчинили 3721 кримінальне правопорушення проти власності та 1180 протиправних діянь у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, особи з професійною (професійно-технічною) освітою вчинили 12743 майнових діянь та 289 службових, особи із базовою середньою та профільною середньою освітою вчинили 37705 майнових діянь та 463 службових, із початковою — 1864 кримінальних правопорушень проти власності та 17 діянь у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг;

– у **2020 році** особи з повною вищою та фаховою передвищою освітою вчинили 3238 кримінальне правопорушення проти власності та 1141 протиправних діянь у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, особи з професійною (професійно-технічною) освітою вчинили 9739 майнових діянь та 388 службових, особи із базовою середньою та профільною середньою освітою вчинили 33470 майнових діянь та 549 службових, із початковою — 1098 кримінальних правопорушень проти власності та 13 діянь у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг;

– у **2021 році** особи з повною вищою та фаховою передвищою освітою вчинили 3100 кримінальних правопорушень проти власності та 1288 протиправних діянь у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, особи з професійною (професійно-технічною) освітою вчинили 7441 майнове діяння та 366 службових, особи з базовою середньою та профільною середньою освітою вчинили 32565 майнових діянь та 703 службових, із початковою — 891 кримінальне правопорушення проти власності та 4 діяння у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг;

– у **2022 році** особи з повною вищою та фаховою передвищою освітою вчинили 1875 кримінальних правопорушень проти власності та 791 протиправне діяння у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, особи з професійною (професійно-технічною) освітою вчинили 3876 майнових діянь та 294 службових, особи з базовою середньою та профільною середньою освітою вчинили 18562 майнових діяння та 684 службових, із початковою — 439 кримінальних правопорушень проти власності та 8 діянь у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг;

– у **2023 році** особи з повною вищою та фаховою передвищою освітою вчинили 1480 кримінальних правопорушень проти власності та 1203 протиправних діянь у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, особи з професійною (професійно-технічною) освітою вчинили 3541 майнове діяння та 391 службове, особи з базовою середньою та профільною середньою освітою вчинили 18546 майнових діянь та 905 службових, із початковою — 416 кримінальних правопорушень проти власності та 8 діянь у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг;

– у **2024 році** особи з повною вищою та фаховою передвищою освітою вчинили 1192 кримінальних правопорушень проти власності та 766 протиправних діянь у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, особи з професійною (професійно-технічною) освітою вчинили 2201 майнове діяння та 247 службових, особи з базовою середньою та профільною середньою освітою вчинили 11494 майнових діянь та 681 службове, з початковою — 212 кримінальних правопорушень проти власності та 12 діянь у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Таблиця 2

Розподіл кримінальних правопорушень проти власності за рівнями освіти

Рік	Рівень освіти								Всього	
	вища і фахова передвища		професійна (професійно-технічна)		базова середня та профільна середня		початкова			
	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	Одиниць	у % до загальної кількості
2019	3721	6,6	12743	22,7	37705	67,3	1864	3,3	56033	100,0
2020	3238	6,8	9739	20,5	33470	70,4	1098	2,3	47545	100,0
2021	3100	7,0	7441	16,9	32565	74,0	891	2,0	43997	100,0
2022	1875	7,6	3876	15,7	18562	75,0	439	1,8	24752	100,0
2023	1480	6,2	3541	14,8	18546	77,3	416	1,7	23983	100,0
2024	1192	7,9	2201	14,6	11494	76,1	212	1,4	15099	100,0

Таблиця 3

Розподіл кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг за рівнями освіти

Рік	Рівень освіти								Всього	
	вища і фахова передвища		професійна (професійно-технічна)		базова середня та профільна середня		початкова			
	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	Одиниць	у % до загальної кількості
2019	1180	60,5	289	14,8	463	23,8	17	0,9	1949	100,0
2020	1141	54,6	388	18,6	549	26,3	13	0,6	2091	100,0
2021	1288	54,6	366	15,5	703	29,8	4	0,2	2361	100,0
2022	791	44,5	294	16,5	684	38,5	8	0,5	1777	100,0
2023	1203	48,0	391	15,6	905	36,1	8	0,3	2507	100,0
2024	766	44,9	247	14,5	681	39,9	12	0,7	1706	100,0

Наведені дані надають підставу для констатації наявності диспропорції між кількістю кримінальних правопорушень проти власності та протиправних діянь у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, яка зумовлена різним ступенем освіти кримінальних правопорушників. Відповідно до статистичних даних у більшості випадків особи з повною вищою освітою вчиняли кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Вияток становить лише діяння, передбачене ст. 369 КК України (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди). Це можна пояснити з точки зору того, що відповідний рівень освіти надає можливість особам обирати пріоритетні галузі економічної діяльності (як правило, особи, які займають відповідні посади в таких органах, установах та організаціях, є суб'єктами декларування), які не завжди мають ефективний превентивний антикорупційний механізм. Якщо особа має низький рівень кримінально-правової правосвідомості (за П. Л. Фрісом, обсяг правосвідомості включає в себе: усвідомлення права, його місця і ролі в суспільному бутті, необхідність права; оцінку існуючого права як загалом, так і в розрізі його галузей, інститутів та норм; вимоги до правового регулювання як загалом, так і окремих суспільних відносин, зокрема скасування відповідних регуляторів, їх зміну або запровадження нових; вимоги до охорони суспільних відносин, прав, цінностей, благ та інтересів індивідів (їх загальну оцінку, визначення пріоритетів, вимогу зміни чи доповнення методів і засобів правової охорони); оцінку правореалізації (правозастосування та правовиконання)⁶⁶), наявна освіта буде використана для порушення кримінального закону

⁶⁶ Фріс П. Л. Идеология криминально-правовой политики : монография. Ивано-Франківськ : Супрун В. П., 2021. 389 с.

та отримання бажаних суспільно небезпечних наслідків, незалежно від мотиву та мети.

Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди не вимагає від суб'єкта наявності відповідного рівня освіти, а основним мотивом такого діяння у більшості випадків є отримання певної послуги, спрощення встановленої законом процедури її отримання тощо.

Так, відповідно до вироку Обухівського районного суду Київської області від 03 липня 2024 року (справа № 372/3200/24) особа, яка має середню спеціальну освіту, вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 369 КК України за таких обставин: *26 травня 2024 року, близько 20 години 55 хвилин, обвинувачений, діючи умисно, тобто усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, запропонував інспектору ВРПП Обухівського районного управління поліції Головного управління національної поліції в Київській області майору поліції та поліцейському ВРПП Обухівського районного управління поліції Головного управління національної поліції в Київській області старшому сержанту поліції неправомірну вигоду у вигляді грошових коштів за нескладання останніми відносно себе протоколу про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст. 130 КУпАП та близько 21 години 34 хвилин, перебуваючи в тому ж місці біля відчинених передніх пасажирських дверей поліцейського службового автомобіля поліції «Renault Daster», надав їм неправомірну вигоду у вигляді грошових коштів баннотами в кількості 5 штук номіналом по 100 доларів США, на загальну суму 500 (п'ятсот) доларів США, шляхом покладення їх до карти передніх пасажирських дверей зазначеного автомобіля. В судовому засіданні обвинувачений винуватим себе у вчиненні вказаного злочину визнав повністю, дав показання, які відповідають обставинам вчинення злочину за обвинуваченням, зокрема показав, що 26 травня 2024 року після 20 години він керував автомобілем у стані алкогольного сп'яніння, його*

зупинили поліцейські, почали складати протокол про адміністративне правопорушення, тоді він почав просити їх не притягувати його до адміністративної відповідальності, запропонував їм хабар, вони попередили його про кримінальну відповідальність, але він поклав їм у карту дверей службового автомобіля 500 доларів США купюрами по 100 доларів, після чого поліцейські викликали СОГ. Висловив каяття у вчиненому, запевняв у відсутності намірів вчиняти злочини у подальшому⁶⁷.

Відповідно до вироку Яворівського районного суду Львівської області від 09 липня 2024 року (справа №944/3757/24) обвинувачений (який має повну вищу освіту), усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, 8 липня 2024 року, приблизно о 22 годині 50 хвилин, під час слідування через державний кордон України для автомобільного сполучення «Грушів», що розташований за адресою: Львівська область, Яворівський район, с. Грушів, рухаючись на виїзд з України через українсько-польський кордон з метою безперешкодного перетину кордону України, надав службовій особі інспектору 1-ї категорії інспекторів прикордонного контролю відділення інспекторів прикордонної служби (тип А), відділу прикордонної служби (тип Б) прикордонного Карпатського загону неправомірну вигоду в розмірі 100 євро, що згідно курсу Національного банку України станом на 8 липня 2024 року становить 4 386 грн., за вчинення щодо себе дій пов'язаних із безперешкодним пропуском через Державний кордон України. Своїми діями обвинувачений здійснив надання службовій особі неправомірної вигоди за вчинення службовою особою в інтересах того, хто надає таку вигоду, дій з використанням наданого їй службового становища, тобто вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 369 Кримінального кодексу України⁶⁸.

⁶⁷ Вирок Обухівського районного суду Київської області від 03 липня 2024 року (справа №372/3200/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120148697>

⁶⁸ Вирок Яворівського районного суду Львівської області від 09 липня 2024 року (справа №944/3757/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120316419>

Відповідно до вироку Любешівського районного суду Волинської області від 11 липня 2024 року (справа № 162/256/24) обвинувачений (який має повну вищу освіту) 08.10.2023, близько 20 години, тимчасово виконуючи обов'язки командира 1 стрілецької роти військової частини, будучи службовою особою, реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на отримання неправомірної вигоди, діючи умисно, тобто усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, з корисливих мотивів, перебуваючи в місці тимчасового дислокування 1 стрілецької роти військової частини, у лісовому масиві, виявивши двох військовослужбовців 1 стрілецької роти військової частини, які перебували в стані алкогольного сп'яніння, висловив останнім прохання надати йому неправомірну вигоду в сумі 20000 грн (по 10000 грн з кожного) за невжиття заходів щодо притягнення останніх до адміністративної відповідальності у відповідності до статей 45, 85 Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», за грубе порушення ними дисципліни, а саме перебування на службі в стані алкогольного сп'яніння. В подальшому, перебуваючи в місці тимчасового дислокування 1 стрілецької роти військової частини, у лісовому масиві, одержав від підлеглих військовослужбовців неправомірну вигоду, а саме 20000 гривень, які вищевказані військовослужбовці перерахували на банківську картку, відкриту в АТ КБ «ПриватБанк» на ім'я обвинуваченого. Таким чином, своїми умисними діями особа обвинувачується у одержанні службовою особою неправомірної вигоди для себе, за невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду дій з використанням наданого їй службового становища, тобто у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України⁶⁹.

⁶⁹ Вирок Любешівського районного суду Волинської області від 11 липня 2024 року (справа № 162/256/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120302654>

Наведені приклади надають підставу для констатації, що якщо протиправне діяння потребує певних знань, навичок та вмінь або безпосередньо пов'язане зі сферою діяльності кримінального правопорушника, воно може корелюватись із рівнем його освіти. В усіх інших випадках кількісно-якісна характеристика кримінально протиправної діяльності знаходиться поза межами інтелектуального розвитку (за винятком випадків, коли особа є неосудною).

М. А. Бурдоносова, розглядаючи вплив рівня освіти особи на розвиток її правової свідомості, за результатами попередньо проведеного анкетування констатувала, що відносно до кримінальних правопорушень проти власності, підвищення рівня освіти і виховних заходів, спрямованих на розвиток правової свідомості та правової культури особистості зможе привести до значного зниження кількості подібних діянь серед осіб з антисоціальною спрямованістю, які не мають вищої освіти. При цьому подібної динаміки щодо протиправних діянь проти життя та здоров'я особи, а так само проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту не спостерігається, до того ж відсоток таких кримінальних правопорушень залишається практично однаковим у всіх групах. Вчена зробила висновок щодо того, що виховні заходи і заходи, спрямовані на підвищення правової свідомості особистості, не зможуть значно вплинути на кількість кримінальних правопорушень даних груп, оскільки часто такі протиправні діяння мають мотиви, в меншій мірі взаємопов'язані з рівнем освіти особистості⁷⁰.

Тези вченої стосовно кількісного показника кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту підтверджуються також емпіричним матеріалом. Так, відповідно до статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального

⁷⁰ Бурдоносова М. А. Вплив рівня освіти особи на розвиток її правової свідомості. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/4.pdf

прокурора, у 2019 році кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту вчинили 1154 особи з повною вищою освітою та 1411 осіб із професійною (професійно-технічною освітою); у 2020 році 1333 особи з повною вищою та 1381 особа з професійною (професійно-технічною освітою); у 2021 році — 1377 осіб із повною вищою та 1192 — з професійною (професійно-технічною освітою); у 2022 році 1006 осіб із повною вищою освітою та 866 — з професійною (професійно-технічною освітою); у 2023 році 1430 осіб із повною вищою освітою та 1102 — з професійною (професійно-технічною освітою); станом на липень 2024 року кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту вчинили 703 особи з повною вищою освітою та 565 осіб із професійною (професійно-технічною освітою)⁷¹. Необхідно зазначити, що в наведеному випадку очевидно є не тільки відсутність різниці в кількісно-якісних показниках кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, вчинених особами з різними рівнями освіти, а й відслідковується зростання після 2020 року кількості таких протиправних діянь, вчинених особами з повною вищою освітою.

Водночас **очевидною є кореляція між кількісно-якісними параметрами кримінально протиправної діяльності та регіональними чинниками (зокрема в частині регіональної освіти), які здебільшого зумовлені географічним розташуванням певного регіону.**

Протягом останніх років регіональна кримінологія поступово розвивається, що може бути пояснено пошуком способів удосконалення механізму мікрорівневого запобігання. Проте регіональні чинники злочинності зумовлюються не тільки географічними факторами, а й іншими детермінантами, притаманними конкретному регіону. Найбільш яскравим прикладом є області, частина територій

⁷¹ Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

яких була окупована у 2014 році, що мало наслідком внутрішнє переміщення осіб та призвело до перерозподілу кількісних показників злочинності.

Після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну кількість осіб, які були вимушені внутрішньо переміститись та мігрувати за кордон, значно зросла. ***Це певним чином відобразилось на статистичних показниках, зокрема також це зумовило формування помилкового уявлення про зменшення кількості окремих кримінальних правопорушень.*** Прикладом також можуть бути згадані вище кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Так, відповідно до статистичних даних у 2020 році всього було обліковано 15795 таких суспільно небезпечних діянь; у 2021 році — 13493; у 2022 — 12755; у 2023 — 10926; станом на липень 2024 року всього обліковано 6258 кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Визначення динаміки такого виду кримінальних правопорушень надає підставу для констатації, що базисний темп зниження кількості дорівнює 69,1 за одиницю часу; ланцюговий темп дорівнює 78,7 за одиницю часу (при порівнянні липня 2022 та липня 2024); та 77,2 (при порівнянні липня 2021 та липня 2024). Базисний темп зниження показників таких кримінальних правопорушень у 2023 році порівняно з 2020 роком дорівнює 30,8%. Ланцюговий темп зниження показників таких діянь станом на липень 2024 року порівняно з липнем 2022 року дорівнює 22,2%; станом на липень 2022 року порівняно з липнем 2021 року дорівнює 1,96%; станом на липень 2024 року порівняно з липнем 2023 року дорівнює 4,4%.

Отже, проведені розрахунки надають підставу для таких висновків: 1) з 2022 року кількість кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації низилась, що можна пояснити масовими міграціями осіб за кордон, а також тимчасовою окупацією окремих

регіонів держави, що унеможлиблює статистичний облік; 2) кількісні показники таких діянь станом на липень 2024 року надають можливість спрогнозувати, що кількість розглянутих кримінальних правопорушень станом на грудень 2024 року буде приблизно такою, як і в 2023 році. Наведене дозволяє стверджувати, що кількісно-якісні регіональні параметри кримінальних правопорушень можуть залежати як від ситуативного фактора (наприклад, зумовленого військово-політичними чинниками), так і від географічного (фактичного розташування регіону в зонах, які спрощують кримінально протиправну діяльність).

А. М. Бабенко, узагальнюючи результати кримінологічних досліджень, диференціював усі існуючі регіональні чинники на декілька груп. Учений зазначає, що в першій групі вирішальна роль відводиться загальним процесам і явищам, головним чином, регіональним особливостям географічного положення регіону, їх історичному розвитку, наявності тих або інших природних ресурсів. Ця група факторів формується автономно від сучасної системи запобігання злочинності, є відносно незалежною від неї, але має враховуватися під час організації запобігання злочинності. Друга група факторів об'єднує в собі політичні, соціально-демографічні та економічні фактори. Вони, з одного боку, можуть бути наслідками попередньої діяльності державних органів, а з іншого — виявитися результатом малоефективної регіональної політики та правоохоронної діяльності у сфері протидії злочинності. Корегуються вони, як правило, унаслідок послідовної та цілеспрямованої діяльності органів центральної та місцевої влади. Третя група об'єднує соціально-психологічні та інформаційні фактори. У четверту групу факторів було об'єднано особливості: правоохоронної діяльності; регіональної, кримінологічної, кримінально-правової й т.д. політики держави. Останні дві групи, на думку автора, за наявності відповідної волі як державних, так і регіональних органів влади, є найбільш доступними для

змін і корегування⁷². Регіональні фактори злочинності формуються з урахуванням найбільш типових для конкретного регіону сфер діяльності населення та його соціально-економічного розвитку. Логічно, що в контексті регіональної злочинності важко оминати увагою феномен урбанізації та особливо — псевдоурбанізації.

Урбанізація — це соціально-економічна, криміногенна, фоновая детермінанта, зумовлена ускладненням процесу протидії кримінально протиправній діяльності через ослаблення традиційної моделі соціального контролю за населенням у зв'язку з його значним приростом унаслідок швидкого зростання старих та появи нових міст. Основний вплив процесу урбанізації на кримінально протиправну діяльність полягає в такому: 1) кількість розважальних закладів у великих містах сприяє розвитку девіантних схильностей, а також залежностей в осіб із низьким рівнем правосвідомості та моральності; 2) кримінально протиправна діяльність у великих містах часто є латентною, що може створювати у правопорушників хибне уявлення про безкарність та всюдозволеність; 3) у сільській місцевості та в містах з невеликою кількістю населення більш складно знайти джерела нетрудових прибутків; 4) неодноманітність соціального організму великих міст, зумовлена розбіжностями в культурному, освітньому та соціальному розвитку часто стає причиною конфліктних ситуацій; 5) вимушена міграція жителів сільської місцевості у великі міста часто має наслідком відсутність необхідної кількості робочих місць, що примушує осіб шукати протиправні шляхи матеріального забезпечення. Процес урбанізації також обумовлює нерівномірність розподілу кримінально протиправної діяльності

⁷² Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2015. С. 231–232

за географічною ознакою, що пояснюється депресивністю окремих регіонів України⁷³.

Псевдоурбанізація має дещо інше значення, оскільки утворює розбіжність між менталітетом/освітою/правосвідомістю населення та регіональними особливостями соціально-економічного розвитку території, на якій воно проживає. Протиріччя між попитом та економічними спроможностями призводить до формування девіантної поведінки. Урбанізація (одночасно як і субурбанізація) та псевдоурбанізація у площині впливу освітньо-виховних та географічних чинників на кількісно-якісну характеристику кримінальних правопорушень має значення у зв'язку з появою дисбалансу між рівнем освіти особи та запитами ринку праці території, де вона проживає. Часто це зумовлює пошук альтернативних (зокрема і кримінально протиправних) способів отримання матеріальної вигоди. Проте і в такому разі рівень освіти не корелюється зі схильністю особи до вчинення кримінальних правопорушень.

Окрім цього, регіональні чинники злочинності можуть бути пояснені тим, що явища історичного та соціально-психологічного характеру (наприклад, наявність великої кількості виправних/виховних колоній (*уточнено нами* — *Є. Н., Т. П.*) у регіоні, високий рівень алкоголізації або враженості свідомості населення кримінальними традиціями та звичаями й т.д.) можуть бути факторами високого рівня злочинності або окремих її видів у регіоні, діючи, так би мовити, по горизонталі. Вони можуть підсилюватися або послаблятися за рахунок інформаційного, соціального або економічного впливу з боку держави, — тобто по вертикалі. У свою чергу процеси і явища соціально-психологічного порядку здійснюють вплив на характер і інтенсивність соціально-економічних і політичних процесів як по

⁷³ Назимко Є. Урбанізація. *Велика українська кримінологічна енциклопедія*: у 2 т. / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. Т. 2 : М-Я. С. 765–766.

горизонталі, так і по вертикалі, тобто діють на рівні регіону, трансформуючись на рівень держави і, навпаки, із загальнодержавного рівня розповсюджуються на регіональний рівень⁷⁴. Актуальним прикладом впливу регіональних (географічних) чинників на кількісно-якісні показники злочинності, зокрема в кореляції з освітнім рівнем кримінальних правопорушників, є незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України).

Аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора дає підставу для констатації погіршення кримінологічної ситуації в частині кількості вказаних суспільно небезпечних діянь. Так, у 2019 році всього було вчинено 252 кримінальних правопорушення, передбачених ст. 332 КК України; у 2020 — 278; у 2021 — 327; у 2022 — 1225; у 2023 — 2301; станом на липень 2024 року було обліковано 2010 випадків незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Очевидне та масштабне збільшення кількості таких діянь у 2022–2024 роках зумовлено декількома факторами, серед яких: 1) військові дії держави-агресора призвели до актуалізації потреби в міграції за кордон, що через значну кількість біженців/відсутність необхідних документів тощо неможливо було реалізувати законним способом; 2) введення в дію особливого правового режиму воєнного стану, а також підписання Президентом Указу від 24 лютого 2022 року № 69/2022 «Про загальну мобілізацію» унеможливило для більшості категорій чоловічого населення держави законний виїзд за кордон та забезпечило правову основу для призову на військову службу. Отже, зумовлені об'єктивними політичними чинниками причини та умови збільшення кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України, фактично утворили наскрізну загрозу національній безпеці держави; 3) використання незаконного

⁷⁴ Там само.

переправлення осіб через державний кордон України як способу реалізації корисливого мотиву, пов'язаного з торгівлею людьми.

Відповідно до офіційних статистичних даних зростання кількісного показника кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України, у 2022–2023 році зафіксовано здебільшого у регіонах, які знаходяться близько до лінії державного кордону, зокрема: у 2022 році було обліковано: у Закарпатській області — 214 випадків незаконного переправлення через державний кордон України, в Одеській області — 194 таких діянь, у Чернівецькій області — 191 діяння, у Львівській області — 115, у Волинській — 68 та у Дніпропетровській — 41. У 2023 році відбувся певний внутрішньодержавний перерозподіл таких кримінальних правопорушень: у Волинській області було зафіксовано 453 випадки незаконного переправлення через державний кордон України, в Одеській — 266, у Львівській — 258, у Чернівецькій — 195, у Закарпатській — 191, у Тернопільській — 105 та у Рівненській — 101 кримінальне правопорушення, передбачене ст. 332 КК України⁷⁵.

Водночас очевидно також є кореляція між кількістю вказаних суспільно небезпечних діянь та кількістю випадків ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. Серед областей, в яких вказане кримінальне правопорушення має значний відсоток, — Закарпатська область (у 2023 році — 520 випадків), Волинська область (у 2023 році — 248 випадків), Львівська область (у 2023 році — 239 випадків), Дніпропетровська область (у 2023 році — 384 випадки). Отже, наведене дозволяє зробити висновок, що серед основних причин збільшення кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України, зокрема в окремих регіонах, є:

⁷⁵ Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yakivchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

1) сприятливе географічне розташування — близько лінії державного кордону, що спрощує реалізацію об'єктивної сторони; 2) військової дії держави-агресора, воєнний стан та мобілізація.

Розглядаючи наведене в контексті освітньо-виховних заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, варто зауважити, що у 2022–2023 році відбулися певні зміни у структурі особи кримінального правопорушника, який вчиняє кримінальні правопорушення, передбачені ст. 332 КК України — спостерігається взаємозв'язок (коливання показника) між кількістю осіб, які мають повну вищу та фахову передвищу освіту, водночас, хоча і з незначним порогом, але процентне співвідношення між загальною кількістю правопорушників, які вчинили незаконне переправлення осіб через державний кордон, та розподілом на осіб із вищою освітою та фаховою передвищою освітою також поступово зменшується.

Так, у 2022 році незаконне переправлення осіб через державний кордон вчинили 643 особи, з них: 17 % — особи з повною та фаховою передвищою освітою; 6 % — професійно-технічною освітою; 36 % — повною загальною середньою та базовою загальною середньою освітою; 1 % — без освіти; у 2023 році незаконне переправлення осіб через державний кордон вчинили 783 особи, з них: 15 % — особи з повною та фаховою передвищою освітою; 7,4 % — професійно-технічною освітою; 29,2 % — повною загальною середньою та базовою загальною середньою освітою; 1,3 % — без освіти⁷⁶. Отже, наведене надає підставу для констатації, що регіональні та географічні фактори злочинності є самостійними щодо рівня освіти кримінальних правопорушників, які їх вчиняють, проте знаходяться у безпосередній кореляції з військово-політичними факторами та чинниками.

⁷⁶ Там само.

Ще одним прикладом є зростання кількості випадків примусової депортації неповнолітніх осіб представниками держави-агресора. Очевидним є те, що такі суспільно небезпечні діяння вчиняються або на тимчасово окупованих територіях, або на територіях, де ведуться активні бойові дії. Більшість таких територій знаходяться біля кордону з державою-агресором (Донецька, Луганська, Харківська області). Водночас із урахуванням специфіки особливого правового режиму воєнного стану запобігання таким кримінальним правопорушенням на загальносоціальному рівні майже унеможливлено та може полягати виключно в розробці програм загальнодержавного характеру, скерованих на вдосконалення діяльності Державної міграційної служби України. У цьому контексті відносно ефективним напрямом може вважатись посилення співпраці з міжнародними партнерами.

Так, у 2023 році Організацією з безпеки і співробітництва в Європі було підготовлено звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до російської федерації, в якому було визначено, що існує три найпоширеніші підстави, на які посилаються щодо переміщення дітей з території України на тимчасово окуповані території чи територію російської федерації. Це евакуація з міркувань безпеки, передача на усиновлення або опіку, а також тимчасове перебування в так званих таборах відпочинку. Досить часто наводиться декілька підстав одночасно, та/або мета переміщення може змінюватися з часом (наприклад, дітей відправляють до таборів, але потім не повертають назад через безпекову ситуацію в їх рідному регіоні)⁷⁷.

⁷⁷ Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням

Наведені підстави свідчать про те, що визначальними факторами та чинниками, які зумовлюють/спрощують примусову депортацію неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану, є такі:

– ***перебування територій під владою ворожої армії*** — унеможливорює застосування традиційних засобів кримінально-правового, кримінального процесуального, оперативного-розшукового, кримінологічного тощо впливу. Тимчасова окупація території, порушення представниками держави-агресора норм міжнародного гуманітарного права (зокрема Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року) є детермінантами, які не піддаються традиційному впливу та не можуть бути усунуті до припинення дії особливого правового режиму воєнного стану;

– ***порушення функціонального підходу до окупаційного права*** — призводить до втрати правоохоронними органами інформації щодо дітей, депортованих з 2014 року (зокрема на частково окупованих територіях Донецької та Луганської області, а також Автономної Республіки Крим) до повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Проте в цьому випадку обов'язковим для врахування є те, що окупація та депортація є елементами механізму реалізації військової агресії, а держава-окупант повинна дотримуватись норм міжнародного гуманітарного права з моменту отримання контролю над територією, а отже, враховуватись має весь період з 2014 року і до теперішнього моменту;

– ***низька ефективність спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень (in absentia)*** — фактично притягнення до кримінальної відповідальності та проведення досудового розслідування за відсутності підозрюваного не має наслідком реа-

та/або депортацією українських дітей до російської федерації. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/546560_0.pdf

лізацію мети спеціальної превенції, що жодним чином не впливає на кількісно-якісні показники, особливо, якщо підозрюваний продовжує проживати на тимчасово окупованій території або мігрував на територію держави-агресора⁷⁸.

З моменту повномасштабного вторгнення в державі було реалізовано низку заходів, спрямованих на зменшення кількості випадків примусової депортації дітей. Так, у 2023 році постановою Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2023 р. № 339 було затверджено Порядок створення, ведення, доступу до відомостей Єдиного реєстру осіб, у тому числі дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, яким було визначено механізм створення, ведення, доступу до відомостей Єдиного реєстру осіб, в тому числі дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, та їх використання⁷⁹; створено та інтегровано у практику платформу «BRING KIDS BACK», метою якої стало виявлення, визначення місцезнаходження та безпечна репатріація всіх незаконно депортованих дітей для воз'єднання їх із сім'ями та опікунами в безпечному середовищі; встановлено кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність та порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, а також сформовано відповідну судову практику щодо воєнних злочинів.

⁷⁸ Пономарьова Т. І. Запобігання примусовій депортації неповнолітніх в умовах воєнного стану. *Взаємодія державних органів та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням у центральних регіонах України*: зб. матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 17 квітня 2024 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 119–120

⁷⁹ Порядок створення, ведення, доступу до відомостей Єдиного реєстру осіб, у тому числі дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України від 18.04.2023 р. № 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/339-2023-%D0%BF#Text>

Проте, незважаючи на зазначене, відповідно до інформації, викладеної на сайті Національного інформаційного бюро, з 24 лютого 2022 року по 20 листопада 2024 року депортовано та/або примусово переміщено 19546 тис. дітей. Вказане свідчить про те, що особливі правові режими утворюють детермінанти, які не можуть бути піддані безпосередньому впливу, оскільки такі загрози безпеці громадян або конституційному ладові є специфічними — дестабілізується механізм функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також низки інститутів громадянського суспільства; виникають надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру, які не можуть бути терміново усунені та передбачають спричинення тяжких наслідків; здійснюється збройна агресія, яка зумовлює зростання кількісного показника щодо відповідних видів кримінальних правопорушень (колабораційна діяльність, державна зрада, порушення законів та звичаїв війни, геноцид тощо).

Отже, в умовах дії особливих правових режимів зниження кількісного та зміна якісного показника злочинності можлива лише після усунення загроз та надзвичайних ситуацій, які утворюють детермінативний комплекс таких кримінальних правопорушень. *Фактично запобігання кримінальним правопорушенням у таких умовах може здійснюватися виключно шляхом удосконалення регулятивного законодавства, а також організаційних засад діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в умовах надзвичайного та/або воєнного стану*⁸⁰. Отже, будь-які кримінологічні механізми запобігання кримінальним правопорушенням підпорядковані тенденціям розвитку кримінально-правової політики. На це також вказують напрями реформування органів правопорядку, визначені в останніх

⁸⁰ Пономарьова Т. І. Запобігання примусовій депортації неповнолітніх в умовах воєнного стану. *Взаємодія державних органів та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням у центральних регіонах України*: зб. матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 17 квітня 2024 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 121.

програмних документах, схвалених в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану.

Так, зокрема у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленому Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023, зауважено, що послідовна кримінальна політика, пріоритетом у якій є запобігання злочинності, невідворотність відповідальності, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення інтересів потерпілого, має передбачати: 1) запровадження стратегічного планування у сфері кримінальної політики, що визначатиме міжгалузеві, галузеві та інституційні заходи протидії злочинності, забезпечення захисту особи, суспільства і держави від можливих посягань із додержанням принципів верховенства права та захисту прав людини; 2) розвиток спроможності системи органів правопорядку та прокуратури брати участь у формуванні кримінальної політики і здійсненні моніторингу її реалізації; 3) розроблення, затвердження та введення в дію Національного плану із запобігання (превенції) злочинності, розрахованого на три роки, на підставі якого за активної участі громадянського суспільства приймаються щорічні регіональні та місцеві програми запобігання (превенції) злочинності. Утворення міжвідомчої Координаційної ради з питань реалізації політики запобігання (превенції) злочинності; 4) щорічне визначення пріоритетних напрямів протидії злочинності залежно від її стану, структури, динаміки і тенденцій; 5) подальший розвиток та посилення координаційної ролі прокуратури щодо органів правопорядку відповідного рівня під час реалізації ними повноважень щодо протидії злочинності; 6) забезпечення обов'язкового проведення кримінологічної експертизи проектів законів про внесення змін до кримінального, кримінального процесуального та суміжного законодавства України

тощо⁸¹. Таким чином, можна стверджувати, що кримінологічне запобігання є складовим елементом кримінально-правової політики.

Є. О. Письменський вказує, що за впливом двох років після запровадження в Україні воєнного стану можна висловити гіпотезу, що реалізація кримінально-правової політики України в умовах факторів воєнного характеру характеризується наявністю низки негативних тенденцій. Зокрема, йдеться про виникнення такого стану у правозастосуванні, коли обмежені соціальні ресурси держави використовуються недостатньо ефективно, а протидія кримінальним правопорушенням, пов'язаним з війною та в контексті війни, відбувається з істотними порушеннями базових правових принципів та стандартів прав людини. З-поміж іншого це проявляється у низці системних помилок у кримінально-правовій кваліфікації, нездатності адекватно тлумачити кримінальний закон, дотримуючись верховенства права та стверджуючи справедливість, нерозуміння справжньої суті та цінності кримінального закону. Реалізацію кримінально-правової політики України в умовах війни не можна охарактеризувати як таку, що здійснюється в науково обґрунтований спосіб, послідовно і однаково. Інколи така політика зводиться до кримінально-правового популізму, попередньо втіленого на законодавчому рівні...⁸².

Кримінологічна безпека є ядром кримінально-правової політики, фактично — індикатором, який демонструє її спроможність протидіяти злочинності. Традиційна трирівнева модель запобігання кримінальним правопорушенням є логічно обґрунтованою, але її

⁸¹ Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схвалений Указом Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>

⁸² Письменський Є. О. Реалізація кримінально-правової політики в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2024. Вип. 17 (29). С. 300–310.

ефективність жодного разу не була підтверджена практично. Аргументами на користь останньої думки є регулярні коливання кількісно-якісних показників злочинності та відсутність підтвердженої кореляції між загальноновизнаними детермінантами й інтенсифікацією криміногенних загроз. Особливо недоведеним видається існування загальносоціального рівня запобігання суспільно небезпечним діям, який може бути оцінений як релятивний. Релятивізм заходів загальносоціального запобігання полягає, як мінімум, у тому, що поняття кримінально протиправної поведінки само по собі є відносним. Кримінально протиправною поведінкою стає лише після криміналізації певного діяння та припиняє такою бути, головним чином, після декриміналізації. Отже, фактично на стан злочинності впливає, по-перше, дотримання *принципу кримінально-політичної адекватності криміналізації*; по-друге — *ефективність пенальної політики*. Вказане ще раз підтверджує тезу про те, що єдиним ефективним способом запобігання кримінальним правопорушенням є удосконалення кримінального законодавства як з точки зору уточнення елементів складів протиправних діянь, так і приведення санкцій у відповідність до потреб держави. Практично доведеним ефективним способом зниження кількості кримінальних правопорушень є забезпечення взаємозв'язку між заходами впливу на стан злочинності, передбаченими у санкціях норм кримінального законодавства заходами удосконалення механізму кримінально-правового регулювання та заходами підвищення рівня кримінально-правової правосвідомості.

Так, Н. А. Орловська зазначає, що аналіз кримінально-правової санкції в контексті процесів соціальної взаємодії передбачає можливість її розгляду в рамках моделі співіснування суспільства зі злочинністю, мета якої полягає в забезпеченні збереження системної цілісності суспільства та соціальної динаміки. При цьому санкцію можна розглядати як специфічний соціальний та правовий

інструмент, що виявляє себе шляхом соціального впливу на макрорівні та виражає реакцію на найнебезпечніші деструктивні прояви, опосередковану в уявленнях суспільства через необхідність та інтенсивність захисту існуючих суспільних відносин. Вчена вказує на наявність двох аспектів виховного значення санкцій: тактичного та стратегічного. Сприйняття санкції в контексті суспільної інтеграції означає її розгляд як інструмента обертання провідних нормативно-ціннісних положень, у тому числі й через включення у соціальні структури тих членів суспільства, які вступили в конфлікт із кримінальним законом. Підкріплення ціннісних орієнтацій як значення інтерпретація передбачає підтримку та додаткову формалізацію відповідної загальнообов'язкової ієрархії цінностей. Таке розуміння проблематики санкцій передбачає наявність цінностей як норм, що визначають спосіб функціонування цілісної системи суспільної свідомості та пов'язані з подоланням хаотичності та суб'єктивізму в соціальних процесах. Щодо розуміння санкції у контексті засобу визначення меж свободи індивідуальної та групової поведінки актуалізуються питання пошуку оптимального обсягу самообмеження державної влади, встановлення меж втручання держави до сфери майнових та інших особистих інтересів громадян, вибудовування системи гарантій прав особистості, використання самоорганізаційного потенціалу суспільства та його інститутів⁸³.

Наведене надає підставу для констатації, що провідним фактором для визначення кількісного показника кримінальних правопорушень є не рівень освіти і не інші ознаки, які входять до соціально-демографічної структури особистості кримінального правопорушника, а його кримінально-правова свідомість.

⁸³ Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. 42 с.

З цього приводу слушною є думка П. Л. Фріса, який зауважує, що фундаментальним для кримінально-правової політики є розуміння наявності соціального інтересу (потреби) у здійсненні/припиненні охорони відповідних суспільних відносин, цінностей, благ та інтересів, здійсненні/припиненні кримінально-правового регулювання. Виходячи з відповіді на це питання і здійснюється (де)криміналізація, яка визначає допустимість/недопустимість встановлення (існування) кримінально-правової заборони на основі віднесення (невіднесення) конкретного діяння до категорії соціально шкідливих. Отже, треба констатувати, що в основі кримінально-правової політики перебуває відповідний кримінально-політичний інтерес, викликаний наявністю потреби у кримінально-правовій охороні/кримінально-правовому регулюванні. Фактично кримінально-політичний інтерес являє собою рушійну силу кримінально-правової політики. Констатація цього факту вимагає здійснення аналізу цього інтересу. При цьому сам інтерес виникає на підставі відповідної ідеології є її продуктом Для відповіді на це питання слід, насамперед, визначитись із співвідношенням у двох основних парах понять: злочинне — аморальне; природне — позитивістське. Моделювання співвідношення у першій парі дає підстави говорити про такі варіанти: – все злочинне є аморальним; – не все злочинне є аморальним⁸⁴.

Отже, **соціальний інтерес у здійсненні кримінально-правового регулювання закладає основу для формування ідеологічної парадигми кримінального законодавства — не тільки переліку суспільних відносин, які потребують захисту засобами кримінального права, а і тих кримінально-правових інститутів, які забезпечуватимуть реалізацію кримінально-правової політики в цілому (інститути кримінальної відповідальності та покарання, звільнення від кримінальної**

⁸⁴ Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2021. С. 316–317.

відповідальності та покарання тощо). Кримінально-правова заборона формується в умовах, які свідчать про ймовірність спричинення надмірної шкоди державі та суспільству, якщо не буде визначено, що таке діяння є кримінально караним та тягне за собою кримінальну відповідальність. Кримінально-правова правосвідомість формується під впливом правової ідеології, яка сформувалась у державі та суспільстві на етапі розбудови кримінально-правових інститутів. Її зміст полягає виключно в розумінні нормативних приписів, а також здатності та бажання їх дотримуватись. Будь-яка правосвідомість, зокрема і кримінально-правова, є елементами механізму правового регулювання.

Проте, на відміну від визначення якісного та кількісного показників отриманих кримінальним правопорушником освітніх послуг, *категорія кримінально-правової правосвідомості для кримінологічного прогнозування є неактуальною здебільшого лише через те, що вона є неосяжною, а все те, що не обліковується статистично, не може утворювати зміст кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень*.

Таким чином, *рівень освіти кримінального правопорушника має лише факультативне значення, зокрема і під час прогнозування та планування заходів запобігання кримінальним правопорушенням*. Рівень освіти не формує в особі схильність до вчинення кримінальних правопорушень, а часто — лише визначає ті суспільні відносини, на які вона може чинити протиправний вплив. Більш вагоме значення в цьому контексті має рівень кримінально-правової правосвідомості особи, яка відтворюється крізь розуміння нормативних приписів та визначення потреби та можливості їх ігнорування. *Водночас кримінально-правова правосвідомість є ідеологічною категорією кримінального права. У кримінологічній площині вона є гносеологічною та функціонально пов'язана з оцінкою кримінологічної ефективності кримінально-правових норм*.

РОЗДІЛ 2. ЗАХОДИ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

Спеціально-кримінологічне запобігання традиційно вважається сукупністю заходів та засобів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю. Фактично, саме цей рівень утворює платформу для розбудови стратегій запобігання або злочинності загалом, або окремим її видам. Незважаючи на те, що за сферою дії спеціально-кримінологічне запобігання є другим рівнем, відповідно до доктринальних положень та підходів кримінологів, більшість заходів, які включені до його структури, змістовно дублюють аналогічні для загально-соціального рівня, однак є більш локальними. Вивчення практики судових та правоохоронних органів дає підстави стверджувати, що за конкретним змістом загальноновизнані *заходи спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням можуть бути диференційовані на такі групи за ознакою детермінанти, на усунення якої вони скеровані: 1) організаційно-правові заходи запобігання; 2) віктимологічні заходи запобігання; 3) пенітенціарні заходи запобігання.*

2.1. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

Сутність заходів спеціально-кримінологічного запобігання полягає в чітко визначеній структурі суб'єктів, до безпосередніх обов'язків яких входить боротьба зі злочинністю. Тривалий час учені відносили до таких суб'єктів правоохоронні органи та громадськість. Проте реалії останніх років (зумовлені здебільшого введенням особливого правового режиму воєнного стану) надали підставу для констатації, що наразі суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням можуть бути диференційовані на органи, що входять до сектору безпеки та органи, що входять до сектору оборони; на третьому місці — громадськість. Такий підхід може здаватись певною мірою дискусійним, зокрема в частині доцільності віднесення сектору оборони до суб'єктів запобігання та протидії злочинності, проте така позиція зумовлена кількома підставами.

Відповідно до Закону України від 21.06.2018 № 2469-VII «Про національну безпеку» сектор безпеки і оборони — це система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України⁸⁵. У цьому ж законодавчому

⁸⁵ Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

акті визначено, що до сил безпеки відносяться правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України; до сил оборони — Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави⁸⁶. Основним військовим формуванням із перелічених суб'єктів, які входять до сил оборони, є Збройні Сили України, діяльність яких полягає в забезпеченні безпекового середовища та усунення криміногенних чинників та факторів шляхом захисту суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості України.

Відповідно до Закону України від 06.12.1991 № 1934-XII «Про Збройні Сили України» з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до... боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення)... заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру...⁸⁷. У більшості випадків у механізмі запобігання кримінальним правопорушенням Збройні Сили України здійснюють субсидіарну функцію — супровід правоохоронних органів під час патрулювання,

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

а також забезпечення громадської безпеки та порядку, зокрема під час мирних масових заходів. Окремої уваги також заслуговує і те, що представники сил оборони спільно із правоохоронними органами забезпечують внутрішній контроль за дотриманням принципу законності та дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України, зокрема це також передбачає вжиття заходів, скерованих на запобігання деліктів (локальне запобігання).

Наведене підтверджується положеннями Інструкції про організацію патрульно-постової служби Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 10.10.2016 № 515. Зокрема, у правовому акті вказано на те, що основними завданнями патрульно-постової служби є: забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців (військовозобов'язаних) у місцях дислокації військових частин, у військових містечках, на вулицях і в громадських місцях, у місцях проведення заходів за участю військовослужбовців (військовозобов'язаних); запобігання вчиненню і припинення кримінальних та інших правопорушень у Збройних Силах України; припинення або участь у припиненні протиправних дій цивільних осіб, направлених проти військовослужбовців (військовозобов'язаних); сприяння в межах компетенції органам державної влади, органам місцевого самоврядування, органам військового управління та військовому командуванню у виконанні покладених на них відповідно до чинного законодавства обов'язків; здійснення за дорученням начальника органу управління Служби правопорядку (підрозділу Служби правопорядку в гарнізоні) розшуку військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини або місця служби; забезпечення дотримання комендантської години в гарнізонах. Успішне виконання завдань патрульно-постової служби підрозділами Служби правопорядку забезпечується... раціональною розстановкою патрулів та постійною взаємодією з органами Національної поліції України та

органами військового управління, з'єднаннями, військовими частинами, вищими військовими навчальними закладами, військовими підрозділами закладів вищої освіти, навчальними військовими частинами (центрами), базами, закладами охорони здоров'я та установами Національної гвардії України⁸⁸.

Водночас варто зауважити, що за останні п'ять років кримінально протиправна діяльність військовослужбовців також інтенсифікувалась, про що свідчать відповідні кількісно-якісні показники. Так, відповідно до статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора⁸⁹, у 2019 році кримінальні правопорушення вчинили 2341 військовослужбовець, із них 27,2% — військовослужбовці служби за контрактом; у 2020 році — 1658 осіб, із них 79,3% — військовослужбовці служби за контрактом; у 2021 році — 1632 особи, із них 76,3% — військовослужбовці служби за контрактом; у 2022 році — 3605 осіб, із них 63,6% — військовослужбовці служби за контрактом; у 2023 році — 8167 осіб, із них 42,1% — військовослужбовці служби за контрактом, 20,3% — військовослужбовці військової служби за призовом під час мобілізації в особливий період; станом на квітень 2024 року кримінальні правопорушення вчинили 2489 військовослужбовців, із них — 63,8% військовослужбовці військової служби за призовом під час мобілізації в особливий період; 8,5% — військовослужбовці служби за контрактом. Наведені статистичні дані свідчать про те, що внаслідок введення у дію особливого правового режиму воєнного стану та проведення загальної мобілізації відбувся перерозподіл між кількістю кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями служби за контрактом, та протиправними

⁸⁸ Інструкція про організацію патрульно-постової служби Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України: затв. наказом Міністерства оборони України від 10.10.2016 р. №515. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1429-16#Text>

⁸⁹ Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchynili-kriminalni-pravoporushennya-2>

діяннями, вчиненими військовослужбовцями військової служби за призовом під час мобілізації в особливий період, що може бути пояснено збільшенням загальної кількості таких осіб, а також інтенсифікацією криміногенних загроз, зумовлених збройним конфліктом. Вказане також може розглядатись як один із аргументів щодо controverсійності теорії особи злочинця.

Традиційно вчені (О. М. Джужа, А. В. Микитчик тощо) під особою злочинця розуміють сукупність соціально важливих ознак, взаємозв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм закону про кримінальну відповідальність⁹⁰.

Проаналізована вище статистична інформація щодо збільшення кількості військовослужбовців, які вчинили кримінальне правопорушення з моменту введення особливого правового режиму воєнного стану, дає підстави стверджувати, що причиною, яка зумовила таку ситуацію, є не ознаки таких осіб як схильних до вчинення юридичних деліктів, а наявність об'єктивно сформованих причин та чинників, які утворили детермінаційний комплекс, достатній для формування в особи девіантної поведінки, наслідком якої стало вчинення протиправного діяння.

Ще одним аргументом на користь цієї думки є те, що більшість військовослужбовців вчинили кримінальне правопорушення вперше після призову на військову службу, про що свідчить, по-перше, незначний відсоток військовослужбовців (зокрема учасників АТО, бойових дій, пов'язаних із відсіччю збройної агресії РФ проти України): у 2019 році таких осіб було 5%; у 2020 — 6,5%; у 2021 — 5,8%; у 2022 — 2%; у 2023 — 1,4%; станом на квітень 2024 року таких осіб було 2,4% від загальної кількості військовослужбовців, які вчинили кримінальні правопорушення; по-друге, з 2022 року спостерігається тенденція до

⁹⁰ Кримінологія: підручник / за заг. ред. В. В. Чернея; за наук. ред. О. М. Джужи. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.

збільшення кількісного показника кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили, що з урахуванням наведених вище показників, а також статистичних даних, відповідно до яких⁹¹ у 2019 році було виявлено 109825 осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; у 2020 — 102007; у 2021 — 98804; у 2022 — 98804; у 2023 — 97951; станом на квітень 2024 було виявлено 25809 осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (для порівняння — у квітні 2022 року таких осіб було 12030, що може свідчить про тенденцію до подальшого збільшення кількості кримінальних правопорушень), свідчить про те, що до військовослужбовців, які вчинили кримінальні правопорушення, входить значний відсоток осіб, які вчинили такі діяння вперше після призову на військову службу.

Аналіз судової практики, а також статистики правоохоронних органів надає підставу для констатації, що більшу частину кримінальних правопорушень складають діяння проти життя та здоров'я особи, вчинене за обтяжуючих обставин — стан алкогольного та/або наркотичного сп'яніння. Здебільшого потерпілими є інші військовослужбовці (у 2019 році від кримінальних правопорушень потерпіло 1722 особи; у 2020 — 1074 осіб; у 2021 році — 859 осіб; у 2022 році — 33063 особи; у 2023 році — 59393 особи; станом на квітень 2024 року від кримінальних правопорушень потерпіло 15874 військовослужбовців⁹²), частіше — військовослужбовці рядового, сержантського та старшинського складу, рідше — представники офіцерського складу.

Так, відповідно до вироку Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 13 липня 2023 року (справа № 202/13286/23) особу (українець, громадянин України, з середньо-спеціальною освітою, не одружений, раніше не судимий, військовослужбовець військової

⁹¹ Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

⁹² Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

служби за призовом під час мобілізації на особливий період, стрілець-помічник гранатометника стрілецького відділення 1 стрілецького взводу 3 стрілецької роти військової частини, солдат) обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України за таких обставин: 16.04.2023, близько 20 год 00 хв, солдат разом із сержантом у кухонному приміщенні будинку вживали спиртні напої. У цей же день, близько о 21 год 00 хв між солдатом та сержантом сталася сварка з мотивів невдоволення словесними висловлюванням та поведінкою останнього, який став вихвалюватися, що він більш досвідчений військовослужбовець, при цьому словесно принижувати солдата, що, на його думку, принизило його честь та гідність. Під час вказаної ситуації в солдата виник умисел, спрямований на протиправне заподіяння смерті сержанту. Реалізуючи свій кримінальний протиправний намір на вбивство сержанта, солдат близько о 21 год 30 хв 16 квітня 2023 року, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, під час сварки з військовослужбовцем цієї частини, солдат взяв ввірену йому для службового користування 5,45 мм автоматичну зброю Калашникова (далі АК 74) та приєднаний до нього магазин з бойовими припасами, перевів перемикач вогню в положення одиночної стрільби, відвів затворну раму в крайнє положення і відпустив, чим дослав патрон у патронник і привів автомат у бойову готовність та з відстані приблизно 2 метрів здійснив у ділянку грудної клітки сержанта вісім пострілів, чим спричинив сержанту тілесні ушкодження у виді вогнепальної травми голови, тулуба, верхніх кінцівок з кульовими, наскрізними пораненнями органів грудної і черевної порожнини, переломами 7-го ребра праворуч та 6-го ліворуч; поранень петель товстого та тонкого кишечника; відкритих переломів обох плечових кісток, множинних вогнепальних, кульових, дотичних поранень з ушкодженням м'язів, підшкірно-жирового шару та шкіри, які всі ускладнилися гострою зовнішньою та внутрішньою кровотечею, малокрів'ям внутрішніх органів, шоком, від яких сержант помер на місці. Смерть

сержанта ОСОБА_6 настала внаслідок поєднаної вогнепальної травми голови, тулуба, верхніх кінцівок з кульовими, наскрізними пораненнями органів грудної і черевної порожнини, переломами 7-го ребра праворуч та 6-го ліворуч; поранень петель товстого та тонкого кишечника; відкритих переломів обох плечових кісток, множинних вогнепальних, кульових, дотичних поранень з ушкодженням м'язів, підшкірно-жирового шару та шкіри, які всі ускладнились гострою зовнішньою та внутрішньої кровотечею, малокрів'ям внутрішніх органів та шоком⁹³. Отже, наведене надає можливість зробити такі висновки:

1. Збройні Сили України є специфічним суб'єктом запобігання кримінальним правопорушенням, який здійснює цю функцію шляхом взаємодії із правоохоронними органами під час забезпечення публічної безпеки та порядку, збройної відсічі військової агресії, а також під час здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні (*військове формування із субсидіарною функцією запобігання злочинності*).

2. Особа кримінального правопорушника-військовослужбовця має специфічну структуру, що зумовлено: 1) впливом на формування девіантної поведінки факторів, спричинених дією особливого правового режиму воєнного стану та безпосередньо бойовими діями; 2) нетиповим механізмом кримінально протиправної поведінки, яка у більшості випадків виражається у вчиненні протиправних діянь у мікросередовищі — у військових частинах щодо інших військово-службовців; 3) роллю жертви в механізмі кримінально протиправної поведінки кримінального правопорушника, віктимізація якої також відбувається в цьому самому мікросередовищі та спричинена тими самими чинниками, зумовленими дією особливого правового режиму воєнного стану та безпосередньо бойовими діями.

⁹³ Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 13 липня 2023 року (справа № 202/13286/23). URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/112165726>

Перелічені фактори дозволяють поставити під сумнів доцільність існування теорії особистості злочинця з урахуванням таких аргументів, як: 1) вчинення малозначного діяння, яке формально містить ознаки кримінального правопорушення, не має негативних правових наслідків, але не виключає факту потенційної наявності в особі схильності до вчинення суспільно небезпечних діянь; 2) вчинення необережного кримінального правопорушення має негативні правові наслідки, але не завжди формує особистість кримінального правопорушника у її кримінологічному розумінні; 3) часто рішення вчинити кримінальне правопорушення зумовлено впливом специфічних чинників (воєнний стан, бойові дії тощо), сформованих під впливом певних психічних станів (наприклад, посттравматичний стресовий розлад) за відсутності всіх інших, які передбачені у структурі особистості кримінального правопорушника (соціально-демографічні, культурно-моральні тощо) ознак. Водночас окремі тимчасові розлади психічної діяльності або інші хворобливі стани психіки надають підставу вважати особу неосудною. Стан неосудності має кримінально-правове значення, оскільки може зумовлювати потребу у звільненні від покарання за хворобою, призначення примусових заходів медичного характеру тощо. Водночас як для кримінального права, так і для кримінології неосудна особа не може вважатись ані суб'єктом кримінального правопорушення, ані особистістю кримінального правопорушника.

Приклад збільшення кількості військовослужбовців, які вчинили вперше кримінальне правопорушення після призову на військову службу, є вагомим аргументом на користь позиції щодо того, що *в ускладнених умовах функціонування держави (дія правового режиму надзвичайного стану, а також правового режиму воєнного стану тощо) формуються детермінанти кримінально протиправної діяльності, які не тільки майже не піддаються загальним заходам кримінологічного впливу, а й додатково дестабілізують роботу суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням.*

Ще одним специфічним суб'єктом запобігання кримінальним правопорушенням, якого відповідно до законодавства віднесено до органу спеціального призначення з правоохоронними функціями (сили оборони), є Служба безпеки України. Відповідно до ст. 2 Закону України від 25.03.1992 № 2229-XII «Про Службу безпеки України» на Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України⁹⁴.

Відповідно до ст. 216 КПК України СБУ є органом досудового розслідування, в підслідності якого перебувають кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 109, 110, 110⁻², 111, 111⁻¹, 111⁻², 112, 113, 114, 114⁻¹, 114⁻², 201, 258–258⁶, 265⁻¹, 305, 328, 329, 330, 332⁻¹, 332⁻², 333, 334, 359, 422, 435⁻¹, 436, 436⁻¹, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447 Кримінального кодексу України. Аналіз наведеного переліку статей кримінального законодавства свідчить про те, що запобіжна діяльність СБУ охоплює специфічні види суспільно небезпечних діянь, до яких відносяться: злочини проти основ національної безпеки, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також протиправні діяння, вчинені у складі організованої групи та злочинної організації.

⁹⁴ Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

Щодо запобігання організованій злочинності необхідно зауважити, що в Законі України від 30.06.1993 № 3341-XII «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» визначено, що з метою забезпечення взаємодії органів прокуратури, Національної поліції і Служби безпеки України у штатних розписах центральних апаратів зазначених органів передбачаються посади осіб, до функціональних обов'язків яких входить здійснення взаємодії у питаннях боротьби з організованою злочинністю. Обмін оперативною інформацією між підрозділами Служби безпеки України та підрозділами органів Національної поліції щодо спільних заходів здійснюється за письмовим розпорядженням керівників відповідних підрозділів. Умови і порядок обміну інформацією між підрозділами Служби безпеки України та підрозділами органів Національної поліції регулюються спільними нормативними актами Міністерства внутрішніх справ України і Служби безпеки України. Передача оперативної інформації спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю територіальним органам Національної поліції і Служби безпеки України допускається тільки за згодою і за письмовим розпорядженням керівника відповідного спеціального підрозділу. Територіальні органи Національної поліції і Служби безпеки України (у межах відомств) зобов'язані передавати відповідним спеціальним підрозділам оперативну інформацію, документи та інші матеріали, пов'язані з організованою злочинністю, а також кримінальні провадження через відповідного прокурора на письмову вимогу спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю. Керівники територіальних органів Національної поліції, Служби безпеки України забезпечують взаємодію із спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю і сприяють виконанню поставлених перед спеціальними підрозділами завдань⁹⁵.

⁹⁵ Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>

Проте, незважаючи на забезпечення внутрішньої та зовнішньої взаємодії між суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються у складі організованих груп та злочинних організацій, правове забезпечення такої діяльності є недосконалим, зокрема, в частині наявності неузгодженостей між національним законодавством та міжнародними/європейськими правовими документами.

Так, наприклад, аналізуючи положення Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятої резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року⁹⁶, можна констатувати часткову невідповідність:

1) положень національного кримінального процесуального законодавства положенням ст. 25 Конвенції в частині допомоги потерпілим та їх захисту. Наразі у кримінальному процесуальному законодавстві не повною мірою урегульовано питання реституції, оскільки фактично остання полягає лише в поверненні предметів, речей, документів, цінностей, що вибули із законного володіння особи внаслідок кримінального правопорушення. У зв'язку з цим необхідно унормувати порядок компенсації та відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень;

2) положень національного кримінального процесуального законодавства положенням ст. 22 Конвенції щодо відомостей про судимість. Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає врахування окремих кримінально-правових ознак особи під час прийняття процесуальних рішень. Проте у КПК чітко не визначено законодавчі або інші заходи, які можуть мати значення для врахування будь-якого раніше винесеного в іншій державі обвинувального вироку щодо

⁹⁶ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятої резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

особи, підозрюваної у вчиненні злочину, що розслідується, для використання такої інформації в ході кримінального провадження у зв'язку зі злочином, що охоплюється Конвенцією;

3) положень національного кримінального процесуального законодавства положенням ст. 20 Конвенції щодо спеціальних методів розслідування. Національне кримінальне процесуальне законодавство передбачає низку слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, скерованих на викриття діяльності організованих груп та злочинних організацій. Проте у КПК повною мірою не унормовано спеціальні методи розслідування, які можуть бути використані в межах міжнародного співробітництва;

4) положень національного кримінального процесуального законодавства положенням ст. 19 Конвенції щодо проведення спільних розслідувань. Національне кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість створення і діяльності спільних слідчих груп. Водночас у КПК відсутня спеціальна вказівка на можливість та порядок створення таких груп за відсутності відповідних угод. Ймовірно, що така ситуація може бути вирішена в межах міжнародної правової допомоги чи іншого співробітництва на підставі запиту іншої держави чи на засадах взаємності, проте така прогалина потребує усунення.

Відповідно до Закону України від 25.03.1992 № 2229-XII «Про Службу безпеки України» Служба безпеки України взаємодіє з Управлінням охорони вищих посадових осіб України, правоохоронними та митними органами у порядку і на засадах, визначених законами, указами Президента України та прийнятими на їх основі актами Служби безпеки України і відповідного відомства⁹⁷.

⁹⁷ Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

Управління державної охорони України є державним правоохоронним органом спеціального призначення, підпорядкованим Президентові України та підконтрольним Верховній Раді України. Керівництво діяльністю Управління державної охорони України здійснює начальник Управління державної охорони України, який призначається на посаду і звільняється з посади Президентом України. Начальник Управління державної охорони України має заступників, які за його поданням призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України. Інші посадові особи Управління державної охорони України призначаються на посаду та звільняються з посади начальником Управління державної охорони України. На Управління державної охорони України покладаються завдання: здійснення державної охорони щодо органів державної влади України; забезпечення безпеки посадових осіб, визначених цим Законом, за місцем їх перебування як на території України, так і за її межами; забезпечення безпеки членів сімей посадових осіб, визначених цим Законом, які проживають разом з ними або супроводжують їх; запобігання протиправним посяганням на посадових осіб і членів їхніх сімей та об'єкти, щодо яких здійснюється державна охорона, їх виявлення та припинення; охорони об'єктів, визначених цим Законом; забезпечення безпечної експлуатації транспортних засобів, призначених для визначених цим Законом посадових осіб; участі у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом⁹⁸.

Державна прикордонна служба України сприяє підрозділам Служби безпеки України і підрозділам органів Національної поліції у виявленні, припиненні та попередженні організованої злочинної діяльності, затриманні та притягненні до відповідальності її учасників. З цією метою Державна прикордонна служба України за

⁹⁸ Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80#Text>

дорученням підрозділів Служби безпеки України та підрозділів органів Національної поліції та за наявності підстав, передбачених законами України, зобов'язана; а) проводити перевірку і тимчасове вилучення документів у конкретних осіб, які прямують через державний кордон України; б) не пропускати окремих осіб через державний кордон, здійснювати їх затримання в порядку, встановленому законом; в) оглядати конкретні транспортні засоби і майно, що прямують через державний кордон України, і вилучати виявлені при цьому предмети та речовини, заборонені до вивезення і ввезення в Україну, та предмети контрабанди; г) здійснювати дії щодо контролю і затримання українських та іноземних невійськових суден⁹⁹. Отже, діяльність наведених суб'єктів додатковою метою має спрощення діяльності Національної поліції, ДБР та СБУ за окремими напрямками реалізації службових повноважень, зокрема щодо запобігання кримінальним правопорушенням.

Окрім внутрішньої взаємодії між різними правоохоронними органами та правоохоронними органами спеціального призначення запобіжна діяльність також передбачає залучення органів сектору оборони із правоохоронними функціями. Одним із таких органів є Національна гвардія України, діяльність щодо запобігання кримінальним правопорушенням якої особливо актуалізувалась із введенням у дію правового режиму воєнного стану.

Відповідно до Закону України від 13.03.2014 № 876-VII «Про Національну гвардію України» Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначена для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та

⁹⁹ Там само.

забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами — із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій. Основними функціями Національної гвардії України є: захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом; охорона громадської безпеки і порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян; участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадської безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян;... участь у припиненні масових заворушень;... участь у припиненні групових протиправних дій осіб, узятих під варту, засуджених, а також ліквідації наслідків таких дій в установах попереднього ув'язнення, виконання покарань¹⁰⁰.

З огляду на наведені функції можна зробити висновок, що Національна гвардія супроводжує інші правоохоронні органи щодо запобігання кримінальним правопорушенням шляхом виконання невідкладних та першочергових заходів, скерованих на усунення перешкод для здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень та своєчасного припинення кримінально протиправної діяльності. Зокрема, це також стосується взаємодії Національної гвардії з Національною поліцією в частині забезпечення публічної безпеки і порядку.

Так, запобігання кримінальним правопорушенням Національної гвардією (зокрема і на деокупованих територіях) здійснюється

¹⁰⁰ Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

шляхом забезпечення публічної безпеки та порядку спільно з Національною поліцією за такими напрямками: 1) визначення стану захищеності території від потенційних загроз з метою забезпечення можливості реалізації відповідними підрозділами своєї правоохоронної функції в межах визначеної компетенції (превентивна діяльність, розслідування кримінальних правопорушень тощо); 2) забезпечення інформаційної безпеки шляхом унеможливлення інформаційних операцій, а також масових заворушень (передбачених ст. 294 КК України), закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (вчинення дій, передбачених ст. 295 КК України); 3) забезпечення міграційної безпеки; 4) забезпечення та захист дорожнього руху через деокуповані території¹⁰¹. Таким чином, Національна гвардія є суб'єктом, який супроводжує процес запобігання кримінальним правопорушенням шляхом реалізації оборонних функцій, зокрема в умовах воєнного стану.

Після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну у 2022 році у КК України було внесено низку змін та доповнень, зумовлених потребою в посиленні захисту національної безпеки від криміногенних загроз, пов'язаних із воєнними діями, а також забезпеченням здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні. Низка таких заходів передбачена у Плані запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 року № 181-р¹⁰².

Прикладом кримінально-правового забезпечення реалізації таких заходів є відносно нещодавнє прийняття Закону України

¹⁰¹ Назимко Є. С., Пономарьова Т. І., Лосич С. В., Павліченко В. М. Особливості здійснення правоохоронної діяльності на деокупованих територіях : навч. посіб. Київ: Алерта, 2024. 242 с.

¹⁰² План запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 р. № 181-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text>

від 23.08.2023 № 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань»¹⁰³, відповідно до якого було посилено межі кримінальної відповідальності за низку кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Наведене, як видається, мало на меті сприяння устанавленню особливого режиму у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інших сильнодіючих речовин відповідно до переліку, визначеного Кабінетом Міністрів України¹⁰⁴, що відповідно до вказаного вище Плану є одним із заходів правового режиму воєнного стану.

Необхідно зазначити, що окрім нормативно-правового регулювання діяльності щодо здійснення заходів правового режиму воєнного стану, особлива увага законодавця була приділена визначенню переліку суб'єктів, які можуть бути залучені до такої діяльності. Так, більшість заходів правового режиму воєнного стану передбачають одночасне залучення представників органів правопорядку, віднесених як до сектору безпеки, так і до сектору оборони. Водночас наразі актуальною для вирішення залишається проблема вдосконалення порядку виконання визначеними суб'єктами повноважень щодо запобігання кримінальним правопорушенням, а також їх диференціація залежно від умов, в яких вони

¹⁰³ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23.08.2023 р. № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n227>

¹⁰⁴ План запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 р. № 181-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text>

виконуються — під час дії звичайного правового режиму та особливих правових режимів.

Як видається, одним із способів вирішення вказаної проблеми може стати розвиток окремих підсистем у межах національної правової системи. Із урахуванням сучасних тенденцій формування останньої, такою підсистемою має бути військова юстиція.

П. П. Богуцький вказує, що, незважаючи на суттєвий прорив у формуванні та реалізації військової політики, окремі важливі аспекти залишаються невирішеними, один з них — створення та організація діяльності військової юстиції, що належить до комплексу правових заходів з підготовки до збройного захисту держави та її всеохоплюючої оборони. Формування і реалізація військової політики держави завжди має національні ознаки, є внутрішньою справою кожної держави. Україна тут не є винятком. Проте вказана концептуального значення обставина не виключає загальних підходів, які утворюють певні стандарти діяльності, особливо якщо це стосується входження держави до певних систем колективної безпеки. Одним з елементів формування та реалізації військової політики справедливо вважають правоохоронну діяльність, здійснення правосуддя у сфері оборони, у військовій сфері. Міжнародні стандарти організації діяльності військової юстиції заохочують так звану змішану, або ж гібридну, форму — входження системи військової юстиції до загальних систем правосуддя (прокуратури і суду) як окремих підсистем, що підлягають відповідному цивільному контролю. Військова поліція, як правило, існує як окремий правоохоронний орган зі спеціальним статусом, що діє у військовій сфері, безпосередньо вирішуючи завдання забезпечення військового правопорядку. У вирішенні цих завдань наскрізним для всіх складових системи військової юстиції є захист прав і свобод військовослужбовців, що підкріплюється відповідною адвокатською діяльністю, наданням правової допомоги військовослужбовцям, діяльністю військового омбудсмена. Це повністю відповідає

людиноцентричному підходу, задекларованому та відображеному в напрямках оборонної реформи в Україні до 2025 р.¹⁰⁵

Необхідно зазначити, що в Україні військова юстиція поступово починає своє формування та розвиток. Так, у травні 2024 року на розгляд Верховної Ради було надано проєкт Закону про Військову поліцію, в якому було визначено, що військова поліція є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до складу сектору безпеки і оборони, призначенням якого є забезпечення правопорядку і військової дисципліни у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту¹⁰⁶.

До завдань військової поліції було віднесено: 1) попередження, виявлення та припинення кримінальних та адміністративних правопорушень у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту; 2) провадження у справах про адміністративні правопорушення, віднесені законом до компетенції Військової поліції; 3) оперативно-розшукову діяльність у випадках та на підставах, визначених законом; 4) забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження ними зборів, у місцях дислокації військових частин, закладів фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, установ та 3 організацій, на військових об'єктах, у військових містечках, а також на вулицях і в громадських місцях, на залізничних станціях (вокзалах), у морських (річкових) портах, аеропортах; 5) превентивну

¹⁰⁵ Богуцький П. П. Воєнна політика і система військової юстиції: синергія воєнної безпеки. *Наука і оборона*. 2022. № 1. С. 10–15.

¹⁰⁶ Проєкт Закону України «Про Військову поліцію». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/63723bfc-bb06-41f9-940c-0ae03010b66e](https://itd.rada.gov.ua/63723bfc-bb06-41f9-940c-0ae03010b66e)

та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту; 6) захист життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження ними зборів; 7) захист державного майна від протиправних посягань; 8) забезпечення виконання адміністративних стягнень та покарань за вчинення кримінального правопорушення щодо військовослужбовців Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту, інших військових формувань та правоохоронних органів; 9) контроль за виконанням законодавства щодо безпеки дорожнього руху водіями під час використання транспортних засобів Міністерства оборони України, Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту та інших військових формувань; 10) забезпечення виконання інших, визначених законом, завдань з питань національної безпеки у війсьній сфері, у сфері оборони в мирний час та особливий період¹⁰⁷.

Виходячи з наведених положень законопроекту, можна констатувати, що створення військової поліції сприятиме розширенню кола суб'єктів, у безпосередні завдання яких входить запобігання специфічним видам кримінальних правопорушень. У випадку військової поліції — такими кримінальними правопорушеннями є ті, що вчинені у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту. Особливої уваги заслуговує і той факт, що введення військової поліції, діяльність якої спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра оборони України до кола суб'єктів протидії злочинності дозволить розширити перелік заходів запобігання кримінальним

¹⁰⁷ Проект Закону України «Про Військову поліцію». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/63723bfc-bb06-41f9-940c-0ae03010b66e](https://itd.rada.gov.ua/blob:https://itd.rada.gov.ua/63723bfc-bb06-41f9-940c-0ae03010b66e)

правопорушенням, які будуть скеровані безпосередньо на спеціальних суб'єктів кримінальної відповідальності.

Проте логічним висновком є те, що створення військової поліції без повернення до системи судоустрою військових судів частково втрачає своє значення. В юридичній науці питання доцільності запровадження військової юстиції взагалі та військових судів зокрема є дискусійним, у зв'язку з чим було сформовано декілька протилежних позицій. Більшість учених вважають доцільним створення військових судів, що пояснюється потребою в забезпеченні посиленого захисту військовослужбовців, а також фахової та об'єктивної оцінки обставин справи, яка стала предметом судового розгляду.

Так, наприклад, О. Р. Балацька та О. П. Кучинська зауважують, що доцільність посилення військового правосуддя та створення військових судів в Україні зумовлена конкретними чинниками, які стали підґрунтям, обґрунтованими підставами, виправдовують легітимну потребу в них. Однією з умов можна вважати наявність об'єкта, а саме — військових правовідносин, які визначаються специфікою військової структури держави та організації відносин військової служби. В останні роки інтенсивно формується галузь військового права, що пояснюється прийняттям низки нормативно-правових актів з 2014 року з огляду на запровадження особливого періоду, проведення операції об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, введення воєнного стану з 2022 року, які регулюють специфічні суспільні відносини, зокрема щодо проходження військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації, військового обліку, грошового забезпечення військовослужбовців, військової підготовки тощо. Наступною ознакою формального підґрунтя формування військового правосуддя є виокремлення спеціального суб'єкта правовідносин. Так, необхідність військових судів зумовлена наявною та зростаючою чисельністю громадян, що проходять військову службу в ЗСУ та військових формуваннях. Окрему увагу,

на думку вчених, потрібно приділити оцінці та аналізу кількості справ, пов'язаних з воєнними та військовими злочинами. Науковці підсумовують, що першочерговим етапом інституційного процесу відновлення військових судів потрібно визначити введення спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження щодо військових злочинів та розгляду справ про адміністративні правопорушення у військових правовідносинах, з подальшим формуванням у перспективі інституту військового суду¹⁰⁸.

Водночас практики¹⁰⁹ вважають, що створення військових судів може бути перспективою розвитку судової системи в майбутньому, але не є актуальною на сучасному етапі державотворення.

Під час підготовки малої судової реформи (у 2004 році — прим. авт. — Є. Н., Т. П.) у проекті змін до закону про судоустрій, винесеному на друге читання, Комітетом Верховної Ради з питань правової політики було запропоновано ліквідувати військові суди протягом двох років. Окремі депутатські фракції та депутати за підтримки представників Верховного Суду безпосередньо перед голосуванням висунули ультимативну вимогу вилучити з проекту закону відповідний пункт перехідних положень, що передбачав ліквідацію військових судів, погрожуючи зірвати голосування. Комітет під тиском зняв свою пропозицію, щоб закон було прийнято і реформа відбулася. На одній із зустрічей Президента і Міністра юстиції було відзначено нецільність збереження військових судів з огляду на їхню невідповідність Конституції України, міжнародним конвенціям та значно

¹⁰⁸ Балацька О. Р., Кучинська О. П. Відновлення військових судів в системі правосуддя України: досвід минулого та сучасні реалії. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2024/118.pdf

¹⁰⁹ У 2024 році Голова Верховного Суду С. Кравченко під час виступу зауважив, що військова юстиція є концепцією на майбутнє, оскільки, безперечно, вона потрібна. Голова також зауважив, що більшість країн мають військову юстицію, бо це своя специфіка військових правовідносин, а якщо говоримо про слідство, то і доступ на території військових частин. URL: <https://news.telegraf.com.ua/ukr/ukraina/2024-05-24/5853679-sviy-sudit-svoikh-chi-potribni-ukraini-spetsialni-viyskovyi-sudi>

менше навантаження на ці суди. У серпні 2004 р. Кабінет Міністрів подав до парламенту проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ліквідації військових судів (*цитовано за Р. Куйбідою — прим. авт. — Є. Н., Т. П.*)¹¹⁰. Усе це свідчить про те, що ідея про відмову від військових судів набула політичної волі¹¹¹.

Проте в реаліях сьогодення, загострених військовою агресією російської федерації, яка триває з 2014 року, що зумовило зміну умов життя громадян України, проблема розвитку військової юстиції набуває принципово іншого значення.

Так, в Україні вже тривалий час функціонує Спеціалізована прокуратура у сфері оборони (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора, до завдань якої належить організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, участь у судовому провадженні та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, у тому числі вчинені організованими групами і злочинними організаціями, а також передбачені статтями 255⁻¹, 255⁻², 255⁻³ КК України: проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення); вчинені військовослужбовцями; військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, добровольцями добровольчих формувань територіальної громади; а також під час виконання службових обов'язків працівниками військових частин, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства оборони України, Збройних Сил України,

¹¹⁰ Проект № 6039 від 12 серпня 2004 р. URL: https://www.google.com/search?q=%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82+%E2%84%96+6039+%D0%B2%D1%96%D0%B4+12+%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BF%D0%BD%D1%8F+2004+%D1%80.&oq=%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82+%E2%84%96+6039+%D0%B2%D1%96%D0%B4+12+%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BF%D0%BD%D1%8F+2004+%D1%80.&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIKSAEQAViABBiiBNIBBzg3M2owajeoAgCwAgA&sourceid=chrome&ie=UTF-8

¹¹¹ Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атіка, 2004. 288 с.

інших військових формувань, оборонно-промислового комплексу України та органів державної влади, які комплектуються військово-службовцями; вчинені на території розташування військових частин, установ, організацій Міністерства оборони України, Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державного космічного агентства України та підприємств оборонно-промислового комплексу України; у сфері службової діяльності та проти власності, об'єктом посягання яких є військове майно та (або) кошти для потреб оборони, у тому числі для військових адміністрацій з питань здійснення заходів правового режиму воєнного стану; інші кримінальні правопорушення у порядку, визначеному КПК України, у тому числі якщо хоча б один із співучасників кримінального правопорушення є вищезазначеним суб'єктом або хоча б одне правопорушення у кримінальному провадженні відповідає вищевказаним критеріям¹¹².

Водночас належне функціонування Спеціалізованої прокуратури, яке буде здатне забезпечити реалізацію функцій кримінального та кримінального процесуального законодавства, неможливе без створення органу, що матиме суто функціональне призначення, яке полягатиме у виявленні, припиненні та запобіганні кримінальним правопорушенням у сфері оборони (військова поліція) та органу, який би на якісному рівні здійснював правосуддя щодо таких проваджень (військовий суд). Таким чином, наразі Україна потребує у формуванні належної військової юстиції, зокрема — військової поліції та військового суду.

¹¹² Положення про Спеціалізовану прокуратуру у сфері оборони (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора: затв. наказом Генерального прокурора 30.05.2023 р. № 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0144905-23#Text>

В Окремій думці судді Конституційного Суду України Скоморохи В. Є. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини другої статті 18, статей 32–37 підпункту 5 пункту 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій України» (справа про Касаційний суд України) також було зауважено, що до наведеного щодо змісту статті 125 Конституції України можна додати відсутність у ній згадки про військові суди, що дало підстави заперечувати збереження військових судів у національній судовій системі, оскільки їх виокремлення відбулося не за принципом спеціалізації чи територіальності, які визначені статтею 125 Конституції як принципи побудови системи судів загальної юрисдикції¹¹³. Водночас необхідно зауважити, що військова юстиція та військові суди визнані на міжнародному та європейському рівні як самостійні державні органи, діяльність яких скерована на здійснення судочинства щодо специфічної категорії справ, учасниками яких є військовослужбовці. Підтвердженням цього є відповідні рішення ЄСПЛ.

Так, наприклад, у справі «Войтенко проти України» (рішення ЄСПЛ від 29 червня 2004 року, Заява № 18966/02) в обставинах справи було визначено, що у вересні 1999 року заявник залишив службу в армії. У зв'язку зі звільненням він отримав право на компенсацію за речове забезпечення та відшкодування витрат за проїзд. Оскільки ця компенсація не виплачувалася більше трьох місяців, заявник звернувся до Військового суду Донецького гарнізону з позовом до

¹¹³ Окрема думка судді Конституційного Суду України Скоморохи В. Є. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини другої статті 18, статей 32–37 підпункту 5 пункту 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій України» (справа про Касаційний суд України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-03#Text>

Донецького обласного військового комісаріату, вимагаючи повернення заборгованості. 12 січня 2000 року суд задовольнив вимоги заявника (рішення Військового суду Донецького гарнізону) та присудив йому 2576,72 грн компенсації за речове забезпечення та 128,77 грн (2) витрат на проїзд. Рішення суду не було оскаржене в касаційному порядку і, таким чином, набрало чинності 22 січня 2000 року. Виконавчі листи були направлені до відділу державної виконавчої служби Ворошилівського районного управління юстиції Донецької області, і 16 березня 2000 року було розпочато виконавче провадження¹¹⁴. Оцінюючи національне законодавство та дії судових органів, ЄСПЛ визнав компетенцію військового суду, не піддаючи сумніву його правомочність.

Запровадження військової юстиції в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану є актуальним з огляду на забезпечення можливості здійснення об'єктивного правосуддя щодо окремих категорій кримінальних проваджень. Організаційно-правове забезпечення механізму запобігання кримінальним правопорушенням має враховувати і посилення діяльності судової системи, яка, фактично, є останньою ланкою на етапі забезпечення діяльності із притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності та обрання адекватного та відповідного засобу кримінально-правового впливу. Відсутність об'єктивності судового рішення тягне за собою послаблення системи спеціальної превенції. Суди, які знаходяться у системі судоустрою та завданням яких є здійснення правосуддя, реалізують функцію запобігання кримінальним правопорушенням через винесення судового рішення та надання об'єктивної та неупередженої оцінки кримінальному правопорушенню та особі кримінального правопорушника, який його вчинив. На законодавчому

¹¹⁴ Справа «Войтенко проти України» (рішення ЄСПЛ від 29 червня 2004 року, Заява № 18966/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223#Text

рівні забезпечено посилений захист суддів та їх незалежності, що, зокрема, здійснено шляхом закріплення у ч. 5 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» положення, відповідно до якого незалежність судді забезпечується: 1) особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень; 2) недоторканністю та імунітетом судді; 3) незмінюваністю судді; 4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; 5) забороною втручання у здійснення правосуддя; 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді; 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді; 9) функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування; 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; 11) правом судді на відставку¹¹⁵. Отже, судова система здійснює організаційне та оціночне забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням.

Водночас Конституційний Суд України, який не входить до системи судоустрою, виконує функцію правового забезпечення запобіжної діяльності шляхом надання оцінки якості правотворчої діяльності. Це підтверджується положеннями ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України»¹¹⁶, в якій зазначено, що Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне

¹¹⁵ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

¹¹⁶ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України.

Отже, наведене надає підставу для констатації, що наразі система суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням дещо трансформується, що зумовлено розширенням кола осіб, які є дотичними до процесу запобігання кримінальним правопорушенням. Фактично всіх суб'єктів можна класифікувати таким чином: 1) **суб'єкти, в повноваження яких входить запобігання кримінальним правопорушенням** — органи правопорядку, які входять до сектору безпеки (Національна поліція, СБУ, ДБР тощо); 2) **суб'єкти, які супроводжують діяльність сектору безпеки із запобігання кримінальним правопорушенням** (представники сектору оборони, а також інші суб'єкти, які мають змішані (правоохоронні та оборонні) функції: Збройні Сили України, Національна гвардія, Управління державної охорони (як правоохоронний орган спеціального призначення), Державна прикордонна служба тощо); 3) **суб'єкти, які забезпечують законність рішень правоохоронних рішень та здійснюють правосуддя** (прокуратура, суди всіх юрисдикцій та рівнів); 4) **суб'єкти, які відповідно до положень Закону України «Про правотворчу діяльність»¹¹⁷ забезпечують впорядкування правотворчої діяльності в Україні, посилення взаємодії між учасниками правотворчої діяльності у процесі підготовки нормативно-правових актів, а також контролю за їх реалізацією, забезпечення участі громадянського суспільства у правотворчій діяльності та якості законодавства** України (передбачені у ст. 4 вказаного законодавчого акта); 5) **суб'єкти, які вирішують питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією**

¹¹⁷ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

України випадках інших актів, здійснюють офіційне тлумачення Конституції України (Конституційний Суд України).

Окрім організаційних засад діяльності суб'єктів із запобігання кримінальним правопорушенням, важливе значення має його правове забезпечення. Більшість проблемних аспектів, які зумовлюють/провокують зростання кількісного показника суспільно небезпечних діянь або знижують ефективність дії норм права, знаходяться у площині: 1) помилок, допущених на етапі правотворчої діяльності; 2) зумовлені неправильним тлумаченням/застосуванням рішень ЄСПЛ, а також міжнародних та європейських правових документів, рекомендацій тощо.

Одним із прикладів вказаного є значення **рішень Європейського суду з прав людини у механізмі запобігання домашньому насильству в Україні**¹¹⁸.

В останні роки підхід до визначення способів вираження і закріплення правових норм значно змінився, що зумовлено низкою політико-економічних та військових чинників, а також зміною курсу держави на остаточну євроінтеграцію. У законодавстві було закріплено імперативне положення щодо врахування під час прийняття процесуальних та судових рішень принципів та правил, встановлених у попередніх судових справах. Так, у ч. 6 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що, обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку, суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені

¹¹⁸ Викладені в цій частині результати опубліковані у статті Назимко Є. С., Пономарьова Т. І., Ковальова О. В. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на механізм запобігання домашньому насильству в Україні. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. Вип. 2. С. 65–70.

в постановках Верховного Суду¹¹⁹. Вказане надає підставу для констатації поступового формування в Україні прецедентного права. Не є винятком і кримінальне право, яке регулярно зазнає змін та доповнень, зумовлених потребою у приведенні норм у відповідність до міжнародних та європейських правових документів, а також положень, викладених у рішеннях Верховного Суду та Європейського суду з прав людини. Зокрема це стосується криміналізації домашнього насильства.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права¹²⁰. Практика Європейського суду з прав людини формується шляхом створення судового прецеденту щодо порушень національними судами Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод. Відповідно судовий прецедент надає можливість доповнити або розширити зміст норм кримінального законодавства, що має бути позитивно оцінено, оскільки на відміну від законодавства судова практика є більш динамічною та здатною до трансформації. У 2022 році Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, якою на підставі положень Європейської конвенції з прав людини було визначено основні пріоритети у боротьбі з проявами домашнього та гендерно зумовленого насильства. Ще до ратифікації документа у 2017 році національне кримінальне законодавство було доповнено ст. 126⁻¹, якою, відповідно до Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів

¹¹⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

¹²⁰ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», передбачено кримінальну відповідальність за домашнє насильство.

Водночас наразі національне законодавство, незважаючи на рекомендації європейських судових органів, не забезпечує ефективність механізму запобігання такому кримінальному правопорушенню. Так, у рішенні ЄСПЛ «М. М. та З. М. проти України» від 03.11.2022 р. № 4669/20 було визначено, що через особливо вразливе становище потерпілих від домашнього насильства законодавча база повинна дозволяти владі розслідувати випадки домашнього насильства за власною ініціативою як питання суспільного інтересу. Таким чином, неспроможність подати або надалі відкликати заяву про вчинення кримінального правопорушення не повинні перешкоджати органам влади розпочати або продовжити кримінальне провадження проти ймовірного правопорушника¹²¹.

Відповідне положення є і у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, де зазначено, що сторони забезпечують, щоб розслідування або кримінальне переслідування правопорушень, установлених відповідно до статей 35, 36, 37, 38 та 39 цієї Конвенції, не залежали цілком від повідомлення або скарги, поданої жертвою, якщо правопорушення було вчинено цілком або частково на її території, і щоб провадження могло продовжуватися навіть, якщо жертва відкликає свою заяву або скаргу. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення згідно з умовами, передбаченими їхнім національним законодавством, можливості для урядових та неурядових організацій та радників з питань домашнього

¹²¹ Рішення ЄСПЛ «М. М. та З. М. проти України» від 03.11.2022 р. № 4669/20. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h64#Text

насильства надавати допомогу та (або) підтримку жертвам на їхнє прохання під час розслідування та судового провадження стосовно правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції¹²². У рішенні ЄСПЛ по справі «Левчук проти України» (Заява № 17496/19) також вказано, що згідно з Конвенцією органи державної влади мають позитивний обов'язок запровадити та застосовувати належну нормативно-правову базу, яка надаватиме ефективний захист від актів домашнього насильства¹²³.

Проте, незважаючи на вказане, національне кримінальне процесуальне законодавство не було адаптовано та приведено у відповідність до міжнародних правових документів, а також позицій, викладених у рішеннях ЄСПЛ. Підтвердженням наведеного є те, що відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК України кримінальне провадження щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126⁻¹ Кримінального кодексу України, здійснюється у формі приватного обвинувачення, тобто може бути розпочате слідчим, дізнавачем, прокурором лише на підставі заяви потерпілого.

Аналіз статистичної інформації, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора, надає підставу для констатації, що наразі кількісний показник домашнього насильства має тенденцію до зростання. Так, у 2019 році було обліковано 1068 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126⁻¹ КК України, у 2020 — 2213, у 2021 — 2432, у 2022 — 1498 (незначний показник у цьому році може бути зумовлений повномасштабним вторгненням російської федерації в Україну, введенням особливого правового режиму воєнного стану та міграцією населення за кордон), у 2023 — 2705, станом на квітень 2024 року обліковано 1285 випадків домашнього насильства. Необхідно також зауважити,

¹²² Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

¹²³ Рішення ЄСПЛ по справі «Левчук проти України» (Заява № 17496/19). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f92#Text

що в цей період (січень-квітень) 2023 року було зафіксовано 863 кримінальні правопорушення, що надає можливість спрогнозувати збільшення кількісного показника таких діянь у 2024 році¹²⁴. Наведені дані свідчать про те, що часткове ігнорування європейської судової практики спричиняє негативний вплив на кримінально-процесуальну політику, зокрема через створення неузгодженостей між нормами кримінального процесуального законодавства.

Так, незважаючи на те, що кримінальне провадження щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126¹ КК України, здійснюється у формі приватного обвинувачення, у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України є вказівка на те, що кримінальне провадження закривається у разі, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених Кодексом, його представник, відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, *крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством (підкреслено нами — Є. Н., Т. П.)*¹²⁵.

У Постанові колегії суддів Першої судової палати ККС від 19.10.2021 у справі №552/2540/20 (провадження № 51–3807км21) зазначено, що *вироком місцевого суду обвинуваченого визнано винуватим та засуджено за ч. 1 ст. 126 КК, а саме за те, що він під час конфлікту зі своєю колишньою дружиною, який виник на ґрунті особистих неприязних відносин, умисно наніс останній один удар кулаком лівої руки у праву частину голови та один удар в ділянку правого плеча потерпілої, в результаті яких потерпілій було завдано фізичного болю. На підставі п. 2 ч. 1 ст. 49, ч. 5 ст. 74 КК звільнено від призначеного покарання у зв'язку із закінченням строків давності. Ухвалою апеляційного суду вирок районного суду скасовано, а кримінальне провадження закрито на підставі п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК. У касаційній скарзі прокурор вказував, що*

¹²⁴ Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

¹²⁵ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

апеляційний суд, неправильно розтлумачивши закон, передчасно дійшов висновку, що в діях обвинуваченого відсутні ознаки «домашнього насильства», при цьому залишив без уваги, що в обвинувальному акті та у вирокі суду обставиною, що обтяжує покарання, було встановлено вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя. Місцевий суд, з яким погодився апеляційний суд, закрив кримінальне провадження за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК, на підставі п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК у зв'язку з відмовою потерпілої від обвинувачення. Як убачається з ухвали місцевого суду, обвинувачений на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин, діючи з прямим умислом, з метою спричинення тілесних ушкоджень своїй співмешканці, завдав їй одного удару долонею правої руки в голову, заподіявши легкі тілесні ушкодження, що спричинили короткочасний розлад здоров'я. У касаційній скарзі прокурор стверджував, що оскільки обвинувачений вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 125 КК щодо співмешканки, тобто — кримінальний проступок, пов'язаний із домашнім насильством, то відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження щодо нього не можна було закрити у зв'язку з відмовою потерпілої від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Згідно з обвинувальним актом особа обвинувачувалася у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК, а саме в тому, що під час сварки з потерпілою на ґрунті особистих неприязних відносин умисно завдала їй два удари долонею правої руки в обличчя та з силою стиснув ліву руку потерпілої, заподіявши потерпілій легкі тілесні ушкодження. Ухвалою місцевого суду, залишеною без змін апеляційним судом, кримінальне провадження закрито у зв'язку з відмовою потерпілої від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. У касаційній скарзі прокурор зазначав, що апеляційний суд не дотримався приписів кримінального процесуального закону, а саме п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК у частині заборони закриття

кримінального провадження у зв'язку з відмовою потерпілого щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насиллям¹²⁶.

З цього приводу Верховний Суд вказав¹²⁷, що оскільки обвинувачений вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 126 КК, щодо своєї колишньої дружини, тобто правопорушення, пов'язане з домашнім насильством, тому відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження щодо нього не можна було закрити у зв'язку з відмовою потерпілої від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Таким чином, апеляційний суд не мав правових підстав для застосування положень п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК¹²⁸. Отже, із урахуванням вказаного можна зазначити такі основні тенденції та межі впливу рішень ЄСПЛ на практику запобігання кримінальним правопорушенням взагалі та передбаченим ст. 126¹ КК України зокрема:

– незважаючи на те, що у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права, національне законодавство не надає визначення поняттю «практика ЄСПЛ», що призводить до формування різних доктринальних та практичних позицій щодо можливості віднесення Європейської конвенції та практики ЄСПЛ до одного юридичного джерела чи диференціації їх на різні джерела. Зазначене надає можливість ігнорувати окремі рішення Суду як у межах судового розгляду, так і під час законотворчої роботи. Це має наслідком неоднозначність у тлумаченні правових норм, а отже — про-

¹²⁶ Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС від 19.10.2021 у справі №552/2540/20 (провадження № 51–3807км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100457470>

¹²⁷ У розділі, присвяченому індивідуально-профілактичному запобіганню, на проблему визначення переліку кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, буде приділено окрему увагу.

¹²⁸ Там само.

галіни в механізмі правозастосування, що дестабілізує процес правового забезпечення механізму запобігання кримінальним правопорушенням. Прикладом є віднесення домашнього насильства до категорії кримінальних правопорушень, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення;

– відповідно до чинного національного кримінального процесуального законодавства обов'язковими для врахування є рішення Верховного Суду, а отже, з формально-юридичної точки зору рішення ЄСПЛ не є прецедентними, оскільки лише створюють апробовану платформу для прийняття національними судами рішень. Фактично, вони мають рекомендаційний характер, що також надає підставу для їх ігнорування. Відповідно до ст. 32 Європейської конвенції юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та Протоколів до неї, подані йому на розгляд згідно зі статтями 33, 34, 46 і 47¹²⁹. Отже, ЄСПЛ лише тлумачить положення Конвенції та надає правову оцінку діяльності національних судів, але не створює прецедент. Про це також зазначено у Рішенні ЄСПЛ по справі «Черніка проти України» (Заява № 53791/11), в якому акцентовано на тому, що перед застосовуванням відповідних принципів за обставин цієї справи Суд вважає важливим нагадати, що зосередження на загальній справедливості провадження під час оцінки є невід'ємною частиною практики щодо прав на захист, закріплених у пунктах 1 і 3 статті 6 Конвенції. Крім того, акцент на загальній справедливості відповідає ролі Суду, що полягає *не в абстрактному розгляді чи уніфікації різних правових систем, які на стадіях досудового слідства та судового розгляду можуть значно відрізнятися, а у встановленні гарантій для забезпечення відповідності провадження в кожній*

¹²⁹ Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

справі вимогам справедливого судового розгляду з огляду на конкретні обставини кожного обвинуваченого¹³⁰.

Отже, рішення Європейського суду з прав людини мають формально-юридичне значення, оскільки вони не є імперативними, зумовлені рішеннями, ухваленими в умовах судової дискреції та *de jure* є актами правозастосування та правотлумачення положень Європейської конвенції з прав людини. Водночас, незважаючи на вказане, рішення ЄСПЛ утворюють апробовану платформу для вдосконалення організаційно-правових заходів протидії злочинності через формування курсу розвитку кримінально-правової політики.

В умовах дії особливого правового режиму воєнного стану та збройного конфлікту російської федерації проти України показовим також є **вплив міжнародного та міжнародного гуманітарного права на систему запобігання кримінальним правопорушенням**¹³¹.

Для кримінологічної науки традиційним є підхід, відповідно до якого заходи запобігання мають корелюватись із детермінантами, на усунення яких вони безпосередньо спрямовані. В умовах дії особливого правового режиму воєнного стану низка суспільних відносин зазнала трансформації, зумовленою зміною курсу на забезпечення діяльності органів державної влади в умовах надзвичайного стану, а також забезпечення порядку здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні. Зміна підходу до забезпечення державної політики мала логічним наслідком появу нових криміногенних загроз, які потребують створення адаптованого механізму усунення з метою унеможливлення зростання кількісного показника кримінальних правопорушень. Відповідно до результатів аналізу статистики

¹³⁰ Рішення ЄСПЛ по справі «Черніка проти України» (Заява № 53791/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f16#Text

¹³¹ Результати, викладені в цій частині, опубліковані у статті: Пономарьова Т. І. Роль міжнародного та міжнародного гуманітарного права у системі запобігання кримінальним правопорушенням. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 2. С. 75–82.

правоохоронних органів та судової практики більшість детермінант злочинності наразі пов'язані з порушенням представниками держави-агресора норм міжнародного та міжнародного гуманітарного права, що, серед іншого, також створює додаткові можливості для інтенсифікації протиправної діяльності за загально-кримінальним напрямом.

Відповідно до Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) — система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм¹³². Концептуальні положення МГП містяться у Римському статуті Міжнародного кримінального суду¹³³.

У 2015 році було прийнято постанову Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»», в якій було визначено, що з 20 лютого 2014 року проти України триває збройна агресія Російської Федерації та підтримуваних нею бойовиків-терористів, під час якої

¹³² Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затв. наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

¹³³ Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

було анексовано Автономну Республіку Крим та місто Севастополь, які є частиною території незалежної та суверенної держави Україна, окуповано частину Донецької та Луганської областей України, загинуло тисячі громадян України, серед яких діти, поранено тисячі осіб, зруйновано інфраструктуру цілого регіону, сотні тисяч громадян вимушені були покинути свої домівки. Останнім кричущим актом насильства з боку військових підрозділів Російської Федерації та підтримуваних Російською Федерацією бойовиків-терористів став обстріл з систем залпового вогню «Град» мирного населення у житлових кварталах міста Маріуполь на південному сході України 24 січня 2015 року... Російська Федерація продовжує також постачати найманців та зброю, з якої бойовики-терористи вбивають громадян України. За час цієї неоголошеної війни в полоні на території Російської Федерації протиправно опинилася низка громадян України. Беручи до уваги, що наведені дії містять ознаки тяжких та особливо тяжких злочинів проти людяності та воєнних злочинів, які підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, Верховна Рада України цією Заявою визнає відповідно до пункту 2 статті 11 та пунктів 2, 3 статті 12 Римського Статуту юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо скоєних злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян, починаючи з 20 лютого 2014 року і по теперішній час...¹³⁴.

¹³⁴ Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»: Постанова Верховної Ради України від 04.02.2015 р. № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>

Наведене надало можливість у березні 2023 року підписати Угоду між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні, спрямованої на регулювання питання, що стосуються або виникають у зв'язку із створенням та належним функціонуванням Офісу МКС з метою сприяння роботі МКС на території України у зв'язку з усіма ситуаціями та справами, що перебувають на розгляді Суду. В усіх випадках, коли ця Угода покладає зобов'язання на компетентні органи України, остаточною відповідальність за виконання таких зобов'язань покладається на Уряд України¹³⁵.

Після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну у 2022 році налагоджений довготривалий процес законотворчої роботи надав можливість створити та вдало інтегрувати механізм співробітництва з Міжнародним кримінальним судом з метою здійснення кримінально-правового впливу на громадян України, іноземних громадян та апатридів, які були підпорядковані владі держави-агресора та/або діяли з метою здійснення збройної агресії проти України. Результатом інтеграції стало доповнення національного кримінального процесуального законодавства розділом IX² «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», а потім — ратифікація Римського статуту МКС.

Таким чином, *формування нової військово-політичної детермінанти зумовило потребу у створенні актуального організаційно-правового заходу запобігання злочинам проти основ національної безпеки України та кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку*. Водночас необхідно також зауважити, що обсяг і порядок застосування таких заходів є чітко визначеним та обмеженим релевантними нормами правових документів,

¹³⁵ Угода між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_001-23#Text

що утворюють міжнародне гуманітарне право: Римського статуту, Женевських конвенцій від 12.08.1949 року: «Про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях», «Про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі», «Про поводження з військовополоненими», «Про захист цивільного населення під час війни». Отже, зміст заходів запобігання злочинам *проти основ національної безпеки України та кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку відтворюється крізь призму забезпечення дотримання сторонами збройного конфлікту положень ратифікованих суб'єктами міжнародного права угод, що регулюють між ними суспільні відносини військово-політичного характеру через створення взаємних прав та обов'язків.*

Отже, такі заходи є вичерпними та обмеженими положеннями правових документів міжнародного та міжнародного гуманітарного права. Ще одним підтвердженням є диспозиція ст. 438 Кримінального кодексу України, де визначено, що кримінально караними є жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, *що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України*, а також віддання наказу про вчинення таких дій¹³⁶. Таким чином, наявність відсильної диспозиції свідчить про те, що кримінально-правовий вплив (зокрема і у межах спеціально-кримінологічного запобігання) відтворюється крізь захист суспільних відносин, визнаних і закріплених на рівні норм міжнародного гуманітарного

¹³⁶ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

права, а також відповідної санкції, яка хоча і може бути оцінена як не цілком ефективна та аргументована (видом покарання є позбавлення волі на строк від 8 до 12 років, що, враховуючи ступінь тяжкості діяння та потенційних наслідків, не відповідає принципу співрозмірності), але надає можливість вважати таке діяння тяжким злочином.

Проте необхідно зазначити, що в окремих випадках застосування неправильно розтлумачених положень міжнародного гуманітарного права або порушення принципів здійснення правосуддя (зокрема, наприклад, принципу її закону у часі та просторі) призводить до порушення Європейської конвенції з прав людини, що стає приводом для звернення до Європейського суду з прав людини.

Прикладом є рішення ЄСПЛ від 19.09.2008 у справі *Korbely проти Угорщини* (Заява — 9174/02). Так, у рішенні вказано, що заявник — військовий офіцер у відставці. У 1994 році йому пред'явили обвинувачення в участі у придушенні заколоту у місті Тата під час революції 1956 року. Його обвинувачували в тому, що він у званні капітана командував загonom із п'ятнадцяти осіб, котрий мав відновити контроль над будівлею відділення поліції, захопленої повстанцями, і стріляв, а також наказував своїм солдатам стріляти у цивільних осіб. Під час цього інциденту було вбито і поранено кількох осіб, що трапилось після того, як, відповідно до фактів, встановлених національними судами, один із повстанців вийняв із кишені пальта пістолет після того, як йому сказали здати зброю. Суд, який розглядав справу, спочатку припинив кримінальне провадження на тій підставі, що злочини, в котрих було обвинувачено заявника, становили вбивство і спонукування до вбивства, а не злочини проти людства, і тому за ними сплинув строк давності. Проте заявника зрештою визнали винним за статтею 3(1) Женевських конвенцій 1949 року у злочині проти людства шляхом скоєння численних вбивств і засудили до п'яти років позбавлення волі. Він відбув частину покарання і був умовно звільнений. У Європейському Суді він скаржився, що його засудили за діяння, яке на момент скоєння не становило

злочину відповідно до міжнародного права. Судом було зауважено, що засудження заявника ґрунтувалось на висновку, що один із потерпілих був некомбатантом, у розумінні спільної статті 3. Це положення поширювало захист на осіб, які не беруть активної участі у воєнних діях, включно із членами збройних сил, які склали зброю. Загиблій, вочевидь, брав активну участь у воєнних діях, оскільки він був керівником озброєного загону повстанців, які були причетні до актів насильства, захопили будівлю поліції і відібрали в поліцейських зброю. Отже, питання полягало в тому, чи він склав зброю. Національні суди встановили факт, що він таємно носив револьвер і не виявляв чітко і однозначно наміру здатись. Натомість він розпочав пожвавлену суперечку із заявником, перш ніж дістав свій револьвер із невідомим наміром. Саме під час вчинення цієї дії його застрелили. Відповідно, у світлі загальноприйнятих на той час міжнародно-правових стандартів, Суд не переконаний, що загиблого можна вважати таким, що склав зброю, у розумінні спільної статті 3, або що він підпадав під будь-яку іншу категорію некомбатантів. Відповідно, не було доведено, що було передбачуваним те, що діяння заявника становили злочин проти людства за міжнародним правом¹³⁷.

Аналіз національної практики також свідчить про те, що захисники у кримінальних провадженнях, в яких проводиться спеціальне досудове розслідування, також часто будують стратегію захисту, посиляючись на порушення ст. 6 Європейської конвенції з прав людини щодо порушення прав підозрюваного під час прийняття процесуальних рішень та проведення процесуальних дій за його відсутності (*in absentia*). Проте наразі вже сформовано позицію Верховного Суду щодо таких випадків.

¹³⁷ Рішення ЄСПЛ від 19.09.2008 у справі «Korbely проти Угорщини» (Заява — 9174/02). URL: <http://surl.li/tyymfdv>

Так, відповідно до постанови Верховного Суду від 28 лютого 2024 року (справа № 753/14148/21), обвинувачений не раніше ніж з 27 березня 2019 року здійснив порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, шляхом примушування осіб, які перебувають під захистом, служити в збройних силах країни-окупанта — російської федерації. Нехтуючи низкою міжнародних зобов'язань, окупаційною владою протягом 2015–2020 років проведено 11 призивних кампаній, в ході яких призвано на строкову військову службу до збройних сил та інших військових формувань рф понад 25 тисяч цивільного населення тимчасово окупованої території АР Крим. Так, реалізуючи свій злочинний умисел, обвинувачений, перебуваючи з 28 травня 2020 року на посаді військового комісара м. Феодосія та Кіровського району «Республіки Крим», а до цього з 27 березня 2019 року на посаді старшого помічника військового комісара м. Феодосія та Кіровського району «Республіки Крим», на час проведення призовних кампаній, усвідомлюючи наявність міжнародного збройного конфлікту та тимчасову окупацію АР Крим та м. Севастополя, керуючись у своїй діяльності Федеральним законом «О воинской обязанности и военной службе» № 53-ФЗ від 28 березня 1998 року та іншими нормативно-правовими актами країни-окупанта — російської федерації, здійснював примусовий призов цивільного населення України, яке проживає на тимчасово окупованій території України — АР Крим та м. Севастополя, на строкову військову службу до збройних сил рф.

У касаційній скарзі захисник, посиляючись на порушення норм матеріального та процесуального права, а також невідповідність висновків суду фактичним обставинам кримінального провадження, просить вироку місцевого суду та ухвалу апеляційного суду скасувати і призначити новий розгляд у суді першої або апеляційної інстанції. На обґрунтування доводів поданої касаційної скарги захисник зазначає, що: обвинуваченому пред'явлено неконкретне обвинувачення, а його повноваження не поширювалися на всю територію АР Крим та м. Севастополя; стороною

обвинувачення не доведено факт фізичного чи психологічного примусу, який був застосований саме обвинуваченим до цивільного населення; суди не встановили будь-яких осіб, яких шляхом примусу зобов'язували служити в збройних силах рф та які є потерпілими від кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України; а також не перевірили обставини, які відповідно до ст. 91 КПК України входять до предмета доказування та мають істотне значення для правової оцінки дій обвинуваченого; копія повістки від 27 листопада 2020 року серії КК № 82203770 є недопустимим доказом, оскільки містить ознаки замальовування тексту, у матеріалах кримінального провадження відсутній процесуальний документ, на підставі якого здобуто цей доказ, а отже, його отримано внаслідок істотного порушення прав і свобод людини; вирок суду першої інстанції та ухвала апеляційного суду не відповідають приписам ст. 370 КПК України¹³⁸. Розглядаючи обставини кримінального провадження, а також зміст касаційної скарги, суд звертався до практики ЄСПЛ щодо проваджень, які відбувались за відсутністю обвинуваченого.

Зокрема, було зазначено, що у справі «Sanader v. Croatia» (рішення від 12 лютого 2015 року, заява № 66408/12) Європейський суд з прав людини зазначив, що провадження, яке відбувається за відсутності обвинуваченого, саме по собі не є несумісним із ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, і ця норма буде порушена лише коли особа, засуджена заочно, згодом не зможе отримати від суду новий розгляд по суті обвинувачення, якщо не було однозначно встановлено, що вона відмовилася від свого права з'явитися і захищати себе або що вона мала намір уникнути суду. Чинний КПК України містить положення, які дозволяють забезпечити такий перегляд у суді апеляційної інстанції як щодо питань права,

¹³⁸ Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2024 року (справа № 753/14148/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733>

так і фактів¹³⁹. Так, у ч. 1 ст. 297⁻¹ КПК України передбачено, що спеціальне досудове розслідування (*in absentia*) здійснюється стосовно одного чи декількох підозрюваних згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими цим Кодексом, з урахуванням положень цієї глави¹⁴⁰. Таким чином, законодавцем було дотримано вимоги міжнародних правових документів.

Так, згідно зі ст. 4 Женевської конвенції особами, які перебувають під захистом цієї Конвенції, є ті, хто в будь-який момент та за будь-яких обставин опиняються, у разі конфлікту чи окупації, під владою сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами яких вони не є. Отже, цивільне населення АР Крим та м. Севастополя з дня тимчасової окупації рф перебуває під захистом Женевської конвенції. Частиною 1 ст. 51 Женевської конвенції встановлено, що окупаційна держава не може примушувати осіб, які перебувають під захистом, служити в її збройних чи допоміжних силах. Забороняється будь-який тиск чи пропаганда, спрямовані на забезпечення добровільного вступу на військову службу. Таким чином, у розумінні Женевської конвенції примусом, спрямованим на проходження військової служби, є не лише фізичний чи психологічний вплив на особу, а й будь-яка форма тиску чи пропаганди. Як убачається з оскаржуваних судових рішень, суди встановили, що засуджений, обіймаючи посади «старшого помічника військового комісара» та «військового комісара», керувався положеннями Федерального закону рф «О воинской обязанности и военной службе», відповідно до ч. 1 ст. 8 якого «граждане обязаны состоять на воинском учете, за исключением граждан: освобожденных от исполнения воинской обязанности в соответствии с настоящим Федеральным законом; проходящих военную службу». Статтями 7–7.1 зазначеного закону рф передбачена

¹³⁹ Там само.

¹⁴⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

система заходів державного примусу за ухилення від проходження військової служби. Крім цього судами попередніх інстанцій також встановлено, що у повістці, яку підписував засуджений, вказано про обов'язок з'явитися у військовий комісаріат на засідання призовної комісії, що беззаперечно свідчить про те, що в особи, якій адресувалася ця повістка, немає права вибору, оскільки неприбуття до військкомату буде розцінене як ухилення від проходження військової служби (т. 2, а. с. 42). У таких випадках обвинувачений особисто ініціював передбачені законодавством окупаційної влади заходи примусу, достеменно усвідомлюючи, що ці особи перебувають під захистом Конвенції. Більше того, суд апеляційної інстанції зазначив, що обвинувачений не лише підписував повістки про виклик цивільного населення на засідання призовних комісій, а й брав участь у вказаних засіданнях, на яких обговорювались питання розшуку та повідомлення осіб, які нібито підлягають призову на строкову військову службу до збройних сил рф. Крім того, цей суд зауважив, що обвинувачений особисто звертався до голови адміністрації міста, призначеного окупаційною владою, з проханням надати допомогу в розшуку осіб, які уникають призову, та врученні їм повісток. Враховуючи викладене, суди дійшли обґрунтованого висновку, що обвинувачений, обіймаючи посади «старшого помічника військового комісара» та «військового комісара», реалізовував державну політику рф у військовій сфері на території АР Крим, а тому в Суду відсутні сумніви у правильності кваліфікації судами його дій за ч. 1 ст. 438 КК України¹⁴¹.

Наведений приклад свідчить про неправильне розуміння стороною захисту особливостей та підстав застосування положень міжнародного гуманітарного права, зокрема меж та часу його дії. Де

¹⁴¹ Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2024 року (справа № 753/14148/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733>

jure з моменту офіційного визнання факту міжнародного збройного конфлікту, окупації території тощо населення держави, яка обороняється, автоматично захищається положеннями міжнародних договорів, ратифікованих в Україні.

Отже, проведений аналіз свідчить про таке:

– неправильне тлумачення норм міжнародного права призводить до порушення прав підозрюваного/обвинуваченого, що надає підставу для оскарження судового рішення та затягування строків притягнення до кримінальної відповідальності.

Враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, відповідно до положень ст. 183 КПК України та практики правоохоронних органів, до осіб, які вчинили такі діяння, як запобіжний захід застосовується тримання під вартою¹⁴²: у 2022 році до 22% осіб від загальної кількості осіб (відсоток наведений від загальної кількості виявлених осіб, які вчинили воєнні злочини без виключення тих, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування) було застосовано тримання під вартою, у 2023 році — до 35% кримінальних правопорушників було застосовано такий запобіжний захід¹⁴³. Відповідно до ч. 5 ст. 72 КК України попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими у частині першій цієї статті.

Таким чином, з урахуванням того, що вимоги режиму тримання у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України є більш лояльними щодо аналогічних¹⁴⁴, передбачених для

¹⁴² Котре, згідно із Законом України від 30.06.1993 р. № 3352-ХІІ «Про попереднє ув'язнення», вважається попереднім ув'язненням, яке застосовується щодо підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) та засудженого, вирок щодо якого не набрав законної сили.

¹⁴³ Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2024 року (справа № 753/14148/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733>

¹⁴⁴ Відповідно до п. 3 Порядку внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженого наказом Міністерства юстиції

виправних колоній середнього рівня безпеки, захисники можуть використовувати прогалини у практиці застосування норм МГП як спосіб продовжити термін перебування підзахисних у слідчих ізоляторах та відтермінування їх переведення до виправної колонії. Наведене може мати негативний вплив на стратегію кримінологічного запобігання, оскільки фактично інститут зарахування попереднього ув'язнення у строк покарання впливає на кримінально-правове становище осіб, у більшості випадків — покращує його, проте водночас утворює площину для порушення розумних строків як засади кримінального провадження;

– низка міжнародних договорів (Конвенція ООН про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р., Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25 січня 1974 р. тощо) передбачають заборону застосування звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у зв'язку із закінченням строків давності за такі види кримінальних правопорушень. Вказані положення було враховано законодавцем — відповідно до Закону України від 01.12.2022 № 2812-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за катування» внесено зміни та доповнення до ч. 5 ст. 49 КК України, де було передбачено, що давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст.ст. 109–114², катування, передбаченого ч. 3 ст. 127, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених у ст.ст. 437–439, 442, 442¹ КК України; до ч. 6 ст. 80 КК України, де зазначено, що давність не застосовується у разі засудження

України від 14.06.2019 р. № 1769/5, обмеження прав, які застосовуються до ув'язнених та засуджених, мають бути мінімально необхідними для досягнення обґрунтованих цілей. Такі обмеження не можуть застосовуватись, якщо для ефективного досягнення поставлених цілей існує менше альтернативне обмеження.

за катування, передбачене ч. 3 ст. 127 КК України, злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачені ст.ст. 437–439, 442, 442¹ КК України.

Водночас необхідно зауважити, що, по-перше, якщо ч. 5 ст. 49 КК України передбачено заборону на застосування давності у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, то ч. 6 ст. 80 КК України такої вказівки не має. По-друге, незважаючи на те, що ч. 5 ст. 49 КК України передбачено заборону на застосування давності у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, проте це не виключає можливості звільнити особу, яка вчинила фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України на підставі ч. 5 ст. 110² КК України (крім керівника організованої групи).

Так, відповідно до ухвали Київського районного суду м. Харкова від 07.05.2019 року (справа № 640/7629/19) *органом досудового розслідування встановлено, що з початку збройного конфлікту на Сході України по теперішній час підозрюваний, проживаючи в м. Харкові, підтримував погляди учасників так званої «ЛНР» з незаконного створення окремого державного утворення на території Луганської області, та позитивно ставився до дій учасників так званої «ЛНР», вчинених з метою зміни меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України. У зв'язку із зазначеним у жовтні 2018 року в підозрюваного виник умисел, спрямований на фінансування дій учасників так званої «ЛНР», вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України. Після цього у мережі Інтернет підозрюваний знайшов реквізити анонімних електронних гаманців так званої «ЛНР», на які через різні фінансові установи, в тому числі фінансові установи м. Харкова, можна безпечно перерахувати кошти для підтримки дій так званої «ЛНР», вчинюваних з метою зміни*

меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України. При цьому, з початку жовтня 2018 року по 21.02.2019 підозрюваний здійснював постачання товарів народного споживання з тимчасово окупованої території Луганської області на іншу територію України та у зворотному напрямку поза відповідними пунктами пропуску. Вказані товари також переміщували в країні ЄС авіаційним транспортом через Міжнародний аеропорт «Харків». Частина свого прибутку від вказаної діяльності у зазначений період підозрюваний добровільно перераховував на користь так званої «ЛНР» з метою підтримки вказаної організації та її діяльності, достовірно розуміючи, що ця фінансова допомога буде використана для зміни меж території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, та для забезпечення незаконного контролю так званої «ЛНР» над тимчасово окупованою територією Луганської області. Як вбачається із заяви, підозрюваний від 19.03.2019 року добровільно повідомив органи державної влади, а саме Управління СБ України в Харківській області, про те, що він здійснював фінансування організації «Луганська народна республіка» та дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України. Повідомлення про підозру вручено 21.03.2019 року, що вбачається з розписки про отримання повідомлення про підозру. Тобто маютья підстави для застосування до підозрюваного положень ч. 5 ст. 110⁻² КК України¹⁴⁵.

Проте аналіз видів та підстав для звільнення від покарання свідчить про неоднаковий підхід законодавця до їх викладення у КК України. Так, у ч. 4 ст. 74 кримінального законодавства до переліку кримінальних правопорушень, вчинення яких виключає можливість звільнення від покарання, входять корупційні кримінальні

¹⁴⁵ Ухвала Київського районного суд м. Харкова від 07.05.2019 року (справа № 640/7629/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574146>

правопорушення, кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, у ч. 1 ст. 75 КК України — корупційні кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 403, 405, 407, 408, 429 КК України, вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, катування, передбачене ч. 3 ст. 127 КК України. Враховуючи загальні тенденції до посилення стримуючої функції покарання шляхом вторинної пеналізації та перенесення окремих кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану (за відсутності інших обтяжуючих обставин), з проступків до категорії тяжких злочинів, диференціація підстав для звільнення від кримінальної відповідальності та покарання залежно від виду такого звільнення є не цілком аргументованою та призводить до зниження ефективності організаційно-правового запобігання злочинності.

Спроба посилити норми Особливої частини шляхом визначення кваліфікуючою ознакою вчинення протиправного діяння в умовах воєнного стану за відсутності інших обтяжуючих обставин¹⁴⁶

¹⁴⁶ Наприклад, у ч. 4 ст. 185 КК України визначено, що караною є крадіжка, вчинена у великих розмірах чи в умовах воєнного або надзвичайного стану, тобто законодавець фактично простий склад крадіжки перевів до категорії тяжкого злочину шляхом визначення обов'язковою ознакою об'єктивної сторони обстановку — воєнний та надзвичайний стан. Із урахуванням того, що до припинення дії особливого правового режиму воєнного стану

призводить до тотального звільнення осіб, які їх вчинили, від відбування з випробуванням, оскільки більшість суддів вважають межі репресії, визначені за вчинення загальнокримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, не виправдано завищеними.

всі крадіжки мають бути кваліфіковані за ч. 4 ст. 185 КК України, порушується принцип співрозмірності та економії репресії, оскільки особам, які їх вчинили, замість покарань, передбачених у ч. 1 цієї статті (штраф від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від вісімдесяти до двохсот сорока годин, або виправні роботи на строк до двох років, або пробачійний нагляд на строк до п'яти років, або обмеження волі на той самий строк), буде призначено передостанній за ступенем суворості вид покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

В ухвалі Верховного Суду від 28 березня 2023 року у справі № 722/594/22 вказано, що колегія вважає, що «в умовах воєнного або надзвичайного стану» частинах четвертих статей 175–187, 189 та 191 КК мають тлумачитися як «з використанням умов воєнного або надзвичайного стану». Правильність такого тлумачення підтверджують і *travaux préparatoires* до закону, яким були внесені ці «воєнні» зміни до згаданих статей КК. Також у висновку відображений намір членів Комітету за допомогою цих змін «встановити справедливе покарання для осіб, які використовують беспорядний стан мешканців певних територій під час бойових дій для грабежу та розбою, а також привласнюють чуже майно на полі бою, застосовуючи трагічні обставини для власної наживи». Колегія вважає, що такий ясно висловлений намір законодавця не дає підстав вважати, що метою цього закону було виключити можливість застосування частин 1–3 статей 185–187, 189, 191 в обставинах, які не мають нічого спільного з використанням беспорядного стану мешканців або інших умов, створених воєнними діями, що полегшують вчинення злочинів у ступені, що значно відрізняється від обставин звичайного життя. Колегія також зазначає, що тлумачення ознаки «в умовах воєнного стану або надзвичайного стану» без урахування того, чи були використані такі умови для вчинення злочину, порушує принцип індивідуалізації покарання, визначений частиною 2 статті 61 Конституції України. Колегія вважає, що таке очевидне порушення принципу домірності у використанні кримінальних покарань завдяки застосуванню ознаки «в умовах воєнного або надзвичайного стану» в обговорюваних статтях КК призводить до висновку про помилкове тлумачення цієї ознаки як такої, що не бере до уваги, чи вчинено злочин з використанням цих умов (Ухвала Верховного Суду від 28 березня 2023 року у справі № 722/594/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110395917>). Аналогічна позиція була викладена і у постанові Верховного Суду по цій справі.

Водночас незважаючи на положення ч. 6 ст. 368 КПК, під час обрання межі покарання за вчинення крадіжки, обставини якої викладені у прикладі, наведені висновки щодо застосування відповідних норм права не було враховано.

Відповідно до вироку Смілянського міськрайонного суду від 24 травня 2024 року Черкаської області (справа № 703/5971/23) особу обвинувачено за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 185 КК України, за таких обставин: *обвинувачений 29 жовтня 2023 року близько 17 год 25 хв, достовірно знаючи, що на всій території України діє правовий режим воєнного стану, введений на всій території України Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022, який продовжено Указом Президента України від 26.07.2023 № 451/2023 з 18.08.2023 строком на 90 діб, перебуваючи поблизу приміщення магазину «Дніпро-М», маючи намір на викрадення чужого майна шляхом перерізу гострогубцями троса, умисно, таємно, з корисливих мотивів, в умовах воєнного стану, з поверхні стелю-викладки, вчинив крадіжку бензопили «Dnipro-M DSG-45H», вартість якої згідно з висновком експерта від 06.11.2023 № СЕ-19/124-23/12770-ТВ становить 4 132 грн, заподіявши ТОВ «Мережа магазинів «Дніпро-М» матеріальну шкоду на вищевказану суму. Вказані дії обвинуваченого судом кваліфіковані за ч. 4 ст. 185 КК України як таємне викрадення чужого майна (крадіжка), вчинена в умовах воєнного стану. Суд ухвалив обвинуваченого визнати винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 185 КК України, та призначити йому покарання у виді позбавлення волі на строк 5 (п'ять) років. На підставі ст. 75 КК України обвинуваченого звільнити від відбування призначеного покарання з іспитовим строком 1 (один) рік, якщо він протягом іспитового строку не вчинить нового кримінального правопорушення та виконає покладені на нього судом обов'язки¹⁴⁷. Аналогічний підхід застосовано у більшості випадків засудження осіб за вчинення кримінальних правопорушень проти власності (вирок Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 24 травня 2024 року*

¹⁴⁷ Вирок Смілянського міськрайонного суду від 24 травня 2024 року Черкаської області (справа № 703/5971/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119253995>

(справа № 524/4802/24)¹⁴⁸; вирок Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 21 травня 2024 року (справа № 171/949/24)¹⁴⁹ тощо).

Отже, *неправильне застосування положень міжнародного та міжнародного гуманітарного права призвело до невиправданої зміни підходу до стримуючої функції покарання шляхом посилення санкцій за вчинення окремих видів кримінальних правопорушень, що призвело до масового звільнення осіб від відбування покарання.* Останнє негативним чином впливає на систему запобігання злочинності, оскільки знижується ефективність спеціальної превенції.

Таким чином, застосування положень міжнародного та міжнародного гуманітарного права в системі запобігання злочинності взагалі та в умовах воєнного стану зокрема реалізується крізь внесення змін та доповнень до національного кримінального законодавства з метою посилення стримуючої функції покарання та забезпечення загальної та спеціальної превенції. Водночас окремі законодавчі рішення, порушення вимог законодавчої техніки та неоднаковий підхід до механізму кримінально-правового забезпечення безпекового середовища призводить до створення додаткових факторів та чинників, які тільки інтенсифікують криміногенні загрози. До таких факторів та чинників можна віднести: 1) неправильне тлумачення норм міжнародного права призводить до порушення прав підозрюваного/обвинуваченого, що надає підставу для оскарження судового рішення та затягування строків притягнення до кримінальної відповідальності; 2) неправильне застосування положень міжнародного та міжнародного гуманітарного права призводить до невиправданої зміни підходу до стримуючої функції покарання шляхом посилення

¹⁴⁸ Вирок Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 24 травня 2024 року (справа № 524/4802/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119263903>

¹⁴⁹ Вирок Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 21 травня 2024 року (справа № 171/949/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119157792>

санкцій за вчинення окремих видів кримінальних правопорушень, що має наслідком масове звільнення осіб від відбування покарання та знижує ефективність спеціальної превенції; 3) різний підхід до підстав звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, а також визначення видів кримінальних правопорушень, які виключають можливість такого звільнення, є наслідком недотримання правил внесення змін до законів, недооцінки та ігнорування правил законодавчої техніки.

2.2. ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

Забезпечення безпеки держави та суспільства та захист її від кримінально протиправних посягань є основною метою національного законодавства, яка передує іншим цінностям, таким як власність, інтереси держави тощо. Такий підхід став новелою чинного кримінального законодавства, яким було принципово змінено підхід, визначений у попередніх редакціях КК, які були чинними до 2001 року. Підтвердженням наведеної тези є визначене у ст. 1 КК України завдання кримінального законодавства, яке полягає у правовому забезпеченні охорони прав і свобод людини і громадянина¹⁵⁰, ст. 1 КВК України, де зазначено, що кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства¹⁵¹ та ст. 2 КПК України, де вказано, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних

¹⁵⁰ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

¹⁵¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження¹⁵². Отже, кримінальне законодавство забезпечує всебічний захист людини і громадянина від кримінально протиправних посягань, водночас кримінально-виконавчим та кримінальним процесуальним кодексом визначено специфічне коло осіб, які перебувають під їх захистом, що зумовлено виникненням певних правових підстав для застосування до них відповідних норм — їх участь у кримінальному провадженні та визначений процесуальний статус, а також виконання і відбування покарання відповідно до вироку суду, який набрав законної сили, інших рішень суду, а також закону України про амністію та акт помилування.

Водночас засоби законодавчого регулювання захисту прав осіб у межах кримінально-правової політики не є вичерпними та не можуть вважатися повною мірою ефективними поза межами кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням. Протягом останніх років ученими було доведено доцільність виокремлення в межах кримінологічної науки самостійного напрямку — віктимологічного, метою якого є створення механізму впливу на кримінологічну ситуацію шляхом попередження процесу віктимізації населення і зниження ризику потрапляння у ситуацію з високим криміногенним ризиком. Проте, незважаючи на фактичне доктринальне визнання віктимологічної науки, чимало вчених недооцінюють комплекс заходів, які можуть бути застосовані в межах віктимологічного запобігання, зводячи більшість із них до здійснення освітньо-виховного впливу. Такий підхід має бути критично оцінений, оскільки площину для застосування заходів віктимологічного запобігання утворюють положення міжнародних договорів, ратифікованих в Україні, відповідні норми національного законодавства, а також практика

¹⁵² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

ЄСПЛ та Верховного Суду. Водночас межі віктимологічного запобігання є ширшими за організаційно-правові, оскільки якщо відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, то жертва передбачає ширший за обсягом та межами застосування перелік прав.

З цього приводу варто погодитися з думкою О. М. Джужи та Д. М. Тичини, які вважають, що категорія «жертва» характеризує постраждалу від злочину особу в широкому соціальному контексті (незалежно від прийнятих за конкретним фактом процесуальних рішень), тоді як «потерпілий» — поняття юридичне, пов'язане зі статусом особи як суб'єкта певних кримінально-правових і кримінальних процесуальних відносин¹⁵³. Схожу позицію висловлюють і А. А. Музика та Є. В. Лащук, стверджуючи, що віктимологічне поняття «жертва злочину» є ширшим за кримінально-правове поняття потерпілого від злочину. Вчені зауважують, що ці поняття є відмінними за такими підставами: 1) потерпілий від злочину в кримінальному праві — це лише людина, у віктимології жертва злочину — і будь-яка спільнота людей; 2) віктимологічному поняттю притаманна ознака заподіяння шкоди (потенційна небезпека її заподіяння), тоді як у кримінальному праві — заподіяння шкоди людині не є обов'язковою ознакою потерпілого від злочину (зазначена ознака також допомагає відмежувати матеріально-правове поняття потерпілого від процесуального); 3) у віктимології людина може розглядатися у контексті потенційної жертви злочину, натомість у кримінальному праві — це ознака конкретного складу злочину (тобто потерпілий від злочину існує лише з моменту вчинення певного злочину);

¹⁵³ Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернез; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ: ФОРМ-Літ, 2020. 612 с.

4) у кримінальному праві потерпілий від злочину — це винятково та людина, з приводу якої вчиняється злочинне діяння та (або) якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заповідання); у віктимології жертва злочину — це будь-яка людина, яка постраждала від злочину (тобто не лише сам потерпілий від злочину, а й близькі його родичі), або спільнота людей¹⁵⁴.

Позиції вчених також підтверджується існуванням поняття «рикошетної віктимізації» — процесом набуття ознак та характеристик жертви через спостереження насильства або вчинення кримінального правопорушення стосовно іншої людини. У віктимологічній площині спостерігачі кримінальних правопорушень розглядаються як повноцінні жертви, тоді як у правовій площині такі особи вважаються свідками протиправного діяння. Відповідно до ч. 1 ст. 65 КПК України свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань¹⁵⁵.

Проте необхідно зауважити, що останнім часом в юридичній науці відбувається поступовий відхід від ігнорування феномена рикошетної віктимізації, що зумовлено орієнтуванням держави на євроінтеграцію та ратифікацією окремих міжнародних договорів. Так, наприклад, у ст. 18 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами¹⁵⁶ визначено, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів згідно з національним законодавством

¹⁵⁴ Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Паливода А. В., 2011. 192 с.

¹⁵⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

¹⁵⁶ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

для забезпечення існування належних механізмів здійснення ефективного співробітництва між усіма відповідними державними органами, у тому числі судовими органами, прокуратурою, правоохоронними органами, місцевими та регіональними органами, а також неурядовими організаціями та іншими відповідними організаціями й суб'єктами, для захисту й підтримки жертв і свідків усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, в тому числі шляхом звернення до загальних і спеціалізованих служб підтримки, зазначених у статтях 20 та 22 цієї Конвенції. У ст. 26 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами¹⁵⁷ зазначено на потребі у забезпеченні того, щоб під час надання захисту та послуг з підтримки жертв належно враховувалися права та потреби дітей — свідків усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції. Заходи, ужиті відповідно до цієї статті, охоплюють орієнтовані на відповідну вікову групу психосоціальні консультації дітей — свідків усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, та приділяють належну увагу найкращим інтересам дитини. Відповідно у Законі України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено, що дитина, яка постраждала від домашнього насильства — особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства¹⁵⁸. Тому приведення національного законодавства до законодавства ЄС надає можливість не тільки врахувати сучасні тенденції кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики, а й розширити перелік потерпілих від

¹⁵⁷ Там само.

¹⁵⁸ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

кримінальних правопорушень, які підлягають захисту засобами кримінального права.

Таким чином, на законодавчому рівні поступово формується інститут правового захисту свідків кримінальних правопорушень як їх рикошетних жертв. Аналогічно це стосується і випадків застосування статевого насильства у присутності іншої особи, що також ученими та правоохоронцями пропонується вважати видом сексуального насильства — примусове спостереження за статевим актом.

Отже, фактично жертви кримінальних правопорушень можуть бути диференційовані на такі узагальнені групи: 1) жертви загальнокримінальних суспільно небезпечних діянь (проти життя та здоров'я, проти власності тощо); 2) жертви кримінальних правопорушень проти правосуддя (завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; порушення права на захист тощо); 3) жертви кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів; 4) жертви кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту; 5) жертви кримінальних правопорушень проти миру та безпеки людства (воєнні злочини, геноцид тощо).

Враховуючи те, що на сьогодні у кримінології, а також у низці нормативно-правових актів окремі заходи та механізми захисту потерпілих від суспільно небезпечних діянь, поданих у групах 1, 3, 4, передбачені та відповідним чином апробовані на практиці, більш доцільним є зосередження уваги на особливих випадках віктимізації.

Жертви кримінальних правопорушень проти правосуддя (завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; порушення права на захист тощо)

Більшість криміногенних загроз, які виникають у цій частині, безпосередньо пов'язані з відсутністю належного механізму правового забезпечення безпеки сторін та учасників кримінального провадження, а також засуджених, здебільшого тих, що відбувають покарання у місцях позбавлення волі. У ст. 1 Закону України від 23.12.1993 № 3782-XII «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» визначено, що забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень — це здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя¹⁵⁹. Водночас низка порушень зумовлена неправильним застосуванням положень кримінального процесуального законодавства правоохоронними та судовими органами.

Так, у рішенні ЄСПЛ від 07.06.2018 (Заява № 48653/13) «Рашад Хасанов та інші проти Азербайджану» було зазначено, що заявники стверджували, що їх право на свободу було порушене, оскільки вони були незаконно затримані за відсутності обґрунтованої підозри у скоєнні ними кримінального правопорушення. Вони також стверджували, що

¹⁵⁹ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>

національні суди не змогли обґрунтувати їх досудове ув'язнення, а також на те, що не існувало достатніх підстав для їх наступного тримання під вартою. 18 грудня 2015 року (заяви №48653/13, 65597/13 та 70019/13) та 9 березня 2016 року (заява №52464/13) уряд був повідомлений про скарги щодо передбачуваної відсутності обґрунтованої підозри в тому, що заявники скоїли кримінальне правопорушення (стаття 5 §1 (с) Конвенції), передбачувану відсутність обґрунтування досудового ув'язнення заявників (стаття 5 § 3 Конвенції) і, ex officio, питання відповідно до статті 18 Конвенції. Велика Палата встановила, що право або свобода іноді обмежуються виключно з метою, не передбаченою Конвенцією. Але однаково можливо, що обмеження застосовувалося як з прихованою метою, так і з метою, передбаченою Конвенцією; іншими словами, воно переслідувало велику кількість цілей. За таких обставин обмеження може бути сумісним з основним положенням Конвенції, яке надає дозвіл, оскільки воно переслідує мету, дозволену відповідно до цього положення, але все одно порушує статтю 18 тому, що воно переважно мало інше призначення, не передбачене Конвенцією; іншими словами, якщо така інша мета була переважачою. І навпаки, якщо призначена мета була основною, обмеження не суперечило статті 18, навіть якщо воно також мало іншу мету. Яка мета переважає у справі, залежить від усіх обставин. Під час оцінювання цього питання Суд буде враховувати характер та рівень зрозумілості передбачуваної прихованої мети та пам'ятати, що Конвенція була створена для підтримки і просування ідеалів і цінностей демократичного суспільства, яке регулюється верховенством права. Суд вважає необхідним передусім зазначити, що він уже виявив, що арешт і тримання заявників під вартою не проводилися з метою, передбаченою статтею 5 § 1 (с) Конвенції, оскільки висунуті проти них звинувачення не були засновані на «обґрунтованій підозрі» в значенні статті 5 §1 (с) Конвенції. Таким чином, цю справу необхідно відрізнити від справ з великою кількістю цілей, в яких обмеження

застосовувалося як для прихованих цілей, так і з метою, передбаченою Конвенцією. Проте лише той факт, що обмеження права заявників на свободу не переслідувало мету, передбачену статтею § 1 (с) 5, не складає достатню підставу для проведення окремого розгляду скарги відповідно до статті 18, за винятком, якщо скарга на те, що обмеження було застосоване для цілей, не передбачених Конвенцією, є основним аспектом справи. Таким чином, усе ще необхідно з'ясувати, чи існував доказ того, що діями органів влади фактично керувала прихована мета. Суд нагадує у зв'язку з цим, що не існує жодних підстав для того, щоб обмежитися прямим доказом щодо скарг відповідно до статті 18 Конвенції або застосовувати спеціальний стандарт надання доказів для таких тверджень або особливий окремий інцидент¹⁶⁰.

Отже, наведений приклад із практики ЄСПЛ надає підставу для констатації, що існують випадки, коли жертвами суспільно небезпечних діянь стають кримінальні правопорушники. Здебільшого це має місце після початку кримінального провадження, а саме в межах досудового розслідування та судового розгляду. Водночас, як свідчить суддівська практика, і під час відбування покарання у відповідних установах засуджені можуть зазнати протиправного впливу як з боку інших засуджених, так і безпосередньо від працівників ДКВС.

Відповідно до ст. 19 Закону України від 23.12.1993 № 3782-XII «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» безпека осіб, які перебувають в установах виконання покарань чи слідчих ізоляторах або у місцях із спеціальним режимом тримання, забезпечується заходами, зазначеними у ст.ст. 8, 11, 15, 16 цього Закону, за винятками, що впливають з вимог режиму їх тримання. Додатково до них можуть застосовуватися також такі заходи:

¹⁶⁰ Case of Rashad Hasanov and others v. Azerbaijan. 7 June 2018. (Applications nos. 48653/13 and 3 others — see appended list). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-183372%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-183372%22])

а) переведення до іншої установи виконання покарань чи слідчого ізолятора або в інше місце із спеціальним режимом тримання; б) окреме тримання. Зміна запобіжного заходу, виду установи виконання покарань чи режиму відбування покарання здійснюється з додержанням вимог, передбачених чинним кримінальним, кримінальним процесуальним та кримінально-виконавчим законодавством¹⁶¹.

У більшості випадків потреба в забезпеченні безпеки таких осіб зумовлена особливостями їх взаємодії із правоохоронними органами та участю в окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) діях. Проте необхідно зазначити, що аналіз судової та правоохоронної статистики дає підставу для констатації, що здебільшого в установах виконання покарань вчиняються кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що переважно виключає наявність потерпілої особи. Так, відповідно до судової статистики¹⁶² у 2019 році у місцях позбавлення волі було вчинено всього 231 кримінальне правопорушення, з них 31% злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань, 30% — кримінальне правопорушення, передбачене ст. 309 КК України; у 2020 році у місцях позбавлення волі було вчинено всього 215 кримінальних правопорушень, із них 31,4% злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань, 31% — кримінальне правопорушення, передбачене ст. 309 КК України; у 2021 році — 230 кримінальних правопорушень, із них 35% злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань, 32% — кримінальне правопорушення, передбачене ст. 309 КК України; у 2022 році — 183 кримінальні правопорушення, з них 33% злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань, 32% — кримінальне правопорушення,

¹⁶¹ Там само.

¹⁶² Судова влада. Статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau

передбачене ст. 309 КК України; у 2023 році у місцях позбавлення волі було вчинено усього 176 кримінальних правопорушень, із них 32,8% злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань, 31% — кримінальне правопорушення, передбачене ст. 309 КК України; та два випадки вчинення злочинів проти основ національної безпеки України — 1 державна зрада та 1 — колабораційна діяльність.

У 2017 році наказом Міністерства юстиції України від 25.04.2017 № 1408/5 було затверджено Порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, яким було визначено умови здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, взятих під варту, засуджених до обмеження волі, позбавлення та довічного позбавлення волі. У Порядку зазначено, що у разі розслідування органами Державного бюро розслідувань кримінального провадження за фактами неналежного поводження з особами, взятими під варту, з боку персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України на підставі вмотивованої постанови слідчого чи прокурора у такому провадженні особа, взята під варту, повинна бути невідкладно переведена до іншого слідчого ізолятора чи до іншого місця попереднього ув'язнення, зазначеного в постанові з одночасним повідомленням про це особи чи органу, які здійснюють кримінальне провадження, органу, що проводить екстрадиційну перевірку, та відповідного прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування¹⁶³. Водночас необхідно зазначити, що безпосередньо ДКВС нечасто вчиняють кримінальні правопорушення. Відповідно до даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора¹⁶⁴, у 2019 році кримінальні правопорушення вчинили 24 особи

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

з числа представників ДКВС, у 2020 році — 32 особи, у 2021 році — 44 особи, у 2022 році — 37 осіб, у 2023 році — 30 осіб, станом на травень 2024 року кримінальні правопорушення вчинили 9 осіб з числа представників ДКВС.

Окремої уваги заслуговує підхід до забезпечення прав неповнолітніх засуджених. Так, відповідно до наказу Офісу Генерального прокурора від 04.11.2020 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» визнано потребу в забезпеченні здійснення нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи дітей, у кімнатах для затриманих, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках для дітей органів Національної поліції України; слідчих ізоляторах, арештних домах, виховних колоніях; будинках дитини при виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України; пунктах тимчасового тримання та спеціально обладнаних приміщеннях, призначених для тримання осіб, затриманих в адміністративному порядку, органів Державної прикордонної служби України; пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, Державної міграційної служби України; закладах для проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи особам, які тримаються під вартою; відділеннях психіатричних лікарень зі звичайним, посиленим і суворим наглядом; підрозділах органів пробації; службах у справах дітей та підрозділах органів поліції, які здійснюють діяльність, пов'язану з виконанням судових рішень у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх; школі і професійному училищі соціальної реабілітації та на інших підприємствах, установах, організаціях, підпорядкованих центральним органам виконавчої влади. Нагляд за додержанням законів у зазначених органах та установах здійснювати шляхом

проведення регулярних перевірок і за наявності звернень громадян, юридичних осіб, громадських та правозахисних організацій, звернень і запитів народних депутатів України та депутатів місцевих рад, публікацій у засобах масової інформації, інших повідомлень щодо можливих порушень прав і свобод неповнолітніх. Особливу увагу приділяти стану соціально-виховної роботи з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, додержанню прав ув'язнених і засуджених неповнолітніх на гуманне ставлення, правову допомогу, освіту, соціальний захист та охорону здоров'я, працю та її охорону з урахуванням їхнього віку і рівня розвитку. Під час перевірок слідчих ізоляторів та виховних колоній звертати увагу на законність застосованих до дітей дисциплінарних стягнень. За кожним фактом поміщення неповнолітнього до дисциплінарного приміщення впродовж доби з дня застосування такого заходу перевіряти його законність, про що складати обґрунтований висновок, який невідкладно направляти до прокуратури вищого рівня¹⁶⁵.

Отже, захист прав неповнолітніх засуджених, а також запобігання вчиненню щодо них кримінальних правопорушень забезпечується шляхом визначення переліку заходів реагування на порушення порядку утримання засуджених в установах закритого типу як співробітниками, так і іншими засудженими.

**Жертви кримінальних правопорушень проти миру,
безпеки людства та міжнародного правопорядку
(воєнні злочини, геноцид тощо)**

Більшість кримінальних правопорушень, зумовлених збройним конфліктом, вчиняється або на тимчасово окупованих територіях,

¹⁶⁵ Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: наказ Офісу Генерального прокурора від 04.11.2020 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>

або на територіях, де ведуться активні бойові дії, та підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Відповідно до ст. 1 Римського статуту МКС юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до цього Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; с) воєнні злочини; d) злочин агресії. Суд здійснює юрисдикцію стосовно злочину агресії, як тільки буде прийнято відповідно до статей 121 і 123 положення, що містить визначення цього злочину та встановлює умови, за яких Суд здійснює юрисдикцію стосовно цього злочину. Таке положення повинно бути сумісним з відповідними положеннями Статуту Організації Об'єднаних Націй¹⁶⁶.

Відповідно до даних Офісу Генерального прокурора, станом на 06.06.2024 р. було зареєстровано 133 484 злочини агресії та воєнних злочинів, із них 129 469 — воєнних злочинів; 17633 злочини проти національної безпеки, з них 3250 — посягання на територіальну цілісність і недоторканність України; 8130 — колабораційна діяльність; загинули: 551 дитина; поранено 1370 дітей¹⁶⁷.

Аналіз судової практики та доповідей Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні надає підстави для констатації, що структура особи жертви воєнного кримінального правопорушення значно відрізняється від структури особи жертв загальнокримінальних протиправних діянь. Здебільшого, це зумовлено впливом віктимогенної ситуації.

Класифікація видів віктимогенних ситуацій залежно від ролі поведінки потерпілого в їхньому формуванні, яка є актуальною в межах віктимологічної науки, може бути оцінена як неповна. Так, учені

¹⁶⁶ Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n64

¹⁶⁷ Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/storage/uploads/9e5bb678-6794-4acb-a271-6e5848157aec/warcrime-06062024ua.jpg>

виокремлюють такі види: а) ситуація, заздалегідь ініційована злочинцем. Зловмисник створює ситуацію, в якій використовує віктимні якості жертви для здійснення злочинного наміру; б) ситуація, де і для злочинця, і для жертви характерна наявність наміру (здебільшого тут відбувається так звана «інверсія ролей», коли в кожному з учасників «поєднуються» потенційний злочинець і потенційна жертва; обидва мають тотожні психологічні особливості та поведінкові характеристики, і тільки випадок вирішує, хто стане потерпілим, а хто особою, яка вчинила злочин. Така ситуація може виникати внаслідок сварки, викликані взаємними образами, часто якимись силовими діями (наприклад, у бійці). У подібних ситуаціях вчинення злочину нерідко передують ціла низка конфліктних епізодів, у ході яких застосовується фізичне насильство. Для ситуацій цього виду часто характерне те, що застосування фізичної сили не є для учасників ситуації незвичайною і екстраординарною подією. Насильницькі дії — звичний для обох спосіб вирішення суперечностей, що виникають між ними. Накопичення взаємних образ і «досвід» застосування насильства одним до одного відіграють основну криміногенну роль. Нерідко передісторія ситуації є ланцюгом конфліктів з одностороннім спричиненням фізичної шкоди. Суб'єктом насильницьких дій у минулому був або тільки сам злочинець, або, навпаки, тільки жертва. Як досвід застосування насильства, так і досвід перебування його жертвою формує готовність до подальшого загострення стосунків; в) ситуація, ненавмисно створювана злочинцем і жертвою або ж одним з них (наприклад, реакція на справедливе зауваження і, як результат, нанесення тілесних ушкоджень або вчинення хуліганських дій); г) ситуація, що виникає внаслідок аморальних дій жертви (так, значна кількість умисних убивств і заподіяння тяжких тілесних ушкоджень відбувається на ґрунті ревнощів, що викликається поведінкою одного з подружжя (коханців); д) ситуація, що виникає внаслідок непередбачуваної, легковажної

поведінки потерпілого (зав'язування довірливих стосунків з незнайомими людьми, запрошення їх до себе, спільне розпиття спиртних напоїв нерідко призводить до вчинення злочинного посягання стосовно жертв)¹⁶⁸.

Виходячи з наведеного можна зробити висновок, що *наразі у віктимологічній доктрині відсутній підхід, який дозволяє вважати, що певні віктимогенні ситуації існують поза межами вольового елемента структури жертви кримінального правопорушення*. Така ситуація ускладнює процес формування механізму запобігання протиправним діям.

Вивчення механізму реалізації кримінально протиправного умислу на вчинення воєнних злочинів представниками держави-агресора свідчить про те, що здебільшого особи піддавались протиправному впливу на підставі ненависті за національною ознакою та з метою геноциду українського народу. Більшість випадків застосування насильства щодо цивільних чоловіків мало метою отримання інформації, матеріальних цінностей та захоплення житлових приміщень; агресія щодо військовополонених зумовлювалась прагненням отримати вплив на уряд держави, примус до переходу на бік ворога, а також отримання даних щодо оборонної діяльності ЗСУ. Випадки статевого насильства щодо жінок здебільшого були пов'язані з бажанням задовольнити статевий потяг та впливати на членів їх родин; статево насильство щодо чоловіків (зокрема і військовополонених) було зумовлено прагненням до приниження, придушення волі до спротиву та деморалізації.

Так, відповідно до вироку Бобровицького районного суду Чернігівської області від 24.11.2022 (справа 729/574/22 1-кп/729/81/22 р.) *обвинувачений, будучи обізнаним з нормами міжнародного гуманітарного*

¹⁶⁸ Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. С. 155-156.

права, зокрема положеннями Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року та додатковими протоколами, перебуваючи у період з 27.02.2022 по 30.03.2022 у с. Старий Биків Ніжинського району Чернігівської області, яке було окуповане військами Російської Федерації, вчинив жорстоке поводження з цивільним населенням та його пограбування, за наступних обставин. 28.03.2022 близько 09 години обвинувачений, діючи умисно, за попередньою змовою групою осіб із іншими військовослужбовцями ЗС РФ, з метою пограбування цивільного населення, прибули до приватного господарства цивільної особи — потерпілої, яке не є військовим об'єктом та в якому перебували її чоловік та сусідка, направивши автомат на останніх, обвинувачений наказав підійти до стіни та стати на коліна, а руки підняти за голову. Погрожуючи розстрілом, обвинувачений, разом з іншими військовослужбовцями ЗС РФ відібрали два мобільні телефони, системний блок від персонального комп'ютера, 100 тис. грн та 3 тисячі доларів США, заподіявши такими діями потерпілій матеріальної шкоди на загальну суму 197871,70 гривень. У подальшому обвинувачений, з метою отримання відомостей про розташування на території села військовослужбовців Збройних Сил України та сил територіальної оборони, погрожуючи вогнепальною зброєю, наказав потерпілій підійти до стіни та стати на коліна. Після цього він наказав розмістити руки за спиною, де обвинувачений зв'язав руки за спиною скотчем та заклеїв очі, обмотавши скотч навколо голови. Потім обвинувачений, спільно з військовослужбовцями РФ, усвідомлюючи, що потерпіла відноситься до цивільного населення, наказав останній вийти на вулицю та сісти до броньованого автомобіля, після чого її відвезли до іншого місця, де допитували її з приводу розташування Збройних Сил України та звинувачували у шпигунстві на користь ЗСУ. Не отримавши необхідних відомостей, обвинувачений разом з іншими військовослужбовцями на автомобілі ЗС РФ доставили потерпілу в інше місце, де не розв'язавши руки і не знявши скотч з голови та очей, помістили останню до погребу, де утримували її до 30.03.2022

у неналежних санітарних та температурних умовах, без належного забезпечення харчуванням та питною водою, при цьому обвинувачений постійно застосовував до неї психологічний тиск, погрози фізичного та сексуального насильства. Потерпіла в судовому засіданні пояснила, що вона проживає разом із чоловіком. 24 лютого 2022 року їм стало відомо про повномасштабне вторгнення російських військ на територію України. 27.02.2022 російські війська зайшли на територію сіл Нового та Старого Бикова. 28.03.2022 близько 09 години до їх двору під'їхав російський броньований транспорт «Тигр». Близько 5 чоловік у російській військовій формі зайшли до будинку, де в цей час перебували потерпіла, її чоловік та сусідка і наказали всім стати на коліна обличчям до стіни. Потім військовослужбовці, серед яких було 2 чоловіки у формі з надписом «ФСБ», почали проводити обшук у будинку та господарських будівлях. У результаті обшуку вони забрали з будинку документи, що посвідчують особу, 100 тисяч гривень, 3 тисячі доларів США, комп'ютер та два мобільні телефони, при цьому будь-яких імен між собою не називали. В подальшому один з військовослужбовців, які здійснювали обшук і викрадення речей з будинку та яким, як виявилось пізніше, був обвинувачений, зав'язав потерпілій очі скотчем та наказав йти до автомобіля, що стояв під двором. На автомобілі потерпілу привезли, як вона зрозуміла, до с. Новий Биків, де, завівши до невідомого приміщення (це міг бути будинок культури, зі слів потерпілої), почали допит з погрозами фізичного та психологічного характеру, приниженням, примушуванням розмовляти російською мовою. Військовослужбовці, серед яких був обвинувачений, запитували, чи відомо їй про розташування військ ЗСУ та наявність у селі американської лабораторії, говорили, що за наводкою її доньки військами ЗСУ знищено близько 20 їх солдатів. Після допиту потерпілу знову автомобілем кудись повезли. Як вона зрозуміла, її привезли та помістили у погріб, де вона перебувала одна до 30 березня 2022 року із зав'язаними очима,

оскільки їй було заборонено знімати скотч з очей. За ці дні їжу і чай їй давали лише один раз. 29 березня ввечері та 30 березня зранку потерпілій дозволили вийти в туалет. Повторних допитів не було, тілесних ушкоджень будь-хто із військовослужбовців їй не наносили. 30 березня 2022 року ввечері з погребу її звільнили місцеві жителі, які пояснили, що російські війська вийшли із села¹⁶⁹.

Обставини справи, викладені у вирокі, свідчать про те, що фактично, з урахуванням короткого терміну між початком повномасштабної агресії та датою, коли представники держави-агресора зайшли на територію населеного пункту, де проживала потерпіла, вона не мала можливості своєчасно залишити місце свого мешкання, зокрема і через те, що не мала можливості спрогнозувати механізм кримінально протиправної діяльності військовослужбовців російської федерації. Таким чином, говорити про наявність віктимної поведінки не є доцільним. Наведена ситуація є прикладом **віктимологічного казусу** — формування криміногенної ситуації з високим індексом віктимності, яка не є прогнозованою для жертви та не залежить від її поведінки, а механізм кримінально протиправної поведінки правопорушника позбавлений вольової ознаки жертви. *Віктимологічний казус має місце в умовах дії особливих правових режимів та виключає можливість застосування будь-яких заходів запобігання.* Такі висновки також підтверджуються результатами дослідження воєнних злочинів, проведеного Незалежною міжнародною комісією з розслідування порушень в Україні.

¹⁶⁹ Вирок Бобровицького районного суду Чернігівської області від 24.11.2022 (справа 729/574/22 1-кп/729/81/22 п.). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107481395>

Приклади злочинів, вчинених державою-агресором щодо українських громадян, викладені у Доповіді Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні¹⁷⁰

– комісія розслідувала позасудову страту чотирьох цивільних чоловіків віком від 38 до 52 років у селі Новопетрівка Миколаївської області. Востаннє потерпілих бачили під вартою російських збройних сил, які вже раніше приходили до них додому та підозрювали їх або їхніх родичів у співпраці з українськими збройними силами. Пізніше тіла загиблих були знайдені з вогнепальними пораненнями голови та інших частин тіла. У двох з них руки були зв'язані за спиною. Тіло однієї з жертв знайшли майже через рік. Дружина вбитого щонайменше двічі запитувала російські збройні сили про його долю, але вони не надали їй інформацію. В цьому випадку окрім воєнного злочину — умисного вбивства, російські збройні сили також вчинили порушення прав людини — насильницьке зникнення. Комісія встановила, що до страти жертви зазнали воєнного злочину, що полягає у катуваннях або нелюдському поводженні. Російські солдати побили двох жертв біля їхнього будинку;

– у більшості розслідуваних випадків, після захоплення контролю над населеними пунктами в Україні, російські збройні сили затримували великі групи українських військовополонених, їх переміщували та утримували на період від 9 до 15,5 місяців — це відбувалося у семи різних місцях у Російській Федерації та в Україні. У Російській Федерації це СІЗО № 1 (СІЗО-1) м. Курськ Курської області; СІЗО № 2 (СІЗО-2) м. Старий Оскол та виправна колонія № 6 м. Валуйки Белгородської області; виправна колонія № 1 м. Донський Тульської області. Комісія також вивчила достовірні повідомлення

¹⁷⁰ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/55/66. Human Rights Council. Fifty-fifth session. 26 February–5 April 2024. Agenda item 4. URL: <https://ukraine.un.org/uk/>

щодо такого поводження в інших місцях позбавлення волі. Жертви пояснили, що російські збройні сили вчиняли катування в Україні. У Російській Федерації тортури вчиняли члени підрозділів спеціального призначення Федеральної служби виконання покарань Російської Федерації, і штатний персонал цієї служби, що є тюремними охоронцями. Жертви повідомили, що допити проводили, крім того, співробітники Федеральної служби безпеки Російської Федерації. Свідчення потерпілих показують усю нещадність та жорстокість цього поводження, що завдавало жертвам сильного болю та страждань під час тривалого утримання під вартою. Все це здійснювалося з кричущою зневагою до людської гідності та спричинило довготривалі фізичні та психічні травми;

– протягом своїх місій Комісія продовжила збір доказів катувань, застосованих російською владою на підконтрольних їй територіях України. Багато кого з потерпілих було затримано під час обшуків будинків. Зазвичай, злочинці шукали осіб, підозрюваних у співпраці з або підтримці української влади. Окрім місць тримання під вартою, визначених Комісією у попередніх доповідях, Комісія розслідувала катування, вчинені в міському відділі поліції міста Мелітополь та районному відділі поліції міста Василівка (обидва у Запорізькій області), в ізоляторі тимчасового тримання у Херсоні (Херсонська область) та в інших місцях тримання під вартою. За свідченнями колишніх затриманих, їх катували російські військовослужбовці, співробітники ФСБ та особи, що охороняли місця тримання під вартою. Під час утримання під вартою тортури застосовувалися з метою отримання інформації про українські збройні сили та осіб, які з ними співпрацюють. Злочинці використовували методи катувань, уже описані Комісією в попередніх доповідях, зокрема побиття різними предметами та катування струмом за допомогою електрошокера і військово-польового телефонного апарата;

– у березні 2022 року в одному із сіл Київської області двоє російських солдатів увірвалися в будинок і по черзі зґвалтували 42-річну жінку, яка була на третьому місяці вагітності, та 17-річну дівчину її сина. Вони погрожували потерпілим та їхнім рідним зброєю. Згодом солдати привели сина потерпілої жінки, наказали всім трьом зайти до кімнати, де знову по черзі гвалтували жінку і дівчину, змусивши юнака спостерігати за зґвалтуваннями. Вони здійснили два постріли біля його голови. Пізніше злочинці відвезли трьох потерпілих до порожнього будинку, де погрожували юнакові ножом та знову зґвалтували жінку і дівчину;

– комісія продовжила розслідувати повідомлення про переміщення та депортацію дітей з України до Російської Федерації або на окуповані Росією частини України. Комісія зосередила свою увагу на випадку переміщення 46 дітей з Херсонського обласного будинку дитини до Криму, яке відбулося за наказом російської влади 21 жовтня 2022 року. У цьому закладі перебували діти віком від народження до п'яти років. На відео, знятому під час вивезення дітей, російський політик Ігор Кастюкевич заявив, що дітей евакуюють з міркувань безпеки. У Криму багатьох дітей було розміщено в дитячому будинку «Йолочка» у Сімферополі. Мати однієї дитини заявила, що їй не було сповіщено про це перевезення дітей. Їй вдалося поїхати до Криму, щоб забрати свого сина в жовтні 2023 року.

Отже, в межах воєнних злочинів можна виділити специфічні категорії жертв, до яких можна віднести:

1) *військовополонених* — віктимність яких пов'язана із виконанням військового обов'язку громадянина України та проходження ними військової служби. Така віктимність є умовною, оскільки коло потенційних жертв є вичерпним та передбаченим у ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, відповідно до якої такими особами є ті, що належать до однієї з таких категорій: 1) особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів

ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; 2) членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; с) вони носять зброю відкрито; d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни; 3) членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує; 4) осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення; 5) членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права; 6) жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни. З наведеними нижче особами поводяться так само, як і з військовополоненими, згідно із цією Конвенцією: 1) особами, які належать або належали до збройних сил окупованої країни, якщо держава-окупант вважає за потрібне з причини такої відданості інтернувати їх, навіть якщо перед тим їх було звільнено тоді, коли бойові дії проходили за межами окупованої зазначеною

державою території, зокрема коли ці особи зробили безуспішну спробу приєднатися до збройних сил, до яких вони належать і які ведуть бойові дії, або коли вони не з'явилися за викликом, зробленим з метою їхнього інтернування; 2) особами, які належать до однієї з категорій, перелічених у цій статті, яких прийняли на своїй території нейтральні держави або держави, що не воюють, і яких ці держави повинні інтернувати відповідно до міжнародного права, якщо вони не вирішать застосувати до них більш сприятливий режим; проте на цих осіб не поширюються положення статей 8, 10, 15, 30 п'ятого абзацу, статей 58–67, 92, 126, та у випадках, коли між сторонами конфлікту й заінтересованою нейтральною державою або державою, що не воює, існують дипломатичні відносини, положення статей стосовно держави-покровительки. У випадку, коли існують такі дипломатичні відносини, сторонам конфлікту, від яких залежать ці особи, дозволяється здійснювати стосовно них функції держави-покровительки, передбачені цією Конвенцією, без шкоди для тих функцій, які ці сторони зазвичай виконують відповідно до дипломатичної й консульської практики та угод¹⁷¹.

Отже, початком віктимізації може вважатись виконання військового обов'язку в умовах збройного конфлікту, найвищою межею віктимізації є набуття статусу військовополоненого відповідно до положень міжнародного гуманітарного права.

Водночас віктимологічне запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняється стосовно військовополонених, майже унеможливлене, оскільки протягом дії такого статусу особа перебуває під владою держави-агресора, отже, припинення віктимізації можливо лише шляхом забезпечення звільнення та репатріації таких осіб. Фактично, більшість віктимологічних заходів може бути застосована лише після репатріації

¹⁷¹ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

*та до повернення на військову службу, якщо така особа бажатиме продовжувати виконувати військовий обов'язок*¹⁷².

Відповідно до Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, особа, яка бере участь у воєнних діях і потрапляє під владу супротивної сторони, вважається військовополоненою й тому користується захистом Третьої конвенції, якщо вона претендує на статус військовополоненого, якщо видається, що вона має право на такий статус, або, якщо сторона, від якої вона залежить, вимагає для неї такого статусу шляхом повідомлення держави, що її затримує, або Держави-покровительки. У разі виникнення якогось сумніву в тому, чи має будь-яка така особа право на статус військовополоненого, вона продовжує зберігати такий статус і, отже, користуватися захистом Третьої конвенції і цього Протоколу доти, доки її статус не буде визначено компетентним судовим органом. Якщо особа, яка потрапила під владу супротивної сторони, не затримується як військовополонена і підлягає суду цієї сторони за правопорушення, пов'язане з воєнними діями, вона має право на статус військовополоненого перед судовим органом і на винесення рішення з цього питання. У тих випадках, коли це можливо згідно із застосовуваною процедурою, це рішення виноситься до суду за правопорушення. Представники Держави-покровительки мають право бути присутніми на судовому розгляді, на якому виноситься рішення з цього питання, якщо тільки, як виняток, він не відбувається на закритому судовому засіданні в інтересах державної безпеки. У такому разі затримуюча держава відповідним

¹⁷² Відповідно до Закону України від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ «Про військовий обов'язок і військову службу» під час дії особливого правового режиму воєнного стану звільнення з полону є підставою для звільнення з військової служби за умови, якщо військовослужбовець не висловив бажання продовжувати військову службу та/або проти нього не порушено кримінальне провадження, передбачене законами України.

чином повідомляє Державу-покровительку. Будь-яка особа, що бере участь у воєнних діях, яка не має права на статус військовополоненого й не користується більш сприятливим ставленням згідно з Четвертою конвенцією, має право в усіх випадках на захист, передбачений статтею 75 цього Протоколу. На окупованій території будь-яка така особа, якщо тільки вона не затримана як шпигун, має також, незалежно від статті 5 Четвертої конвенції, право на зв'язок, що надається даною Конвенцією¹⁷³.

Отже, *de facto*, віктимологічний захист військовополонених забезпечується через визначення їх правового статусу та шляхом забезпечення виконання державою-агресором вимог положень міжнародного гуманітарного права, зокрема — відповідних Женевських конвенцій. Суб'єктом, який забезпечує захист військовополонених, можуть бути виключно представники міжнародних організацій, які здійснюють свою діяльність на тимчасово окупованих територіях (Товариство Червоного Хреста України, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Агентство ООН у справах біженців або UNICEF), незалежні міжнародні комісії, які мають доступ до тимчасово окупованих територій та територій, де ведуться активні бойові дії (Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування порушень в Україні), а також органи Міжнародного кримінального суду (Президія; Апеляційний відділ, Судовий відділ і Відділ досудового провадження; Офіс Прокурора; d) Секретаріат);

2) населення, яке проживає на тимчасово окупованих територіях та на територіях, де ведуться активні бойові дії — віктимність якого пов'язана із тривалим перебуванням під окупаційною владою та/або регулярними обстрілами та потенційно можливою втратою національної ідентичності.

¹⁷³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

На відміну від військовополонених, у більшості випадків населення, яке проживає на тимчасово окупованих територіях, більш схильне до віктимізації та має додаткові ознаки у структурі особи жертви, які спрощують потрапляння до криміногенної ситуації (за умови, якщо виїзд за межі тимчасово окупованої території не унеможливлений заборонами окупаційної влади та відсутня загроза життю та здоров'ю під час виїзду¹⁷⁴). Водночас, відповідно до положень міжнародного гуманітарного права, одразу після окупації території її населення підпадає під захист Женевських конвенцій.

Відповідно до положень Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або цілковитої окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив. Особи, що перебувають під захистом, звільнення, репатріація або влаштування яких відбудуться після цих строків, будуть протягом зазначеного часу перебувати під захистом цієї Конвенції. Особи, що перебувають під захистом, які знаходяться на окупованій території, не будуть у жодному разі та жодним чином позбавлені переваг цієї Конвенції у зв'язку з будь-якими змінами, запровадженими стосовно керівних установ чи управління цією територією внаслідок її окупації, або у зв'язку з будь-якою угодою, укладеною між властями окупованої

¹⁷⁴ Відповідно до даних правоохоронних органів на початку повномасштабної агресії російської федерації проти України під час спроб виїзду населення м. Маріуполь, м. Ірпінь, м. Буча тощо представники держави-агресора вели відкритий вогонь по автотранспортних засобах, зокрема автомобілях, на яких був напис «Увага! Діти!»

території та властями окупаційної держави, або у зв'язку з анексією окупаційною державою всієї або частини окупованої території¹⁷⁵.

Необхідно акцентувати на значній кількості випадків здійснення примусової депортації населення України до тимчасово окупованих територій та безпосередньо — держави-агресора. Здебільшого такі дії здійснювались щодо неповнолітніх осіб, поранених унаслідок бойових дій цивільних осіб (наприклад, з м. Маріуполь Донецької області до м. Донецьк, який є тимчасово окупованим чи території російської федерації). Реалізація кримінально протиправного умислу на незаконну депортацію представниками держави-агресора, серед іншого, також відбувалась із використанням обману, шантажу, застосування насильства або відповідних погроз. Із урахуванням відсутності можливості звернутись за допомогою до органів державної та виконавчої влади України через масові пошкодження критичної інфраструктури, здатність протистояти такій криміногенній ситуації була значно обмежена, внаслідок чого достатня кількість громадян України стала жертвами воєнних злочинів.

У наведеній вище Конвенції вказано на те, що забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні. Однак окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру. Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території, за винятком випадків, коли

¹⁷⁵ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#n1307

цього неможливо уникнути з матеріальних причин. Особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території. Окупаційна держава, що здійснює таке переміщення або евакуацію, повинна в межах своїх можливостей максимально забезпечити розміщення осіб, що перебувають під захистом, у належних приміщеннях, а також забезпечити, щоб власне переміщення відбувалось у задовільних умовах з погляду санітарії, здоров'я, безпеки та харчування, а також те, що члени однієї сім'ї не будуть розлучені. Одразу після здійснення переміщень або евакуації про них слід повідомити державі-покровительці. Окупаційна держава не повинна затримувати осіб, що перебувають під захистом, на території, що є особливо небезпечною у зв'язку з веденням воєнних дій, за винятком випадків, коли це є необхідним для забезпечення безпеки населення або у зв'язку з особливо вагомими причинами військового характеру. Окупаційна держава не повинна здійснювати переміщення або депортації частини свого громадянського населення на територію, яку вона окупує¹⁷⁶.

З юридичної точки зору, в умовах збройного конфлікту кожна зі сторін має дотримуватись порядку ведення бойових та воєнних дій, встановленого міжнародними договорами. Прийняття таких договорів мало на меті захист цивільного населення, військовополонених та поранених від криміногенних загроз, зумовлених військовою агресією. *Порушення цих приписів утворює склад воєнних злочинів, жертвами яких автоматично (незалежно від поведінки, волі тощо) стає населення, що проживає на території України, оскільки напади на критичну інфраструктуру та цивільні об'єкти, які здійснюють представники держави-агресора, не є прогнозованими ані просторово, ані часово.* Говорити про віктимізацію та віктимну поведінку можна

¹⁷⁶ Там само.

лише тоді, коли такі особи об'єктивно мають можливість залишити відповідні території України, але через особисті мотиви її не реалізують; якщо особи мають можливість чинити опір окупаційній владі та через особисті мотиви її не реалізують; якщо особи мають можливість звернутись за допомогою до органів державної та виконавчої влади України або незалежних міжнародних організацій, а також безпосередньо — до органів окупаційної влади з вимогою про забезпечення реалізації права на вільне пересування та обрання місця проживання, але через особисті мотиви її не реалізують¹⁷⁷;

3) *дітей, позбавлених батьківського піклування* — віктимізація яких пов'язана з неповною цивільною дієздатністю та не до кінця сформованою здатністю до обрання способу реагування на нестандартні ситуації. Здебільшого діти, позбавлені батьківського піклування, або депортуються представниками держави-агресора на територію російської федерації та влаштовуються у прийомні родини, або залучаються до ведення бойових дій та іншого сприяння державі-агресору та її пособникам. Реалізація кримінально протиправного умислу спрощується відсутністю зацікавлених у розшуку таких дітей осіб, у зв'язку з чим значний відсоток наведених суспільно небезпечних діянь залишається латентними. Відповідно до офіційних даних, викладених на сайті «Діти війни», станом на листопад 2024 року 19 546 дітей було депортовано та/або переміщено; 2022 дитини є зниклими;

¹⁷⁷ Відповідно до Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року будь-яка сторона конфлікту може звернутися безпосередньо або за посередництвом нейтральної держави чи якоїсь гуманітарної організації до протилежної сторони з пропозицією про створення в районах, де відбуваються бойові дії, нейтралізованих зон, призначених для захисту від наслідків війни таких осіб, без різниці: а) поранених та хворих комбатантів або некомбатантів; б) цивільних осіб, які не беруть участі в бойових діях та, перебуваючи в зонах, не виконують жодної роботи воєнного характеру. Коли відповідні сторони доходять згоди стосовно географічного положення нейтралізованої зони, керівництва нею, постачання продуктів харчування до неї та здійснення контролю над нею, представники сторін конфлікту укладають і підписують письмову угоду. Угода встановлює початок і тривалість нейтралізації зони.

27807 — знайдені, 388 — повернені. Водночас платформа також має вказівку на те, що точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України¹⁷⁸.

Такі дії аналогічно попереднім є безпосереднім порушенням відповідних міжнародних договорів. Відповідно до положень Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року сторони конфлікту повинні вживати всіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити за будь-яких обставин догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями. Сторони конфлікту сприятимуть прийманню цих дітей нейтральною країною на час конфлікту за згодою держави-покровительки, якщо така є, та коли гарантується додержання принципів, викладених в абзаці першому. Крім того, вони намагатимуться вжити необхідних заходів для того, щоб особу всіх дітей до 12 років можна було встановити завдяки спеціальним медальйонам або якимось інакше. Кожна особа, яка перебуває на території однієї зі сторін конфлікту або на окупованій нею території, зможе повідомляти членам своєї сім'ї, де б вони не були, а також отримувати від них відомості суто сімейного характеру. Ця кореспонденція повинна пересилатися швидко й без невиправданого зволікання. Якщо внаслідок обставин, що склалися, обмін сімейною кореспонденцією звичайною поштою ускладнений або неможливий, заінтересовані сторони конфлікту повинні звернутися до нейтрального посередника, такого як, наприклад, Центральне агентство, зазначене в статті 140, для того, щоб визначити

¹⁷⁸ Діти війни. 24 лютого 2022 — 06 червня 2024. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

разом з ним, як найкраще забезпечити виконання ними своїх зобов'язань, зокрема з допомогою національних товариств Червоного Хреста (Червоного Півмісяця, Червоного Лева та Сонця). Якщо сторони конфлікту визнають за доцільне обмежити сімейне листування, такі обмеження можуть полягати лише у вимозі обов'язкового використання стандартних формулярів, на яких можна написати 25 слів будь-якого тексту, та обмежити листування до одного разу на місяць. Кожна зі сторін конфлікту повинна полегшувати пошуки, які здійснюють члени розлучених війною сімей, з метою встановлення контакту, та, наскільки це можливо, об'єднання. Вона, зокрема, повинна підтримувати діяльність організацій, які присвячують себе цій справі, коли вони визнані цією стороною та поважають заходи безпеки, яких вона вживає¹⁷⁹.

Отже, злочини, які вчиняються представниками держави-агресора в умовах міжнародного збройного конфлікту, належать до таких, яким можна запобігати виключно шляхом застосування військово-політичних заходів впливу. Віктимологічне запобігання таким протиправним діянням та віктимізації громадян часто унеможливлене через віктимологічний казус, оскільки фактично в механізмі кримінально протиправної поведінки таких кримінальних правопорушників або взагалі відсутня роль жертви, або вона є умовною та полягає в соціально-демографічних ознаках (громадянство, національність, стать, вік тощо, місце проживання/реєстрації тощо). У межах віктимологічних заходів впливу в умовах дії особливих правових режимів (це стосується не тільки воєнного стану) ефективним є створення механізму протидії вторинній віктимізації, зокрема шляхом удосконалення законодавчого регулювання захисту прав потерпілих від збройної агресії та їх реінтеграції в суспільство та розширення/посилення спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів,

¹⁷⁹ Там само.

які відповідно до Закону України від 14.08.2014 № 1644-VII «Про санкції»¹⁸⁰ можуть застосовуватися з боку України щодо іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка перебуває під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність.

Отже, віктимологічне запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним зі збройною агресією, може бути здійснено виключно через посилення відповідальності представників держави-агресора та застосування військово-політичних заходів, скерованих на відбиття нападу на території України. Робота безпосередньо із жертвами чи потенційними жертвами є малоєфективною, що підтверджується наведеними прикладами із вироків, винесених за фактом вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України, даними доповіді Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, а також відповідними статистичними даними.

2.3. ПЕНІТЕНЦІАРНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

Забезпечення належних умов виконання та відбування кримінальних покарань є, безумовно, важливим заходом запобігання кримінальним правопорушенням, які, по-перше, забезпечують загальну та спеціальну превенцію, по-друге, створюють умови для виправлення і ресоціалізації засуджених. Водночас тенденції до зміни пріоритетів державотворення утворюють потребу у зміні підходу до кримінально-виконавчого забезпечення механізму запобігання злочинності,

¹⁸⁰ Про санкції: Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#n77>

а також впливу на його кореляцію з відповідним детермінаційним комплексом. Більшість причин, які зумовлюють таку ситуацію, знаходяться у площині дії особливого правового режиму воєнного стану, утворенню військово-політичних детермінант кримінальних правопорушень та визначенню пріоритетних напрямів забезпечення національної безпеки. Значна частина пенітенціарних заходів запобігання суспільно небезпечним діям було забезпечено в організаційно-правовий спосіб шляхом внесення змін та доповнень до національного кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства.

Запобігання кримінальним правопорушенням — система заходів, яка застосовується до кримінального правопорушника з метою його виправлення, а також усунення причин та умов, які сприяють зростанню кількісного показника кримінальних правопорушень. Традиційно більшість заходів спеціально-кримінологічного запобігання протиправним діям учені відносять до тих, що передбачені в адміністративному, кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України, а також законодавчих та нормативно-правових актах, якими регулюється діяльність суб'єктів запобігання. Такий підхід може бути визначений як не цілком аргументований у зв'язку з тим, що реалізація функції спеціальної превенції розпочинається з моменту призначення покарання та триває до погашення/зняття судимості. Отже, низка заходів спеціально-кримінологічного запобігання здійснюється Державною кримінально-виконавчою службою України під час виконання та відбування засудженими кримінальних покарань. *Вказане надає підставу для виокремлення у структурі спеціально-кримінологічного запобігання пенітенціарних заходів.*

З моменту введення в дію особливого правового режиму воєнного стану першочерговою проблемою, яка потребувала термінового вирішення, стало забезпечення особистої безпеки засуджених

до позбавлення волі, забезпечення належного механізму виконання засудженими покарань, унормування алгоритму взаємодії із військовополоненими в особливий період, а також розширення сфери впливу Міжнародного кримінального суду.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р було схвалено Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, в якій окреслено результати, котрих вдалося досягнути в пенітенціарній системі протягом останніх років. Аналіз таких результатів надає підставу для констатації, що більшість із них безпосередньо пов'язана з удосконаленням діяльності органів пробації: удосконалено нормативно-правову та організаційну базу діяльності органів пробації, розроблено національні інструменти пробації (оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, індивідуальний план роботи із засудженими, пробаційні програми, оцінка якості роботи персоналу тощо); забезпечено впровадження важливої складової кримінальних проваджень — судової доповіді; створено модель ювенальної пробації, що сприяє забезпеченню інтересів дитини, яка перебуває в конфлікті із законом; у великих містах утворено мережу центрів ювенальної пробації; адаптовано систему роботи уповноважених органів з питань пробації в умовах воєнного стану (створено робочі місця на більш безпечних територіях для працівників, що виїхали з тимчасово окупованих територій або територій, на яких ведуться активні бойові дії, узгоджено порядок виконання судових рішень стосовно засуджених, звільнених з випробуванням, яких було мобілізовано до Збройних Сил України, під час іспитового строку)¹⁸¹. Необхідно також зазначити, що зміст наведеного документа свідчить про те, що визначені пріоритети реформування пенітенціарної системи спрямовані на

¹⁸¹ Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>

вдосконалення її інфраструктури та здебільшого не пов'язані з потребою у приведенні у відповідність до вимог воєнного стану, а також ризиків та загроз, які можуть виникнути після його припинення. Сталою залишається позиція щодо доцільності в усіх можливих випадках уникати призначення особам покарання у виді позбавлення волі, забезпечувати можливість виправлення засудженого без ізоляції від суспільства, що додатково аргументується незадовільними економічними умовами функціонування держави, зумовленими воєнним станом.

Водночас першочерговою проблемою є відсутність послідовності у формуванні пенальної та пенітенціарної політики в державі: законодавець посилив кримінальну відповідальність за вчинення окремих видів кримінальних правопорушень взагалі та в умовах воєнного стану зокрема. Здебільшого це було реалізовано шляхом передбачення вчинення діяння в умовах воєнного стану кваліфікуючою та особливо кваліфікуючою ознакою, а також встановлення в санкції єдиного можливого виду покарання у виді позбавлення волі на достатньо тривалий термін. При цьому у низці стратегічних документів акцентується увага на доцільності застосування до осіб покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Прагнення відповідати європейським стандартам здійснення правосуддя, розвантаження установ виконання покарання (що також є важливим з точки зору забезпечення вільних місць для утримування військовополонених) створює додаткові підстави для звільнення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення вторинно пеналізовані в умовах воєнного стану, від відбування покарання з випробуванням.

Отже, *непослідовність кримінальної та кримінально-виконавчої політики має наслідком зниження ефективності системи запобігання кримінальним правопорушенням у зв'язку із формуванням моделі, котра утворює додаткові чинники, які призводять до зростання кількісного показника суспільно небезпечних діянь: вимушеного звільнення*

*від відбування покарання особи, яка фактично має підвищений рівень суспільної небезпечності, підкреслений та закріплений законодавцем через визначення специфічної обстановки воєнного стану як кваліфікуючої та особливо кваліфікуючої ознаки протиправного діяння*¹⁸².

Окремі питання виникають і щодо встановлених особливостей тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях. Відповідно до ч. 3 ст. 92 Кримінально-виконавчого кодексу України ізольовано від інших засуджених, а також роздільно тримаються: засуджені до довічного позбавлення волі; засуджені, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі; засуджені за вчинення злочину, передбаченого ч. 5 ст. 255, ст. ст. 255⁻¹, 255⁻² КК України, засуджені за вчинення злочину, передбаченого ст. 111, ч.ч. 3–8 ст. 111⁻¹, ст.ст. 111⁻², 113, 114, 114⁻¹, 114⁻², 436⁻² КК України¹⁸³. У Законі України від 30.06.1993 № 3352-XII «Про попереднє ув'язнення» зазначено, що осіб, взятих під варту, розміщують у камерах з додержанням таких вимог ізоляції: «... осіб, обвинувачених або підозрюваних у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, — як правило, окремо від інших осіб, які перебувають під вартою; осіб, підозрюваних або обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена ч. 5 ст. 255, ст.ст. 255⁻¹, 255⁻² КК України — окремо від інших осіб, які перебувають під вартою; осіб, підозрюваних або обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена ст. 111, ч. 3–8 ст. 111⁻¹, 111⁻², 113, 114, 114⁻¹, 114⁻², 436⁻² КК України, — окремо від інших осіб, які перебувають під вартою...»¹⁸⁴.

¹⁸² Тарасенко О. С. Проблеми розвитку кримінально-виконавчої політики в умовах воєнного стану. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/457/13367/27968-1>

¹⁸³ Кримінально-виконавчий кодекс від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

¹⁸⁴ Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 р. № 3352-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>

Наведене надає можливість констатувати, що в Законі «Про попереднє ув'язнення» викладено два різні підходи до тримання під вартою осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки: *перше* — *диспозитивне*, в якому визначено, що такі злочинці тримаються ізольовано, що зазвичай свідчить про наявність можливості діяти залежно від конкретної ситуації; *друге* — *імперативне*, яке передбачає безумовну ізоляцію засуджених за вчинення вичерпного переліку кримінальних правопорушень, утвореного більшістю складів злочинів проти основ національної безпеки. При цьому, ст. 92 КВК України має тільки чітко визначений перелік кримінальних правопорушень, вчинення яких зумовлює потребу в ізольованому триманні засуджених до позбавлення волі осіб. Така законодавча неузгодженість як у межах однієї норми Закону «Про попереднє ув'язнення», так і між цим законодавчим актом та КВК України на практиці призводить до формування різних підходів до прийняття судових, процесуальних та виконавчих рішень.

Водночас ігнорування чи неправильне тлумачення положень щодо порядку тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях може створити додаткову криміногенну загрозу, зумовлену створенням можливості для втягнення засудженими інших засуджених у протиправну діяльність, зокрема пов'язану з посяганням на національну безпеку, територіальну цілісність України тощо.

У контексті значення пенітенціарних заходів у системі запобігання кримінальним правопорушенням необхідно зазначити і те, що в умовах дії особливого правового режиму створення окремих механізмів, скерованих на забезпечення порядку здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні, також має ризик утворення додаткових чинників та факторів злочинності. Одним із прикладів є прийняття Закону України від 13.12.2022 № 2839-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України

щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці», відповідно до якого було внесено зміни до ч. 1 ст. 75 КК України, які унеможливили застосування звільнення покарання з випробуванням до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429 КК України в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці¹⁸⁵.

Водночас таке законодавче рішення призвело до появи низки питань. По-перше, нелогічним видається внесення до переліку діянь, які унеможливають звільнення від відбування покарання з випробуванням невиконання наказу та ігнорування непокори, яке, відповідно до санкції, є більш тяжким щодо діяння, передбаченого ст. 403 КК України¹⁸⁶. По-друге, з точки зору запобігання злочинності рішення щодо можливості звільнення від покарання осіб, які відкрито відмовляються виконати наказ начальника, а також іншим чином його умисно не виконують, може призвести до активізації кримінально протиправної діяльності таким військовослужбовцем, оскільки непокоря законним вимогам командира може свідчити про незадовільний рівень морально-ціннісних якостей особи та потенційної схильності до вчинення інших протиправних дій.

Підтвердженням наведеного є позиція, викладена в Постанові колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 11.07.2023 у справі № 751/5204/22, де зазначено, що *звільнення від відбування покарання з випробуванням військовослужбовця за невиконання ним наказу в умовах воєнного стану, а саме наказу на вибуття в район бойових дій, не лише не сприятиме запобіганню вчиненню нових кримінальних*

¹⁸⁵ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: Закон України від 13.12.2022 р. № 2839-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text>

¹⁸⁶ Ця проблема буде розглянута також у розділі, присвяченому питанню індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням у контексті застосування запобіжних заходів.

правопорушень іншими особами, а навпаки створить у таких осіб упевненість у безкарності за відмову від виконання наказів командирів, а також відмову від захисту Батьківщини. Вказане свідчить про підвищену суспільну небезпечність вчиненого злочину, оскільки може призвести до підризу військової дисципліни, розлагодженості дій, спрямованих на захист суверенітету держави, що в умовах воєнного стану є неприпустимим. Звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) військовослужбовця, який уклав контракт на проходження військової служби, добровільно взявши на себе обов'язки військовослужбовця, і в період воєнного стану відкрито відмовився виконати наказ командира вибути до місця дислокації в район ведення бойових дій (ч. 4 ст. 402 КК), є неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність. Застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням у такому випадку не сприяє запобіганню вчиненню нових кримінальних правопорушень іншими особами, створює в таких осіб впевненість у безкарності за відмову від виконання наказів командирів, а також за відмову від захисту Батьківщини, може призвести до підризу військової дисципліни, розлагодженості дій, спрямованих на захист суверенітету держави, що в умовах воєнного стану є неприпустимим¹⁸⁷.

Окремо необхідно зазначити і те, що вчинення наведених кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану або бойовій обстановці здебільшого de jure виключає можливість застосовувати звільнення від відбування покарання з випробуванням, оскільки ч. 1 ст. 75 КК України передбачено можливість застосування такого виду звільнення у випадку призначення покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років: за вчинення діяння, передбаченого ч. 3 ст. 403, ч. 3 ст. 405, ч. 5 ст. 407

¹⁸⁷ Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 11.07.2023 у справі № 751/5204/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112202617#>

КК України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; ч. 4 ст. 408 КК України — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років; ст. 429 КК України — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. При цьому, внесення змін до ч. 1 ст. 75 КК України та посилення санкцій окремих із наведених статей було передбачено одним законодавчим актом, та актами, які були після внесення змін до Загальної частини КК України.

Новелою, внесеною відповідно до Закону України від 08.05.2024 № 3687-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності» до низки законодавчих актів у травні 2024 року стало визначення можливості умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом. Відповідно, національне кримінальне законодавство було доповнено ст. 81⁻¹, у ч. 1 якої визначено, що під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану до осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, судом може бути застосовано умовно-дострокове звільнення для проходження ними військової служби за контрактом¹⁸⁸.

Позитивним моментом доцільно вважати обмеження переліку осіб, які можуть бути звільнені на цій підставі, зокрема унеможливлено застосування такого виду звільнення до осіб, засуджених за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України,

¹⁸⁸ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності: Закон України від 08.05.2024 р. № 3687-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-IX#Text>

засуджених за вчинення умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, або особливо тяжких корупційних кримінальних правопорушень чи засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 152–156, 258–258⁶, ч. 4 ст. 286⁻¹, ст. 348 КК України, а також до засуджених службових осіб, які згідно з п.п. 1 пункту 3 примітки до статті 368 КК України займали особливо відповідальне становище¹⁸⁹. Водночас створення нової підстави для звільнення від відбування покарання призвело до потреби у криміналізації в ст. 336⁻² КК України нового суспільно небезпечного діяння, яке полягає в ухиленні від прийняття на військову службу за контрактом.

Відповідно унормовано було і порядок застосування цього спеціального виду звільнення. Так, у ст. 154⁻¹ КВК зазначено, що за заявою засудженого установа виконання покарань у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, вживає невідкладних заходів щодо можливості представлення його до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом та організовує проходження таким засудженим первинного медичного огляду у закладах охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України та в інших закладах охорони здоров'я державної чи комунальної форми власності. За результатами розгляду отриманих документів та прийняття рішення про можливість представлення засудженого до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом установа виконання покарань невідкладно, але не пізніше 24 годин після прийняття такого рішення, надсилає до суду клопотання (подання),

¹⁸⁹ Там само.

заяву засудженого про бажання проходити військову службу за контрактом, письмову згоду командира військової частини, в якій засуджений планує проходити військову службу за контрактом, копію військово-облікових документів та копію довідки військово-лікарської комісії з постановою про придатність до військової служби для розгляду у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством. При умовно-достроковому звільненні з установи виконання покарань на підставі ухваленого судового рішення на підставі, визначеній статтею 81⁻¹ Кримінального кодексу України, що набрало законної сили, особа передається підрозділам Національної гвардії України для її супроводження з установи виконання покарань до територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Останнім днем відбування кримінального покарання особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, є день її передачі до підрозділів Національної гвардії України для доставляння до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки¹⁹⁰.

Відповідно до офіційної інформації, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора, станом на 30.05.2024 до суду було подано 2402 клопотання засуджених щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. За участі прокурорів суди вже розглянули та своїми рішеннями задовольнили 1843 таких клопотань. На їх виконання 775 засуджених поступили на службу до лав Збройних Сил України. Виявили бажання захищати Батьківщину найбільше засуджених, які відбувають покарання в установах у Житомирській, Кіровоградській, Миколаївській, Рівненській, Харківській, Хмельницькій, Вінницькій та Дніпропетровській областях¹⁹¹.

¹⁹⁰ Кримінально-виконавчий кодекс від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

¹⁹¹ Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

Аналіз судової практики надав можливість констатувати достатньо значну кількість позитивних ухвал суду щодо задоволення клопотань керівництва установ виконання покарань щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом. Водночас перелік кримінальних правопорушень, за вчинення яких такі особи відбували покарання у виді позбавлення волі, обґрунтовує сумнів щодо відсутності в такому законодавчому рішенні криміногенних загроз.

Так, відповідно до ухвали Шевченківського районного суду м. Львова від 29 травня 2024 року (справа № 466/5753/24), 29.05.2024 начальник державної установи «Личаківська виправна колонія (№30)» звернувся до суду з поданням про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом та встановлення адміністративного нагляду стосовно засудженого. В обґрунтуванні подання зазначає, що засуджений раніше не судимий. По даній справі засуджений: 04.01.2024 Мукачівським міськрайонним судом Закарпатської області за ч. 5 ст. 407 КК України на 5 років позбавлення волі. Початок строку покарання: 11 березня 2024 року. Кінець строку покарання: 11 березня 2029 року. Адміністрація державної установи «Личаківська виправна колонія № 30» звернулася до суду з поданням про умовно-дострокове звільнення засудженого від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом та встановлення стосовно засудженого адміністративного нагляду, посилаючись на те, що засуджений 19 травня 2024 року подав заяву про бажання проходити військову службу за контрактом та відповідає вимогам проходження військової служби за контрактом, визначеним статтею 21⁻⁵ Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Представник ДУ «Личаківська виправна колонія № 30» в судовому засіданні підтримав клопотання, просив задовольнити з підстав, викладених у ньому та звільнити засудженого умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом. Засуджений 28.05.2024 року

звернувся до суду з письмовою заявою, в якій підтримав клопотання адміністрації Державної установи «Личаківська виправна колонія (№30)», просив його задовольнити, та підтвердив, що добровільно звернувся із заявою про його умовно-дострокове звільнення для проходження військової служби і просив розглядати подання без його участі. Прокурор у судовому засіданні просив задовольнити подання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом засудженого, також просив встановити до засудженого адміністративний нагляд строком на 12 місяців, контроль за здійсненням адміністративного нагляду покласти на командира військової частини, передати засудженого до підрозділу Національної гвардії України для супроводження до територіального центру комплектування та соціальної підтримки для укладення контракту та проходження військової служби. Засуджений виявив бажання проходити військову службу за контрактом, а саме: 19 травня 2024 року подав заяву до адміністрації ДУ «Личаківська виправна колонія (№ 30)» про бажання проходити військову службу за контрактом та відповідає вимогам проходження військової служби за контрактом, визначеним ч. 2 ст. 21⁻⁵ Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Враховуючи, що засуджений звільняється умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби, суд вважає необхідним встановити стосовно засудженого адміністративний нагляд та застосувати наступні обмеження: заборонити перебування поза межами місця дислокації військової частини, з якою укладено контракт та місця перебування, визначеного безпосереднім командиром; заборонити виїзд в особистих справах за межі дислокації військової частини та місця перебування, визначеного безпосереднім командиром, без дозволу командира військової частини, з якою укладено контракт¹⁹².

¹⁹² Ухвала Шевченківського районного суду м. Львова від 29 травня 2024 року (справа №466/5753/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119349119>

Отже, фактично на військову службу за контрактом було направлено особу, умовно-достроково звільнену за вчинення кримінального правопорушення, об'єктивна сторона якого реалізується у формі самовільного залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а так само ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану.

Такий підхід є сумнівний, по-перше, у зв'язку з тим, що ймовірність того, що особа, засуджена за вчинення військового кримінального правопорушення, може вчинити його повторно (особливо, якщо це стосується самовільного залишення військової частини або місця служби, що свідчить про неналежне ставлення до військового та службового обов'язку), є достатньо високою. По-друге, не цілком зрозумілою залишається позиція щодо надання можливості особі, яка вчинила військове кримінальне правопорушення, перебуваючи на строковій військовій службі, не тільки бути звільненою від відбування покарання, а і проходити військову службу за контрактом, що окрім певних особливостей для засуджених¹⁹³, має низку привілеїв, серед яких, зокрема, і встановлення відповідного матеріального забезпечення.

Відповідно до Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 07 червня 2018 року № 260, одноразова грошова допомога військовослужбовцям

¹⁹³ Відповідно до Закону України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ «Про військовий обов'язок і військову службу» такі особи звільняються з військової служби виключно на підставі: а) за станом здоров'я – на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби з виключенням з військового обліку або про непридатність до військової служби з переоглядом через 6–12 місяців; б) у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення або обмеження волі; в) у зв'язку із закінченням особливого періоду або оголошенням рішення про демобілізацію.

після укладення ними першого контракту виплачується: особам, які приймаються на посади рядового складу строком на 3 роки; особам, які приймаються на посади сержантського і старшинського складу строком на 3 роки і більше; особам, які приймаються на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу строком на 1 рік і більше; особам, які підписали контракт строком на 5 років і більше, із числа військовослужбовців, призначених на посади осіб сержантського і старшинського складу, осіб офіцерського складу після закінчення вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти (підготовка яких здійснюється за державним замовленням), за умови вступу до виконання обов'язків за цими посадами. Одноразова грошова допомога виплачується в таких розмірах: особам рядового складу — вісім розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на 01 січня календарного року; особам сержантського і старшинського складу — дев'ять розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на 01 січня календарного року; особам офіцерського складу — десять розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на 01 січня календарного року. Одноразова грошова допомога не виплачується: особам рядового складу, які в період проходження військової служби за контрактом уклали контракт про проходження військової служби на посадах сержантського та старшинського складу; особам сержантського та старшинського складу, яких у період проходження військової служби за контрактом прийнято на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу; особам офіцерського складу, які в період проходження кадрової військової служби в добровільному порядку виявили бажання проходити військову службу за контрактом; у разі продовження військової служби за новим контрактом; у разі повторного прийняття на військову службу за контрактом осіб, звільнених з військової служби за контрактом; у разі

підписання контракту для проходження військової служби у Збройних Силах України особами, звільненими з військової служби за контрактом, з інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також зі служби в правоохоронних органах¹⁹⁴.

Отже, наведені положення свідчать про те, що грошове забезпечення умовно-достроково звільнених осіб, які проходять військову службу за контрактом, не відрізняється від грошового забезпечення, встановленого для інших категорій військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом.

Законодавчі зміни щодо унормування порядку умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби, по-перше, створюють додаткові криміногенні загрози, оскільки у більшості випадків особа, яка має кримінально протиправний досвід та не довела свого виправлення (що не є підставою для відмови у звільненні від відбування покарання відповідно до ст. 81⁻¹ КК України та ст. 154⁻¹ КВК України) має високий ризик вчинити повторно суспільно небезпечне діяння, особливо якщо перше кримінальне правопорушення було пов'язано із порядком проходження військової служби. По-друге, залучення умовно-достроково звільнених осіб до військової служби саме за контрактом знижує ефективність стримуючої функції покарання та може призвести до хибного уявлення про безкарність через потрапляння до потенційно вигіднішої ситуації — проходження контрактної військової служби. По-третє, знову стає очевидною непослідовність законодавця у прийнятті рішень — особи, які вчинили окремі військові кримінальні правопорушення, не можуть бути звільнені від відбування покарання з випробуванням, водночас можуть бути повернуті для проходження військової служби за контрактом.

¹⁹⁴ Порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам: затв. наказом Міністерства оборони України від 07.06.2018 р. №260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text>

Весь наведений механізм кримінально-правового та пенітенціарного забезпечення механізму запобігання злочинності є не тільки малоефективним, а й може бути оцінений як розбалансований, колізійний та такий, що має потенційні криміногенні загрози, оскільки, фактично, єдиним заходом, спрямованим на запобігання кримінальним правопорушенням, було визначення в законодавстві положення щодо того, що відповідно до ч. 3 ст. 21⁻⁶ Закону України від 25.03.1992 № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу»¹⁹⁵ особи, звільнені умовно-достроково від відбування покарання, проходять військову службу виключно у відповідних спеціалізованих підрозділах військових частин (спеціалізованих військових частинах). Порядок створення та функціонування спеціалізованих підрозділів військових частин визначається Міністерством оборони України.

Відповідно до ст. 1 КВК України кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами...¹⁹⁶. Отже, функція запобігання кримінальним правопорушенням реалізується крізь реалізацію завдання кримінально-виконавчого законодавства, яке полягає в застосуванні до засуджених заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки, а також нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, регламентації порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання.

¹⁹⁵ Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

¹⁹⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

З моменту введення у дію особливого правового режиму воєнного стану до національного кримінально-виконавчого законодавства було внесено зміни, відповідно, до десяти законодавчих актів, шість з яких було безпосередньо пов'язані із необхідністю врегулювання механізму виконання та відбування кримінальних покарань в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 №2158-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період»; Закон України від 03.05.2022 № 2236-IX Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом, Закон України від 28.07.2022 № 2472-IX Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених; Закон України від 29.06.2023 № 3185-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування установ виконання покарань та установ попереднього ув'язнення в період воєнного стану»; Закон України від 06.09.2023 № 3380-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінально-виконавчого кодексу України щодо удосконалення положень чинного законодавства в частині кримінальної відповідальності за скоєння військових кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушеннями правил експлуатації бойових чи спеціальних машин, виконання польотів чи підготовки до них, кораблеводіння»; Закон України від 21.11.2023 № 3480-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення дотримання прав і свобод засуджених, переданих в Україну для відбування покарання, а також осіб, стосовно яких компетентним органом іноземної держави було прийнято рішення про їх видачу в Україну (екстрадицію) для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку».

Проте необхідно звернути увагу безпосередньо на зміни та доповнення, внесені до кримінально-виконавчого законодавства відповідно до Закону України від 18.10.2022 № 2689-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини», більшість з яких була пов'язана з унормуванням порядку відбування покарання особами, яким довічне позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк за правилами, передбаченими статтею 82 КК України.

Так, у 2021 році Конституційним Судом ч. 1 ст. 81 та ч. 1 ст. 82 КК України було визнано неконституційними. У рішенні Конституційного Суду у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) від 16 вересня 2021 року було зазначено про те, що наслідком приєднання України до європейського правопорядку в питанні людських прав шляхом ратифікації Конвенції є те, що запровадження і застосування кримінальних покарань у національному правопорядкові не може здійснюватися лише відповідно до національних критеріїв кримінального правосуддя. З метою реалізації зазначених принципів у кримінальному праві і в рамках функціонування інститутів умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та/або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким має бути виокремлено порядок дострокового звільнення засуджених від відбування покарання на довічне позбавлення волі, який врахував би юридичну

природу цього виду покарання та не допускав його урівнювання з іншими видами кримінального покарання. Право особи на виправлення (*reformation*) та на соціальну реабілітацію (*social rehabilitation*) гарантовано частиною третьою статті 10 Пакту, відповідно до якої держави зобов'язалися, що «пенітенціарна система включатиме таке ставлення до в'язнів, за якого неодмінною метою буде їх виправлення і соціальна реабілітація». Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав людини в коментарі до статті 10 Пакту зазначив, зокрема, що «жодна пенітенціарна система не повинна бути лише каральною; вона має істотно намагатися досягти виправлення та соціальної реабілітації в'язня». Встановлені в національному законодавстві критерії та умови перегляду мають бути достатньою мірою чіткими й визначеними, а також відображати відповідну практику Суду. Визначеність у цьому питанні є не тільки загальною вимогою принципу правовладдя, а й лежить в основі процесу реабілітації, який може бути ускладнено, якщо порядок перегляду покарання та перспективи звільнення є нечіткими або невизначеними. З огляду на установлення Європейським Судом з прав людини факту порушення Україною статті 3 Конвенції на підставі того, що покарання у виді довічного позбавлення волі є покаранням без перспективи звільнення, та з урахуванням того, що частина друга статті 28 Конституції України є тотожною статті 3 Конвенції, Конституційний Суд України вважає, що встановлене Кодексом покарання у виді довічного позбавлення волі як покарання без перспективи звільнення є несумісним з вимогами Конституції України. При цьому потрібно враховувати, що заміна невідбутої частини покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням не має бути передумовою умовно-дострокового звільнення¹⁹⁷.

¹⁹⁷ Рішення Конституційного Суду у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна

Більшість положень наведеного рішення корелюються із положеннями Європейського суду з прав людини, які надавались під час встановлення факту порушення прав засуджених під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі. Необхідно зауважити, що аналіз судової статистики надає підставу для констатації, що вказаний вид покарання не є розповсюдженим в Україні та застосовується у виключних випадках. Так, у 2019 році покарання у виді довічного позбавлення волі було призначено 11 раз; у 2020 — 28; у 2021 — 19, у 2022 — 23, у 2023 покарання у виді довічного позбавлення волі було призначено 26 разів. Водночас офіційні статистичні дані щодо кількості актів помилування таких осіб відсутні.

Одним із найбільш змістовних рішень ЄСПЛ щодо особливостей звільнення від покарання у виді довічного позбавлення волі та його заміни позбавленням волі на певний строк є рішення по Справі «Петухов проти України (№ 2)» (Заява № 41216/13), заявник стверджував, зокрема, що тримався під вартою у неналежних умовах і без надання належної медичної допомоги всупереч стандартам, закріпленим статтею 3 Конвенції. За цим самим положенням він також скаржився, що його покарання у виді довічного позбавлення волі було *de jure* і *de facto* таким, яке неможливо скоротити. Насамкінець заявник скаржився за статтею 8 Конвенції на обмеження його права на побачення з родичами у виправній колонії¹⁹⁸. Під час розгляду вказаної справи Суд дійшов висновку про порушення ст. 3 Європейської

Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) від 16 вересня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#n88>

¹⁹⁸ Рішення по Справі «Петухов проти України (№ 2)» (Заява № 41216/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text

конвенції про права людини у зв'язку з тим, що покарання заявника у виді довічного позбавлення волі неможливо скоротити.

Аргументуючи свою позицію, ЄСПЛ¹⁹⁹ зауважував на тому, що Конвенція не забороняє застосування покарання у виді довічного позбавлення волі до осіб, яких було визнано винними у вчиненні особливо тяжких злочинів, наприклад, умисному вбивстві. Однак для того, щоб таке покарання відповідало вимогам статті 3 Конвенції, воно має бути *de jure* та *de facto* таким, яке може бути скороченим, що означає як наявність у засудженого перспективи звільнення, так і можливість перегляду. Основа такого перегляду повинна охоплювати оцінку наявності законних підстав пенологічного характеру для подальшого тримання засудженого під вартою. До цих підстав належить покарання, стримування, захист суспільства та реабілітація... Засуджені, яким було обрано покарання у виді довічного позбавлення волі, мають право від самого початку знати, що вони повинні зробити для того, щоб питання про їхнє дострокове звільнення було розглянуто та за яких умов. Щодо досліджуваного питання, необхідно зауважити, що розглядаючи випадки порушення ст. 3 Європейської конвенції, ЄСПЛ у більшості випадків застосовує методологію класичного прецеденту через схожість обставин судової справи, формуючи ідеальну релевантність. Такий підхід прослідковується як у межах однієї правової системи або навіть і держави (наприклад, якщо підхід формується відповідно до прецедентів, які мали місце в Україні), так і в різних системах права.

Водночас систематичні визнання порушення положень ст. 3 Конвенції щодо порядку застосування та відбування засудженими покарання у виді довічного позбавлення волі, а також рішення Конституційного Суду України про неконституційність положень ч. 1 ст. 81 та ч. 1 ст. 82 КК України мали наслідком внесення змін,

¹⁹⁹ Там само.

зокрема: п. 3 ч. 2 ст. 81 КК України було викладено у такій редакції: 3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання²⁰⁰; ч. 1 ст. 82 КК України передбачено, що невідбута частина покарання у виді обмеження, позбавлення волі або покарання у виді довічного позбавлення волі можуть бути замінені судом більш м'яким покаранням, строк якого обчислюється з дня заміни невідбутої частини покарання або покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким. У цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині цього Кодексу для даного виду покарання, і не повинно перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком; у ч. 5 цієї статті вказано, що покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання²⁰¹. На виконання рекомендацій ЄСПЛ щодо визначення можливості вважати засудженого таким, що втратив суспільну небезпечність, наказом Міністерства юстиції від 19 січня 2023 року № 117/39173 було затверджено Методику визначення ступеня виправлення засудженого.

Проте наведені організаційно-правові зміни до порядку призначення, відбування та звільнення від покарання в Україні мають декілька неузгодженостей та дискусійних зауважень, зокрема:

²⁰⁰ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

²⁰¹ Там само.

1. Затвердження Методики визначення ступеня виправлення засудженого скероване на узагальнення єдиних підходів до визначення ступеня виправлення засуджених, щодо яких може бути застосовано заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким відповідно до статей 81, 82 Кримінального кодексу України, та в інших випадках, передбачених кримінально-виконавчим законодавством, для визначення ступеня виправлення засудженого²⁰². Вивчення положень документа свідчить про те, що умовою для складання висновку про те, що засуджений став на шлях виправлення та може бути представлений до заміни покарання на підставі статей 81, 82 КК України, є набрання ним більше 65 балів за результатами оцінки об'єктивних обставин, зокрема виконання передбачених методикою заходів (ставлення до скоєного кримінального правопорушення; ставлення до суспільного життя; ставлення до режиму відбування покарання; ставлення до праці; ставлення до особистого (сімейного) життя; ставлення до вживання наркотичних речовин / алкоголю; ставлення до планування життя у майбутньому; ставлення до відшкодування збитків внаслідок скоєного кримінального правопорушення (погашення заборгованості за виконавчими листами та іншими виконавчими документами); ставлення до безоплатної праці).

Окрім наведеного під час складання проекту висновку враховуються: інформація, отримана з матеріалів особової справи; інформація, отримана від уповноваженого органу з питань пробації (щодо засуджених, до яких відповідно до ст. 82 КК України може бути застосовано заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на

²⁰² Методика визначення ступеня виправлення засудженого: затв. наказом Міністерства юстиції України від 19.01.2023 р. № 294/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-23/print>

покарання у виді позбавлення волі на певний строк); дані з Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту; оцінка ризику вчинення повторного кримінального правопорушення, визначена за допомогою підсистеми «КАСАНДРА» Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту; стан реалізації індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим; дані Щоденника²⁰³.

Водночас аналіз судової практики дозволяє констатувати достатньо значний відсоток необґрунтованих та протиправних рішень про відмову у представленні в засуджених до заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк. У більшості випадків порушення законодавства зумовлено такими факторами: 1) порушенням порядку дострокового звільнення від відбування покарання, передбаченого ст. 154 КВК України, зокрема терміну розгляду питання щодо можливості представлення його до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким; 2) ігноруванням імперативної вимоги залучення до оцінки ступеня виправлення засудженого до довічного позбавлення волі та складення відповідного висновку уповноваженого органу з питань пробації (що надає підставу вважати таку процедуру недійсною); 3) відсутністю індивідуального плану виправлення та ресоціалізації кандидата на заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, зумовленої недбалістю ставленням співробітників установ виконання покарань до обов'язку ознайомити засудженого із порядком та умовами дострокового звільнення.

Прикладом може бути рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 30.04.2024 року (справа № 120/460/24) щодо звернення

²⁰³ Там само.

засудженого до довічного позбавлення волі, який з 02.06.2010 року відбуває покарання, із позовом до державної установи «Вінницька установа виконання покарань (№ 1)». В обставинах справи у рішенні вказано на те, що 11.10.2023 комісією державної установи «Вінницька установа виконання покарань (№1)» по розгляду матеріалів щодо застосування до засуджених умовно-дострокового звільнення, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, встановлення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, переведення засуджених складено висновок щодо ступеня виправлення засудженого. Зі змісту такого висновку слідує, що засуджений набрав 27 балів, а тому з урахуванням аналізу критеріїв оцінки виправлення засудженого, характеристики під час відбування покарання, психологічної характеристики засудженого, підсумкової оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення та результатів індивідуальної програми соціально-виховної роботи засуджений не став на шлях виправлення (не довів своє виправлення) та не може бути представлений до заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, оскільки набрав менше 64 балів. Проте позивач не погоджується з таким рішенням комісії, зокрема, з тих підстав, що: 1) працівники установи, які відповідальні за соціально-виховну роботу із засудженими, будь-якої індивідуальної програми соціально-виховної роботи щодо засудженого не здійснювали; 2) жодного тестування психолог із засудженим не проводив, а будь-яких бесід засуджений із психологом не мав. При цьому позивач звернув увагу на те, що складений працівниками відділення соціально-психологічної служби та працівниками відділу соціально-виховної та психологічної роботи акт, відповідно до якого позивач відмовився від проходження тестування у зв'язку з висловленням недовіри не може бути розцінений як належний доказ для визначення психологічних критеріїв засудженого. Позивач наголосив

на тому, що він не відмовлявся від проходження відповідного тестування, а лише вимагав проведення тестування у присутності адвоката; 3) проєкт висновку повинен готуватись за участі представника органу з питань пробації (ч. 12 ст. 154 КВК України), водночас у висновку щодо ступеня виправлення засудженого відсутній такий підпис. Таким чином, з огляду на встановлені обставини суд дійшов висновку, що рішення комісії, яким засудженому відмовлено в представленні до заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є протиправним та підлягає скасуванню²⁰⁴.

Окремої уваги в цьому контексті потребує і сутність та значення використання підсистеми «КАСАНДРА» в оцінці ступеня виправлення засудженого та визначення можливості заміни довічного позбавлення волі на більш м'яке покарання. Так, відповідно до Порядку формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 26 червня 2018 року № 2023/5, підсистема «КАСАНДРА» забезпечує формування прогнозу вчинення особою повторного кримінального правопорушення, який ґрунтується на використанні машинного навчання та алгоритмів автоматизованих висновків (прогнозів), заснованих на результатах обробки великих структурованих масивів даних. Прогноз вчинення особою повторного кримінального правопорушення формується з метою наукових досліджень, порівняння результатів прогнозу із результатом оцінки ризиків та вдосконалення системи оцінки ризиків²⁰⁵. Водночас наведена підсистема заснована на технології штучного інтелекту, що не виключає надання невиправданого висновку щодо потенційної схильності особи до

²⁰⁴ Рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 30.04.2024 року (справа № 120/460/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116359645>

²⁰⁵ Порядок формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту: загв. наказом Міністерства юстиції України від 26.06.2018 р. № 2023/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text>

продовження кримінально протиправної діяльності. Особливої уваги також заслуговує і той факт, що здебільшого суди не вважають прогноз, сформований наведеною підсистемою, аргументованою підставою для відмови у звільненні від покарання та його відбуття.

Так, відповідно до вироку Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 24 січня 2024 року (справа № 171/1152/23) обвинувачений у середині травня 2021 року отримав від раніше знайомого у тимчасове користування токарний станок марки «Dnipro-M WL-45S», який з того часу використовував для виготовлення дерев'яних виробів за місцем проживання. Далі потерпілий 28.07.2021 року попросив обвинуваченого повернути станок у своє володіння, в цей час в обвинуваченого за місцем свого проживання виник злочинний умисел, спрямований на заволодіння токарним станком марки «Dnipro-M WL-45S» шляхом зловживання довірою. Обвинувачений 28.07.2021 року приблизно о 14:00 годині, перебуваючи поблизу будинку, реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на заволодіння чужим майном шляхом зловживання довірою (шахрайство), повідомивши потерпілому неправдиву інформацію, що поверне токарний станок найближчим часом, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, умисно, повторно, із корисливих мотивів, з метою особистого збагачення, здав токарний станок марки «Dnipro-M WL-45S» вартістю 9881 гривень 10 копійок, у ломбард «Капітал», що знаходиться в будинку, отримавши за нього грошові кошти в сумі 3268 гривень 40 копійок. Своїми діями обвинувачений завдав потерпілому майнової шкоди на суму 9881 гривень 10 копійок. Таким чином, особа обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 190 КК України, за ознаками заволодіння чужим майном шляхом зловживання довірою (шахрайство), вчинене повторно. Вирішуючи питання про призначення покарання обвинуваченому, суд враховує ступінь тяжкості скоєного злочину, особистість обвинуваченого, який одружений, має на утриманні

малолітніх дітей, не працевлаштований, раніше судимий, вчинив злочин, який відповідно до ст. 12 КК України класифікується як нетяжкий злочин, матеріальна шкода відшкодована частково на суму 423,33 грн, на обліку у лікаря психіатра та лікаря нарколога не перебував і не перебуває, за місцем проживання характеризувався посередньо, вину визнав, щиро розкаюється. Відповідно до витягу з оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення з використанням підсистеми «КАСАНДРА» від 09.10.2023 року рівень вчинення повторного кримінального правопорушення обвинуваченим розцінюється як високий²⁰⁶.

Проте, незважаючи на те, що кримінальне правопорушення було вчинено повторно, а також на результати оцінки ступеня суспільної небезпечності правопорушника підсистемою «КАСАНДРА», суд визнав особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 190 КК України, призначив покарання у виді 3 (трьох) років обмеження волі та на підставі ст. 75 КК України звільнив особу від відбування призначеного покарання з випробуванням тривалістю 1 (один) рік. Наведений приклад свідчить про те, що фактично судом не було належним чином проведено оцінку підстав педологічного характеру для можливості звільнення кримінального правопорушника від відбування покарання.

Відкритим також залишається питання доцільності призначення особі покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо вже на етапі вирішення можливості заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням, відповідно до Методики визначення ступеня виправлення засудженого, буде встановлено, що він став на шлях виправлення, тобто довів своє виправлення. У цьому випадку є ймовірність порушення принципу справедливості та економії репресії.

²⁰⁶ Вирок Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 24 січня 2024 року (справа № 171/1152/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116594995>

2. Національний підхід до перегляду ст.ст. 81–82 КК України щодо забезпечення можливості заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням, сформованим на виконання рішень ЄСПЛ та на відповідність положенням Конституції України та міжнародним правовим документам також може бути оцінений як сумнівний. Так, підставою для заміни довічного позбавлення волі на більш м'яке є відбуття засудженим не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання. Замінено таке покарання може бути виключно на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років. Отже, максимальний сукупний термін позбавлення волі для таких осіб може складати сорок років. Із урахуванням того, що довічне позбавлення волі може бути призначене тільки повнолітній особі, шанс на звільнення особа отримує в найкращому випадку у сорок вісім років за умови, що на час призначення покарання їй було вісімнадцять.

У наведеному вище рішенні Конституційного Суду зазначено, що, як свідчить практика Європейського суду з прав людини, неодмінною є вимога перегляду покарання на довічне ув'язнення, що застосовується як інструмент захисту людської гідності з огляду на зв'язок між надією на звільнення та людською гідністю. У контексті європейського правопорядку у сфері людських прав «саме поняття звільнення поєднане з тією ідеєю, що людська гідність має стосунок до ресоціалізації довічно ув'язненої особи. Із цього випливає: звільнення означає, що довічно ув'язненим належить мати перспективу повернення в суспільство, якщо їх було ресоціалізовано та їх уже більше не вважають загрозою суспільству, і таке повернення відбувається тоді, коли вони все ще здатні бути активними членами суспільства»²⁰⁷. Таким чином, питання, чи зможе особа після сукупного

²⁰⁷ Рішення Конституційного Суду у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна

відбуття покарання у виді позбавлення волі строком тридцять п'ять років бути активним членом суспільства, залишається відкритим.

Аналіз національного законодавства надав можливість підсумувати, що підхід, викладений у ч. 5 ст. 82 КК України, приведений у відповідність до підходу, викладеному в Положенні про порядок здійснення помилування, затвердженому Указом Президента України від 21 квітня 2015 року № 223/2015, де у п. 4 визначено, що у випадку засудження особи до довічного позбавлення волі клопотання про її помилування може бути подано після відбуття нею не менше п'ятнадцяти років призначеного покарання²⁰⁸. Проте необхідно також ураховувати те, що звільнення від відбування покарання в порядку помилування має наслідком остаточне припинення застосування до засудженого заходів кримінально-правового та пенітенціарного впливу. Заміна на більш м'яке покарання передбачає продовження відбування покарання терміном до двадцяти років.

Відкритим питанням залишається і наявність законодавчої логіки в диференціації підстав та видів звільнення від відбування покарання в порядку помилування та заміни довічного позбавлення волі на більш м'яке: відповідно до положень національного кримінального законодавства та вказаного вище Порядку в порядку помилування особі може бути замінено довічне позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років; відповідно до ч. 5 ст. 82 підстава залишається аналогічною — відбуття не менше п'ятнадцяти років призначеного покарання, позитивним

Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) від 16 вересня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#n88>

²⁰⁸ Положення про порядок здійснення помилування: затв. Указом Президента України від 21.04.2015 р. № 223/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text>

наслідком може стати заміна на позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років. Отже, враховуючи, що помилування є виключним видом звільнення від відбування покарання, встановлення більш жорстких умов, якими є заміна довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років (двадцять п'ять років — не граничний термін), не відповідає принципам послідовності та логічності законодавчої техніки.

Отже, більш логічним рішенням було б передбачити у ч. 5 ст. 82 КК України, що *покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком до десяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання*. Такий підхід надав би можливість привести загальний термін відбування покарання при заміні на більш м'яке до граничного терміну для позбавлення волі — двадцять п'ять років, передбаченого відповідно до ч. 2 ст. 71 КК України. Схожі пропозиції (з різними варіаціями терміну позбавлення волі, а також відповідних підстав для заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням) висловлювались Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, правозахисними організаціями у зверненнях до Президента України тощо.

Таким чином, попри те, що запроваджений у 2022 році механізм заміни довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі та застосування до осіб, яким призначено покарання у виді довічного позбавлення волі, умовно-дostroкового звільнення та низку позитивних судових рішень (ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 30.05.2023 у справі № 569/9010/23²⁰⁹; від 28.06.2023 у справі № 569/9006/23²¹⁰; ухвала Коломийського міськрайонного суду

²⁰⁹ Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 30.05.2023 (справа № 569/9010/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111223208>

²¹⁰ Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 28.06.2023 (справа № 569/9006/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112162355>

Івано-Франківської області від 29.05.2023 у справі № 346/1745/23²¹¹ тощо), низка прогалин організаційно-правового характеру призводять до порушення механізму впливу пенологічних та пенітенціарних заходів на кримінально-протиправну діяльність. Зокрема:

1) довічне позбавлення волі є найсуворішим видом покарання, яке призначається особі, винній у вчиненні особливо тяжких кримінальних правопорушень за наявності обтяжуючих обставин. На відміну від випадків застосування інших видів покарань, мета цієї репресії знаходиться виключно у площині захисту суспільства без мети спеціальної превенції, оскільки така особа фізично не здатна вчинити нове кримінальне правопорушення (відповідно до ст. 92 КВК України такі особи тримаються роздільно та ізольовано від інших засуджених, переміщуються окремо від інших засуджених, що також фактично унеможливорює вчинення суспільно небезпечного діяння і в межах виправної колонії). Отже, *застосування довічного позбавлення волі в механізмі запобігання кримінальним правопорушенням надає можливість виконати мету такого запобігання через фізичне виключення кримінального правопорушника із суспільства;*

2) зі зміною у 2022 році підходу до процедури відбування засудженими покарання у виді довічного позбавлення волі та після внесення змін до кримінального та кримінально-виконавчого законодавства були переглянуті законні підстави пенологічного характеру для подальшого тримання засуджених під вартою, наслідком чого стало забезпечення можливості заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк. *Такий підхід створив підстави для переорієнтування мети довічного позбавлення волі із суто кари на виправлення, що надало можливість забезпечити реінтеграцію в суспільство особи, яка втратила суспільну безпеку;*

²¹¹ Ухвала Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 29.05.2023 (справа № 346/1745/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111268718>

3) самоціль у виді приведення положень національного законодавства у відповідність до рішень Європейського суду з прав людини призвела до створення юридичної фікції, яка полягає у формуванні уявлення про надання особі, засудженій до довічного позбавлення волі, можливості повернутися в суспільство і бути активним його членом. Водночас термін відбуття покарання у виді позбавлення волі як підстава для заміни на більш м'яке та термін позбавлення волі, на яке його може бути замінено, надає можливість констатувати, що реінтеграція в суспільство повністю майже не можлива: особа буде дезадаптована через тривалий термін перебування в ізоляції (не менш як тридцять років, максимум — тридцять п'ять), фактично позбавлена можливості працевлаштуватись; у більшості випадків — позбавлена житла тощо. Усе наведене утворює підстави для утворення потенційного ризику повернутися до кримінально протиправної діяльності. Тому *створення такої юридичної фікції може мати наслідком інтенсифікацію криміногенних загроз, що негативним чином впливатиме на систему запобігання кримінальним правопорушенням.*

Таким чином, можна підсумувати, що на сучасному етапі державотворення процес застосування пенітенціарних заходів у системі запобігання кримінальним правопорушенням ускладнений низкою невзаємоузгоджених законодавчих рішень, фактичною міжгалузевою конкуренцією та непослідовністю кримінально-правової та кримінально-виконавчої політики. Внаслідок цього безпосередньо всередині системи запобігання утворюються додаткові детермінанти, які інтенсифікують криміногенні загрози та призводять до зростання кількісного та негативної зміни якісного показника кримінальних правопорушень. Безпосередніми причинами цього є: 1) спроби забезпечити механізм запобігання через посилення санкцій кримінально-правових норм без удосконалення порядку та умов відбування засудженими покарань; 2) спроби забезпечити здійснення заходів

правового режиму воєнного стану в Україні шляхом зниження репресії та створення спеціальних підстав для звільнення від відбування покарання без урахування потенційних криміногенних загроз; 3) неврахування у стратегії реформування пенітенціарної системи прогнозованих ризиків та загроз, пов'язаних зі збройною агресією російської федерації проти України.

РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Рівень індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням є одним із найбільш дискусійних у кримінологічній науці, що зумовлено його непідтвердженою ефективністю. Відповідно до традиційного наукового підходу індивідуально-профілактичні заходи запобігання реалізуються за допомогою обмежувальних приписів суду, термінових заборонних приписах уповноважених підрозділів органів Національної поліції, окремих програмах індивідуального коригування правопорушуючої поведінки²¹². Окрім цього необхідно також зазначити і те, що заходи індивідуальної профілактики також реалізуються через запобіжні заходи, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України. Отже, **у сучасній кримінологічній практиці індивідуально-профілактичне запобігання відтворюється крізь призму:** 1) заходів кримінально-правового характеру (покарання, звільнення від покарання, судимість, заходи, які є альтернативними покаранню); 2) заходи забезпечення кримінального провадження, передбачені ст. 131 КПК України; 3) обмежувальні приписи суду для осіб, які вчинили домашнє насильство.

²¹² Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія: курс лекцій. Київ: МАУП, 2002. 296 с.

3.1. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

У більшості випадків індивідуально-профілактичне запобігання засобами кримінального права реалізуються у формі спеціальної превенції — у нормах Загальної та Особливої частини кримінального законодавства. В нормах Загальної частини — шляхом визначення підстав для притягнення/звільнення від кримінальної відповідальності; призначення/звільнення від покарання та його відбування; визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння; визначення обставин, що обтяжують чи пом'якшують вину. Це узагальнений перелік факторів, які враховуються судом при обранні способу реагування на конкретну кримінально протиправну поведінку. В нормах Особливої частини — через санкції, а саме вид та обсяг покарання, достатнього для виправлення конкретного кримінального правопорушника.

Остання теза підтверджується також кримінально-правовим приписом щодо того, що покарання є заходом примусу, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами²¹³. Отже, основною метою покарання є спеціальна превенція — виправлення конкретного кримінального правопорушника. Індивідуальний підхід забезпечується, зокрема,

²¹³ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2583>

і у випадках вчинення однією особою декількох кримінальних правопорушень та призначення покарання за сукупністю суспільно небезпечних діянь.

Так, у Постанові Верховного Суду від 01 квітня 2024 року (справа № 183/6854/20) зазначено, що приписами ст. 70 КК визначені підстави, порядок та межі призначення покарання за сукупністю злочинів. Відповідно до ч. 4 ст. 70 КК, якщо після постановлення вироку у справі буде встановлено, що засуджений винен ще і в іншому кримінальному правопорушенні, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку, остаточне покарання визначається за правилами, передбаченими частинами 1–3 цієї статті, тобто шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань. У такому випадку за правилами, передбаченими у ст. 72 цього Кодексу, в строк покарання, остаточного призначеного за сукупністю злочинів, зараховується покарання, відбусте повністю або частково за попереднім вироком. При цьому, призначаючи покарання за сукупністю кримінальних правопорушень на підставі ч. 4 ст. 70 КК, суд не вправі змінювати покарання, призначене попереднім (першим) вироком за окремий злочин. Він також не повинен ще раз призначати (дублювати) це покарання в новому (другому) вироку. У цьому разі діє юридична презумпція законності й обґрунтованості попереднього вироку, яку суд підтверджує, застосовуючи ч. 4 ст. 70 КК. Водночас призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень на підставі ч. 4 ст. 70 КК має ряд особливостей, одна з яких полягає в тому, що в разі, коли особа засуджується до покарання, яке належить відбувати реально, а за наступним вироком звільняється від відбування покарання з випробуванням, застосування принципів поглинення, часткового чи повного складання призначених

покарань не допускається. За таких умов кожний вирок виконується самостійно²¹⁴.

Обрання меж, яких достатньо для виправлення кримінально протиправної поведінки особи, входить до дискреційних повноважень суду, який приймає рішення, виходячи із обставин кримінального правопорушення та результатів досудового розслідування (чи дізнання, якщо було вчинено кримінальний проступок). З метою забезпечення об'єктивного та неупередженого правосуддя законодавцем було встановлено низку гарантій незалежності судової системи від стороннього впливу. У постанові Верховного Суду від 22 березня 2018 року (справа № 207/5011/14-к) визначено, що поняття судової дискреції (судового розсуду) у кримінальному судочинстві охоплює повноваження суду (права та обов'язки), надані йому державою, обирати між альтернативами, кожна з яких є законною, інтелектуально-вольову владну діяльність суду з вирішення у визначених законом випадках спірних правових питань, виходячи із цілей та принципів права, загальних засад судочинства, конкретних обставин справи, даних про особу винного, справедливості й достатності обраного покарання тощо. Підставами для судового розсуду при призначенні покарання виступають: кримінально-правові, відносно-визначені (де встановлюються межі покарання) та альтернативні (де передбачено декілька видів покарань) санкції; принципи права; уповноважуючі норми, в яких використовуються щодо повноважень суду формулювання «може», «вправі»; юридичні терміни та поняття, які є багатозначними або не мають нормативного закріплення, зокрема «особа винного», «шире каяття» тощо; оціночні поняття, зміст яких визначається не законом або нормативним актом, а правосвідомістю суб'єкта правозастосування, наприклад, при

²¹⁴ Постанова Верховного Суду від 01 квітня 2024 року (справа № 183/6854/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118195494>

врахуванні пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин (ст. 66, ст. 67 КК), визначенні «інших обставин справи», можливості виправлення засудженого без відбування покарання, що має значення для застосування ст. 75 КК тощо; індивідуалізація покарання конкретизація виду і розміру міри державного примусу, який суд призначає особі, що вчинила злочин, залежно від особливостей цього злочину і його суб'єкта²¹⁵. Отже, кримінально-правова політика формується з урахуванням поточних та прогнозованих криміногенних загроз, які утворюються конкретними особами або групами осіб/організаціями тощо. З метою забезпечення загальної та спеціальної превенції законодавець конструює санкції, яких *має бути* достатньо для вирішення завдань, поставлених перед кримінальним законодавством. Водночас максимально об'єктивна оцінка прогнозованої ефективності таких санкцій майже не можлива як через трансформацію способів реалізації кримінально протиправного умислу, так і у зв'язку з динамізмом розвитку держави та суспільства. Ці фактори зумовлюють потребу у вторинній пеналізації.

Можливість та доцільність застосування до особи звільнення від покарання або альтернативних покаранню заходів кримінально-правового характеру також визначається, виходячи зі ступеня її суспільної небезпечності та обставин кримінального правопорушення, яке вона вчинила. Водночас непоодинокими також є випадки, коли законодавець застосовує звільнення від покарання та його відбування через безальтернативність та надмірну репресивність санкції до норми, якою передбачено кримінальну відповідальність за суспільно небезпечне діяння або неможливість/недоцільність застосовувати її до неповнолітніх осіб. За загальним правилом суд враховує обставини вчинення кримінального правопорушення та реалізацію

²¹⁵ Постанова Верховного Суду від 22 березня 2018 року (справа №207/5011/14-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73001386>

кримінально протиправного умислу. Так, у постанові Верховного Суду від 02 жовтня 2018 року у справі № 752/8309/16-к (провадження № 51–284км18) визначено, що законодавець надав дискреційні повноваження судам у визначенні можливості застосувати статтю 75 КК. Ухвалюючи свій вирок у частині призначення покарання, апеляційний суд урахував, зокрема, ступінь тяжкості вчиненого злочину, що належить до категорії тяжких, характер і спосіб вчинення злочину: завдання удару ножом в життєво важливий орган; обставини, що передували події: правомірна вимога потерпілого про повернення боргу; відсутність намірів засудженого допомогти потерпілому після вчиненого злочину, а також стан алкогольного сп'яніння як обтяжуючу обставину. Таким чином, суд, діючи в межах своїх повноважень, не встановив підстав для застосування цього положення²¹⁶.

Інститут судимості має свої особливості, оскільки змістовно скерований на запобігання рецидивної кримінально протиправної діяльності конкретної особи. В. В. Голіна зауважує, що кримінально-правове значення судимості полягає в тому, що, по-перше, її наявність у особи перешкоджає застосуванню до неї деяких інститутів кримінального права або їх окремих положень, які пом'якшують кримінальну відповідальність; по-друге, за її допомогою законодавець конструює низку інститутів кримінального права, які при індивідуалізації кримінальної відповідальності за умов, указаних у законі, навпаки, сприяють її застосуванню, що обтяжує правове становище особи, посилює її кримінальну відповідальність. На відміну від загально-правових, кримінально-правові наслідки судимості у зазначених аспектах настають лише у разі вчинення особою, що її має за раніше вчинений злочин, нового будь-якого — за формою вини — нового злочину. Обсяг і зміст цих наслідків у кожному конкретному

²¹⁶ Постанова Верховного Суду від 02 жовтня 2018 року у справі № 752/8309/16-к (провадження № 51–284км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76945318>

випадку визначаються кримінальним законодавством²¹⁷. Інститут судимості тривалий час залишався одним із найбільш дискусійних інститутів Загальної частини кримінального права. Основною причиною є фактичне застосування до кримінального правопорушника подвійної репресії, яка полягає в обмеженні прав та свобод під час відбування покарання та протягом визначеного кримінальним законодавством терміну після відбуття покарання. В теорії наук кримінально-правового циклу такий законодавчий підхід часто піддається критиці через умовне порушення принципу, відповідно до якого ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності за одне й те саме діяння. Водночас інститут судимості надає можливість не тільки здійснювати індивідуально-профілактичний вплив на кримінального правопорушника до її зняття/погашення, а і сприяє посиленню спеціально-кримінологічного запобігання через посилення захисту окремих суспільних відносин шляхом обмеження прав та свобод засуджених, що унеможливорює посягання ними на такі відносини.

Проте, незважаючи на вказане з точки зору міжнародного співробітництва, спільне застосування кримінально-правових заходів забезпечення індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням наразі можливо виключно крізь призму кримінального процесу та засобів міжнародного гуманітарного права. Варто зауважити, що з моменту набуття Україною незалежності було підписано низку правових документів, предметом яких стало налагодження співробітництва щодо протидії окремим, найбільш розповсюдженим та суспільно небезпечним видам кримінальних правопорушень.

²¹⁷ Голіна В. В. Судимість і суспільство. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 3 (78). С. 124–134.

Так, зокрема у 1999 році було підписано Угоду між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю, в якій було визначено, що Сторони зобов'язуються здійснювати співробітництво між органами державної безпеки і охорони громадського порядку у сфері запобігання організованій злочинності, боротьби з нею та виявлення осіб, які вчинили злочини, зокрема: 1) тероризм; 2) крадіжки радіоактивних матеріалів, їх нелегальний обіг; 3) нелегальну торгівлю зброєю, боєприпасами, вибуховими та іншими небезпечними матеріалами та їхнє нелегальне виробництво; 4) нелегальну міграцію і контрабанду людей; 5) фальшування грошей, інших засобів платежу, цінних паперів, фінансових документів, а також впровадження їх в обіг, підробка офіційних документів; злочини у сфері нелегальної економічної діяльності, в тому числі злочини, пов'язані з ухиленням від сплати податків, легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом, та корупцією; 6) пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. Сторони зобов'язуються також здійснювати співробітництво у сфері: 1) розшуку осіб, які підозрюються у скоєнні злочинів, або осіб, які ухиляються від відбуття визначеного покарання за їх скоєння; 2) розшуку осіб, які зникли безвісти, а також вжиття заходів, пов'язаних з потребою ідентифікації осіб та невпізнаних трупів²¹⁸. Наведений документ залишається на сьогодні чинним, що зумовлено актуальністю наведених видів кримінальних правопорушень у сучасній державі. Водночас окремої уваги заслуговує те, що більшість заходів, визначених в Угоді, мають суто кримінальний процесуальний та оперативно-розшуковий характер. Більшість із них не пов'язані ані ситуаційно, ані логічно, що призводить до формування

²¹⁸ Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_049#Text

прогалин під час їх практичної реалізації, що і зробило запропонований у документі механізм малоефективним.

В Угоді також визначено, що з метою реалізації співробітництва, про яке йдеться у статті, Сторони будуть: 1) обмінюватися інформацією: а) щодо осіб, які причетні або підозрюються у причетності до організованої злочинності, щодо їхнього злочинного минулого та зв'язків; б) щодо злочинних угруповань і об'єднань, їхніх структур, найбільш характерних особливостей поведінки осіб і діяльності угруповань; с) щодо часу, місця та способу скоєння злочину, об'єктів злочинного посягання, а також щодо законів, які порушено, і заходів, яких вжито, щоб запобігти організованій злочинності чи іншим небезпечним злочинам; 2) у відповідь на клопотання іншої Сторони розпочинати відповідні заходи і реалізувати без зайвого зволікання спільно узгоджені оперативно-розшукові заходи; 3) обмінюватися досвідом та інформацією, особливо що стосується методів боротьби з організованою злочинністю та нових форм злочинних дій; 4) обмінюватися результатами досліджень у галузі криміналістики і кримінології; 5) надавати інформацію про предмети чи зразки предметів, пов'язаних зі скоєнням злочинів; 6) з метою використання досвіду в боротьбі з організованою злочинністю надавати одна одній можливість взаємної підготовки працівників органів державної безпеки і охорони громадського порядку своїх держав для підвищення професійних знань і знайомства з технічними та іншими засобами, які використовуються в боротьбі зі злочинністю²¹⁹. Отже, вказані заходи жодним чином не передбачають можливості здійснення індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням, більшість скерована на забезпечення порядку досудового розслідування та документування визначеного кола суспільно небезпечних діянь.

²¹⁹ Там само.

Окремо необхідно звернути увагу і на останні зміни та доповнення, внесені до національного кримінального законодавства щодо особливостей кримінальної відповідальності та покарання окремих категорій суб'єктів. Зокрема, це стосується осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією.

Удосконалення кримінальної відповідальності та покарання за корупційні кримінальні правопорушення є проблемою, яка вирішується законодавцем з моменту прийняття у 2014 році Закону України від 14.10.2014 № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України». Одним із концептуально важливих для розвитку національного кримінального законодавства в цій частині можна вважати визнання факту вчинення корупційного кримінального правопорушення та кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, підставою, яка унеможливує звільнення від покарання. Водночас, незважаючи на систематичну та довготривалу правотворчу діяльність у цьому напрямі, наразі загальновизнаним та нормативно закріпленим фактом є часткова невідповідність положень національного кримінального законодавства положенням міжнародних правових документів щодо протидії корупції. Така серйозна прогалина потенційно утворює перешкоди для остаточної євроінтеграції, а також зумовлює виникнення помилок під час кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень.

Так, у Державній антикорупційній програмі на 2023–2025 роки, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220, визначено, що окремі положення кримінального законодавства, які стосуються кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення, суперечать міжнародним стандартам у зазначеній сфері, не узгоджені між собою та з положеннями кримінального процесуального законодавства і Закону України «Про запобігання корупції». Як наслідок, у значній частині

випадків особи, що вчинили корупційні кримінальні правопорушення, звільняються від кримінальної відповідальності та/або покарання. Численні наукові, практичні та аналітичні дослідження і звіти, а також офіційна статистика досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень про корупційні та пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення змушують констатувати існування проблеми, яка полягає в тому, що на сьогодні законодавство в зазначеній сфері є незбалансованим, містить термінологічні неузгодженості, колізії та прояви невинновданної конкуренції між нормами. Зокрема, експерти із запобігання та протидії корупції ідентифікували, що перелік кримінальних правопорушень, наведений у примітці до статті 45 Кримінального кодексу України, містить посилення на окремі кримінальні правопорушення, які не є корупційними, і навпаки — не передбачає посилення на кримінальні правопорушення, які містять ознаки корупції. Наслідком цього в одних випадках є те, що за вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень для винних осіб не наставитимуть спеціальні правові наслідки — неможливість звільнення від кримінальної відповідальності, неможливість застосування інститутів звільнення від відбування покарання з випробуванням, його пом'якшення тощо, а в інших випадках — навпаки за вчинення діянь, які не є корупційними, особи зазнаватимуть надмірних правових обмежень, що негативно впливає на невідворотність кримінальної відповідальності за корупцію в цілому²²⁰.

Аналіз санкцій відповідних норм, які у примітці до ст. 45 КК України віднесені до корупційних кримінальних правопорушень, надає підставу для констатації відсутності системності щодо визначення меж репресії за окремі з них. Так, наприклад, більшість простих

²²⁰ Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>

складів таких суспільно небезпечних діянь (ч. 1 ст. 364, ч. 1 ст. 368 КК України тощо) передбачають основне покарання у виді штрафу та пробаційного нагляду з додатковим у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Одним із прикладів посирань у кримінальному законодавстві на кримінальні правопорушення, які за своєю правовою природою не є корупційними, є суспільно небезпечне діяння, кримінальна відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 262 КК України.

Варто зазначити, що статтею 29 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції²²¹ передбачено, що кожна Держава-учасниця, у відповідних випадках, встановлює відповідно до свого внутрішнього права тривалий строк давності для порушення провадження щодо будь-яких злочинів, що визначені цією Конвенцією, і встановлює більш тривалий строк давності або можливість призупинення плинину строку давності в тих випадках, коли особа, підозрювана у вчиненні злочину, ухиляється від правосуддя.

Водночас за вчинення окремих видів корупційних суспільно небезпечних діянь, кримінальна відповідальність за які передбачена спеціальними нормами кримінального законодавства, встановлено більш суворі види покарання. Прикладом є діяння, передбачене ч. 2 ст. 262 КК України щодо заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами шляхом зловживання службовим становищем. Санкція до ч. 2 ст. 262 КК України є безальтернативною, оскільки єдиним видом покарання визначено позбавлення волі на певний строк (без додаткового у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, що виокремлює таке діяння із загальної системи корупційних кримінальних правопорушень). Такий

²²¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ратифікована 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

підхід до визначення меж кримінальної відповідальності та покарання є неаргументованим, оскільки такі діяння мають ознаки корупційного кримінального правопорушення *лише через визначення однією з форм реалізації об'єктивної сторони зловживання службовим становищем*, а фактично посягають на визначений законодавством порядок обігу зброї.

Необхідно також зазначити, що визначення такої форми реалізації об'єктивної сторони у ст. 262 КК України не зумовлено міжнародними зобов'язаннями (якщо розглядати в контексті підстав криміналізації). Так, у Протоколі проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, не передбачено необхідності посилення кримінальної відповідальності за заволодіння вогнепальною зброєю шляхом зловживання службовим становищем.

Поширеність такого кримінального правопорушення також не є значною. Аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора надає підставу для констатації, що щорічно обліковується близько 50 суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. 262 КК України. Водночас виходячи із результатів вивчення всіх вироків, викладених у Єдиному реєстрі судових рішень (всього — 44 з лютого 2019 по жовтень 2024), здебільшого особами вчиняється кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 262 КК України, за ч. 2 ст. 262 КК України діяння було кваліфіковано за ознакою або повторності, або вчинення за попередньою змовою групою осіб. Наведене дозволяє стверджувати, що за останні п'ять років відсутня судова практика із притягнення осіб до кримінальної відповідальності за заволодіння предметами, визначеними у ч. 1 ст. 262 КК України шляхом зловживання службовим становищем.

Вказане може бути зумовлено декількома причинами: 1) встановлення органами досудового розслідування неправильної кваліфікації за ст. 191 КК України; 2) складнощами у кваліфікації через недосконалу конструкцію суб'єктивної сторони такого діяння; 3) складнощами у кваліфікації через формальний склад заволодіння предметами, визначеними у ч. 1 ст. 262 КК України шляхом зловживання службовим становищем.

Отже, з метою уточнення диспозиції ч. 2 ст. 262 КК України в частині форм реалізації об'єктивної сторони як корупційного кримінального правопорушень вбачається доцільним доповнити її спеціальною метою збуту та передбачити наслідками завдання істотної шкоди та викласти у такій редакції:

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також заволодіння предметами, що перелічені в частині першій цієї статті, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем з метою збуту, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, — карається.

У Державній антикорупційній програмі на 2023–2025 роки серед проблем матеріального права також визначено, що формулювання складу корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень підлягає уточненню відповідно до змісту міжнародних конвенцій, а окремі положення, що стосуються наслідків вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень, є суперечливими та не підлягають однозначному тлумаченню²²². З метою усунення наведених прогалин Законом України від 29.10.2024 № 4033-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального

²²² Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>

процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією»²²³ до національного кримінального законодавства було внесено низку змін, які зумовили появу дискусій з приводу домірності кримінально-правових заходів тяжкості корупційних кримінальних правопорушень та їх відповідності принципам кримінального права, зокрема це стосувалось уточнень, які було внесено до ст. 53 КК України.

Так, Центром політико-правових реформ було вказано на те, що відповідно до змін до ч. 3 ст. 53 КК України пропонується встановити штраф як додаткове покарання за узгодженням сторін, який визначається залежно від тяжкості злочину (відповідні суми наведені вище). Проте такий підхід не відповідає засаді індивідуалізації покарання, оскільки розмір штрафу має залежати не лише від тяжкості злочину, а і від розміру спричиненої шкоди та предмета хабаря. З одного боку, зрозуміло намагання законодавця визначити мінімальні та максимальні межі залежно від тяжкості злочину, з іншого — кожна угода про визнання винуватості є індивідуалізованим процесуальним кроком, в якому сторона обвинувачення не має бути обмежена у призначенні справедливого штрафу, яким б відповідав не лише тяжкості кримінального правопорушення, а й розміру шкоди і предмета неправомірної вигоди²²⁴.

²²³ Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією: Закон України від 29.10.2024 р. № 4033-IX. URL: <https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevyy-analiz-08-15-zhovtnya-2024-roku/>

²²⁴ Верховна Рада прийняла за основу законопроект про угоди з слідством в корупційних справах. URL: <https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevyy-analiz-08-15-zhovtnya-2024-roku/>

Водночас із наведеним можна погодитись лише частково. Спроба законодавця визначити можливість призначати штраф як додаткове покарання, у разі якщо воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, виключно у випадку затвердження судом угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання у виді штрафу корелює із положеннями ч.ч. 2–3 ст. 19 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 173), в яких визначено, що кожна Сторона забезпечуватиме, щоб юридичним особам, притягнутим до відповідальності відповідно до пунктів 1 та 2 статті 18, призначалися ефективні, адекватні та стримуючі кримінальні або некримінальні санкції і заходи, включаючи штрафи. Кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення можливості конфіскації чи в інший спосіб вилучення засобів вчинення кримінальних злочинів і доходів, отриманих від кримінальних злочинів, визначених цією Конвенцією, чи власності, вартість якої відповідає таким доходам²²⁵.

Аналіз положень ч. 2 ст. 368 КК України (як одного з найбільш розповсюдженого корупційного кримінального правопорушення) надає підставу для констатації, що в будь-якому разі при вчиненні такого суспільно небезпечного діяння розмір штрафу буде перевищувати розмір шкоди, яку спричинило вчинення цього корупційного кримінального правопорушення. Проте необхідно погодитися з думкою фахівців Центру політико-правових реформ щодо проблеми у призначенні штрафу та встановленні відповідності його розміру

²²⁵ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173), ратифікована 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text

шкоді, яка була спричинена кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 369 КК України.

Так, по-перше, однією з очевидних причин, які зумовили таку прогалину, є формальний склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369 КК України, та відсутність кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак у виді спричинення відповідної шкоди. Таким чином, відсутня можливість співвідносити розмір штрафу та розмір шкоди, яка була спричинена цим суспільно небезпечним діянням. По-друге, можна констатувати, що наведені особливості ст. 369 КК України різняться з положеннями ст. 368 КК України. Беззаперечним є однаковий ступінь суспільної небезпечності вказаних кримінальних правопорушень, що підтверджується віднесенням діянь, передбачених у ч. 1 ст.ст. 368–369 до нетяжких злочинів. Водночас види та розміри покарань, визначені у санкціях норм, вказують на відсутність логічного та системного підходу до проблеми пеналізації корупційних правопорушень.

За вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України, законодавцем передбачено покарання у виді штрафу від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробачійного нагляду на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Діяння, передбачене ч. 1 ст. 369 КК України, карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до чотирьох років, або позбавленням волі на той самий строк²²⁶.

²²⁶ Кримінальний кодекс від 05.04.2001 р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n771>

Порівняння наведених санкцій дозволяє дійти таких висновків: 1. Більшість видів покарань, передбачених у наведених санкціях, є майже ідентичними, чим фактично підтверджується однаковий ступінь їх суспільної небезпечності. 2. Визначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років у санкції ч. 2 ст. 368 КК України зумовлено формами реалізації об'єктивної сторони та спеціальним суб'єктом, яким є службова особа. Водночас не цілком зрозуміло рішення законодавця для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, який передбачає наявність спеціального суб'єкта, визначити в санкції такий вид покарання, як пробаційний нагляд. Особливо недоцільним це є з огляду на те, що для загального суб'єкта, який може вчинити діяння, передбачене ст. 369 КК України, визначено покарання у виді обмеження волі, яке відповідно до положень ст. 51 КК України є більш суворим кримінально-правовим заходом.

Отже, виходячи з прикладу двох вказаних вище норм, можна констатувати, що викладена в зазначеній Антикорупційній програмі проблема, яка полягала в тому, що окремі положення, які стосуються наслідків вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень, є суперечливими та не підлягають однозначному тлумаченню, залишається невирішеною, що у світлі останніх законодавчих рішень утворило підставу вважати про порушення принципу індивідуалізації покарання.

На підтвердження вказаної тези, а також додатковим аргументом щодо підстав для перегляду можливості доповнити статті, якими встановлено кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, такими кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками, як певний розмір чи настання певної шкоди, є позиція

Верховного Суду, викладена у постанові від 12 листопада 2024 року (№ 154/2120/18).

Так, відповідно до вказаної постанови, ОСОБА_6, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, використовуючи умови введеного в Україні воєнного стану, достовірно знаючи порядок перетину державного кордону України, в порушення вимог Законів України сприяв незаконному переправленню через державний кордон України військовозобов'язаного шляхом надання останньому порад та вказівок, а саме: 26 липня 2023 року запропонував (надав пораду) механізм виїзду за кордон шляхом отримання довідки про тимчасову непридатність до військової служби, яка надає право перетину державного кордону України; 27 липня 2023 року особисто роз'яснив йому процедуру отримання такої довідки військово-лікарської комісії, яка в подальшому буде слугувати підставою для перетину ним державного кордону України. Крім того, у липні 2023 року, точної дати та часу досудовим розслідуванням не встановлено, у ОСОБА_6 виник злочинний умисел, спрямований на одержання неправомірної вигоди від ОСОБА_7 за сприяння у вирішенні питання щодо визнання останнього тимчасово непридатним до військової служби. Реалізуючи свій злочинний умисел, 26 липня 2023 року приблизно о 12:30 ОСОБА_6, знаходячись у сквері, повідомив ОСОБА_7, який перебуває на військовому обліку про те, що він перебуває у хороших відносинах із службовими особами (уточнено авторами — Є. Н., Т. П.) на території інших областей, до повноважень яких входить прийняття рішень щодо визнання осіб тимчасово непридатними до військової служби, та може впливати на прийняття ними рішень, у тому числі щодо отримання документів про визнання тимчасово непридатним до військової служби, за умови передачі йому неправомірної вигоди в сумі 10 000 доларів США, з яких 5 000 доларів США останній має передати йому в якості завдатку, а решту суми в розмірі 5 000 доларів США — після отримання відповідних документів від ТЦК

та СП. 27 липня 2023 року приблизно об 11:33 ОСОБА_6 під час зустрічі з ОСОБА_7 у сквері, діючи з прямим умислом, переслідуючи єдиний злочинний умисел, спрямований на особисте збагачення, з корисливих мотивів, одержав від останнього грошові кошти в сумі 5 000 доларів США (за курсом НБУ станом на 27 липня 2023 року становило 182 850 грн), як неправомірну вигоду для себе за вплив на членів військово-лікарської комісії на території м. Одеси за вирішення питання щодо визнання ОСОБА_7 тимчасово непридатним до проходження військової служби²²⁷.

Колегія суддів касаційного суду вважає, що суд апеляційної інстанції, погоджуючись із вироком суду в частині призначеного ОСОБА_6 за ч. 2 ст. 369⁻² КК покарання у виді штрафу в розмірі 3 000 НМДГ, що становить 51 000 грн, залишив поза увагою те, що розмір фактично отриманої засудженим неправомірної вигоди становив 5 000 доларів США (за курсом НБУ станом на 27 липня 2023 року — 182 850 грн), що суперечить положенням ч. 2 ст. 53 КК. Колегія суддів вважає, що суд апеляційної інстанції не зважив на доводи апеляційної скарги прокурора про те, що: вчинене ОСОБА_6 кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 369⁻² КК, є корупційним; не враховано тяжкість вчиненого злочину та його підвищену суспільну небезпечність (сприяння відмові від захисту Батьківщини можуть призвести до підриву військової дисципліни, розлагодженості дій, спрямованих на захист суверенітету держави). Крім того, суд апеляційної інстанції жодним чином не спростував доводів апеляційної скарги прокурора щодо необґрунтованого врахування судом першої інстанції при призначенні ОСОБА_6 покарання обставини, що пом'якшує покарання — щирого каяття. Відтак колегія суддів вважає, що суд апеляційної інстанції не перевіряв усіх доводів апеляційної скарги прокурора, належним чином не обґрунтував та не вмотивував

²²⁷ Постанова Верховного Суду від 12 листопада 2024 року (№ 154/2120/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123314071>

своїх висновків щодо правильності рішення місцевого суду в частині призначеного покарання й можливості виправлення ОСОБА_6 без реального відбування призначеного покарання, та постановив ухвалу, яка не відповідає ст. 419 КПК²²⁸. Таким чином, наведений підхід свідчить про визнання потреби у забезпеченні співрозмірності між наслідками, спричиненими корупційними кримінальними правопорушеннями, а також видом та розміром покарань, які за них можуть бути призначені.

Наведене надає підставу для констатації, що нещодавно прийнятий Закон України від 29.10.2024 № 4033-IX, законопроект якого, відповідно до пояснювальної записки, було розроблено на виконання пункту 3.3.2.4.1 Очікуваного стратегічного результату 3.3.2.4 проблеми 3.3.2 підрозділу 3.3 розділу III Антикорупційної програми на 2023–2025 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 04 березня 2023 року № 220 «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки» та Плану України, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 року № 244-р «Про схвалення Плану України», метою якого є реалізація ініціативи Європейського Союзу «Ukraine Facility», запровадженої 2 Регламентом (ЄС) Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 29 лютого 2024 р. № 2024/792²²⁹ частково вирішує проблеми, окреслені в Антикорупційній програмі, водночас відкритим для дискусії залишається питання щодо домірності внесених до кримінального законодавства тяжкості корупційних кримінальних правопорушень та їх відповідність європейському праву.

²²⁸ Постанова Верховного Суду від 12 листопада 2024 року (№ 154/2120/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123314071>

²²⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/5e65c341-aeb0-46f5-9604-5014bf719efd>

Так, досліджуваним законодавчим актом було внесено зміни до ст. 75 КК України, а саме — у ч. 1 цієї статті визначено, що якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, кримінальне правопорушення, передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429 цього Кодексу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, катування, передбачене частиною третьою статті 127 цього Кодексу, при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Обмеження щодо застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, передбачені абзацом першим цієї частини, не застосовуються, якщо суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією ²³⁰.

У ч. 2 ст. 75 КК України визначено, що суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання винуватості,

²³⁰ Кримінальний кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n771>

якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням. У кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про визнання винуватості, якщо сторонами угоди узгоджено звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років або іншого більш м'якого покарання, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням ²³¹.

Аналіз наведених положень надає підставу для констатації, що законодавцем фактично було утворено нову підставу для застосування заохочувальних санкцій для специфічної категорії суб'єктів кримінальної відповідальності — осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією. Також необхідно відзначити те, що, як видається із положень ч. 2 ст. 75 КК України, особи, які вчинили як корупційні кримінальні правопорушення, так кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, є більш привілейованими стосовно інших осіб, оскільки можуть бути звільнені від покарання з випробуванням навіть у випадку, коли їм було призначено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років, тоді як за загальною підставою такий строк не має перевищувати п'яти років.

Із урахуванням наведеного виникає обґрунтований сумнів щодо дотримання принципів кримінального права взагалі та загальної мети та підстав звільнення від покарання та його відбування зокрема.

²³¹ Кримінальний кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n771>

Так, у постанові Верховного Суду від 20 березня 2018 року у справі № 302/904/16-к (провадження № 51-966км18) зазначено, що щодо незастосування судом звільнення від відбування покарання Верховний Суд констатує, що загальні засади призначення покарання, визначені у ст. 65 КК, наділяють суд правом вибору однієї із форм реалізації кримінальної відповідальності — призначити покарання або звільнити від покарання чи від його відбування, завданням якої є виправлення та попередження нових злочинів. Ця функція за своєю правовою природою є дискреційною, оскільки потребує врахування та оцінки конкретних обставин справи, ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного, обставин, що впливають на покарання. Реалізація цієї функції становить правозастосовну інтелектуально-вольову діяльність суду, в межах якої і приймається рішення про можливість застосування чи незастосування ст. 75 КК, за змістом якої рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням суд може прийняти лише у випадку, якщо призначено покарання певного виду і розміру, враховано тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, і всі ці дані у сукупності спонукають до висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання²³².

Цікавим аспектом також є і те, що відповідно до Закону України від 29.10.2024 № 4033-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією» було внесено зміни до ст. 77 КК України.

²³² Постанова Верховного Суду від 20 березня 2018 року у справі № 302/904/16-к (провадження № 51-966км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72970337>

Зокрема, наведену статтю було доповнено ч. 2, в якій викладено, що у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням внаслідок засудження на підставі угоди про визнання винуватості за корупційне кримінальне правопорушення або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання може бути також призначене додаткове покарання у виді конфіскації майна²³³. Проте вже через місяць із прийняттям Закону України від 20.11.2024 № 4074-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України»²³⁴ дане положення втратило свою чинність, а ст. 77 КК України була викладена у редакції, відповідно до якої у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України²³⁵.

Аналіз порівняльної таблиці, а також пояснювальної записки до вказаного законопроекту надає можливість констатувати відсутність пояснень щодо доцільності перегляду положень ч. 2 ст. 77 КК України. Отже, втрата чинності положень, передбачених ч. 2 ст. 77

²³³ Кримінальний кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n771>

²³⁴ Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України: Закон України від 20.11.2024 № 4074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4074-20#n14>

²³⁵ Кримінальний кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n771>

КК України, як видається, є законодавчою помилкою, яка має бути усунута найближчим часом. Проте у будь-якому разі в сукупності зміни, внесені до національного кримінального законодавства Законом України від 29.10.2024 № 4033-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією», важко вважати такими, що вирішують проблему поширення корупції в Україні.

У пояснювальній записці до проекту вказаного законодавчого акта було визначено, що прийняття цього законопроекту сприятиме: 1) створенню необхідних передумов для ширшого застосування угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, в тому числі, віднесених до підслідності НАБУ; 2) прискоренню відшкодування збитків чи шкоди, заподіяних від вчинення корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією; 3) більш ефективному використанню обмежених процесуальних ресурсів органів досудового розслідування, органів прокуратури та судів; 4) безумовно буде сприяти зниженню рівня корупції в Україні завдяки більш ефективному здійсненню досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень щодо кримінальних корупційних правопорушень та кримінальних правопорушень пов'язаних з корупцією²³⁶. Водночас аналіз таких змін дозволяє прогнозу-

²³⁶ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією». URL: blob:<https://itd.rada.gov.ua/5e65c341-aeb0-46f5-9604-5014bf719efd>

вати прогалини у правозастосуванні у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Досліджуваним законодавчим актом також було внесено зміни та доповнення до КПК України. Так, зокрема у ч. 4 ст. 469 КПК України було визначено, що угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо: 1) кримінальних проступків, нетяжких злочинів, тяжких злочинів (крім кримінальних проваджень щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією); 2) корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи (осіб) у вчиненні будь-якого корупційного кримінального правопорушення чи кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, та якщо інформація щодо вчинення такою особою (особами) кримінального правопорушення буде підтверджена доказами, і за умови повного або часткового (з урахуванням характеру та ступеня участі особи у вчиненні злочину) відшкодування підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди (якщо такі збитки або шкода були завдані); 2⁻¹) корупційних кримінальних проступків, нетяжких або тяжких корупційних злочинів, а також кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, у разі відсутності ознак вчинення цих кримінальних правопорушень у співучасті, що підтверджується матеріалами кримінального провадження, і за умови повного відшкодування підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди (якщо таких збитків або шкоди було завдано); 3) особливо тяжких злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим, який не є організатором такої

групи або організації, злочинних дій інших учасників групи чи інших, вчинених групою або організацією злочинів, якщо повідомлена інформація буде підтверджена доказами. Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів, унаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, а також у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, унаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди. Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим, який є організатором злочину, не може бути укладена у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за винятком випадку укладання угоди на підставі пункту 2 цієї частини та за умови викриття ним іншого організатора корупційного кримінального правопорушення або кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією²³⁷.

Отже, відповідно до наведених положень формується висновок про те, що мета, що полягає у викритті якомога більшої кількості осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією та відшкодуванні збитків від корупції, превалює над метою інститутів покарання та

²³⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3777>

звільнення від покарання з випробуванням. Як видається, така ситуація має бути критично оцінена, оскільки в певному розумінні вона має негативний вплив на курс кримінально-правової політики.

Окремо необхідно зазначити і те, що наведені зміни та доповнення не було систематизовано. Так, зокрема, відповідні уточнення щодо звільнення від покарання осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, не були внесені до ст. 74 КК України, яка визначає загальні підстави звільнення від покарання та його відбуття.

Отже, частково завдання, викладені у пункті 3.3.2.4.1 Очікуваного стратегічного результату 3.3.2.4 проблеми 3.3.2 підрозділу 3.3 розділу III Антикорупційної програми на 2023–2025 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 04 березня 2023 року № 220 «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки», було виконано. Водночас зміни та доповнення, які було внесено до кримінального законодавства України, як видається, по-перше, надмірно лібералізують кримінальну відповідальність осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією та уклали угоду про визнання винуватості; по-друге, не повною мірою відповідають положенням та рекомендаціям, викладеним у європейських правових документах.

Проблеми, пов'язані з необхідністю уточнення формулювання складу корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень та наслідків їх вчинення, залишаються до сьогодні невирішеними. Наведене має негативний вплив на стан та тенденції кримінально-правового запобігання кримінальним правопорушенням взагалі та корупційним суспільно небезпечним діянням зокрема, що свідчить про потребу у перегляді підходів до кримінальної відповідальності та покарання осіб, які їх вчинили.

У межах розгляду окремих видів кримінальних правопорушень та забезпеченні індивідуалізованої кримінально-правової протидії варто звернути увагу на особливості кримінальної відповідальності за незаконний обіг зброї в Україні, з огляду на стан та перспективи імплементації *acquis communautaire* ЄС.

Так, сучасний підхід до формування та реалізації кримінально-правової політики у сфері протидії незаконному обігу вогнепальної зброї в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану та збройного конфлікту може бути охарактеризований як такий, що потребує певного корегування. Метою такого корегування має бути, по-перше, усунення недоліків, зумовлених феноменом наступництва у праві, а також лінгвістичними та іншими прогалинами; по-друге, такою метою є остаточна імплементація *acquis communautaire* ЄС.

Європейське законодавство у сфері протидії незаконному обігу зброї утворене Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та Протоколом проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (далі — Протокол²³⁸). Наведені правові документи передбачають, зокрема, також основні засади криміналізації незаконного обігу вогнепальної зброї в національних законодавствах та частково встановлюють межі кримінальної відповідальності та покарання за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом.

У національному кримінальному законодавстві кримінальна відповідальність за діяння, пов'язані із незаконним обігом зброї

²³⁸ Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 31.05.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text

передбачена у ст.ст. 262–263¹ КК України. Водночас системний аналіз вказаних кримінально-правових норм надає підставу для констатації їх часткової невідповідності положенням європейських правових документів.

Насамперед необхідно відзначити, що диспозиції перших частин ст.ст. 262–263 КК України передбачають виключення з переліку предметів кримінальних правопорушень гладкоствольної мисливської зброї. Водночас такий законодавчий підхід не є аналогічним стосовно бойових припасів до такої зброї. Вказане не відповідає ані принципам правотворчої діяльності та кримінального права, ані законодавству ЄС. Так, якщо український законодавець вважає, що ступінь суспільної небезпечності гладкоствольної мисливської зброї не відповідає підставам криміналізації незаконного поводження з нею, тоді питання суспільної небезпечності бойових припасів до такої зброї, які можуть бути приведені у дію виключно із її застосуванням, є риторичним²³⁹. Особливо недоречним виглядає виключення гладкоствольної мисливської зброї із предметів особливо кваліфікованого складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 262 КК України (викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем, вчинені організованою групою, розбій з метою викрадення вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або радіоактивних матеріалів, а також вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я).

Не повною мірою такими, що відповідають положенням законодавства ЄС, є форми реалізації об'єктивної сторони кримінального

²³⁹ Виключенням є ст. 201 КК України, якою передбачено контрабанду зброї. Відповідно до положень ч. 1 ст. 263 КК України до переліку предметів кримінального правопорушення не включено як гладкоствольну мисливську зброю, так і бойові припаси до неї.

правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК України. Так, по-перше, нелогічним видається укладення назви статті, в якій використано зворот «незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» замість традиційного для конвенційного права «незаконного обігу зброї», яке, беззаперечно, є ширшим. По-друге, відповідно до диспозиції ч. 1 ст. 263 КК України формами реалізації об'єктивної сторони кримінального правопорушення є носіння, зберігання, придбання, передача чи збут.

Водночас у Протоколі²⁴⁰ визначено, що незаконний обіг зброї передбачає її ввіз (вивіз), придбання, продаж, доставку, переміщення або передачу. Фактично неврахування окремих форм реалізації об'єктивної сторони утворює підстави для виникнення спроб уникнути кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю та боеприпасами. У цьому контексті також необхідно і виокремити вказівку законодавця у ч. 1 ст. 263 КК України на відсутність «передбаченого законом дозволу».

У 2018 році така відсилка до іншого «закону» та відсутність в Україні спеціального законодавчого акта, яким би було врегульовано обіг зброї та боеприпасів до неї, стала підставою для звернення захисника до Верховного Суду. Проте у постанові (161/3885/16-к від 4 грудня 2018 року) Суд зауважив, що відсилка до іншого «закону» міститься не в диспозиції цієї норми, а у формулюванні умови, яка визначає, коли її диспозиція може бути застосована: «без передбаченого законом дозволу». Якщо «дозвіл» відсутній, умова виконана, і діє диспозиція частини першої ст. 263 КК України, тобто заборона «носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових

²⁴⁰ Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 31.05.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text

речовин або вибухових пристроїв»²⁴¹. Водночас необхідно відзначити, що такий підхід знайшов своє відображення не в усіх рішеннях Верховного Суду, що унеможливило систематизувати судову практику та утворити певний прецедент, якого б можна було дотримуватись під час кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 263 КК України.

Не позбавленим окремими недоліками є і проєкт нового кримінального законодавства. Серед основних доцільно виокремити такі.

1. У більшості норм членами робочої групи пропонується використання поняття «вогнепальна стрілецька зброя». Так, по-перше, такий підхід не відповідає положенням Протоколу, в якому визначено поняття «вогнепальна зброя», під якою розуміється **будь-яка переносна ствольна зброя**, яка спричинює постріл, призначена або може бути легко пристосована для спричинення пострілу чи прискорення кулі або снаряду за рахунок енергії вибухової речовини, за винятком старовинної вогнепальної зброї або її моделей²⁴². Вогнепальна зброя традиційно поділяється на два види — стрілецьку та артилерійську. Артилерійська зброя не придатна для перенесення однією людиною.

В Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин

²⁴¹ Постанова Верховного Суду від 04 грудня 2018 року (справа № 161/3885/16-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78628039>

²⁴² Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 31.05.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text

зброї та вибухових матеріалів, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 № 622, визначено, що вогнепальна зброя — це ствольна зброя, яка призначена або може бути легко пристосована для ураження цілей снарядами (крім гумових чи аналогічних за своїми властивостями снарядів несмертельної дії), що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згорання металюного заряду) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що перебуває на визначеній відстані. Достатньою для ураження цілі є питома кінетична енергія снаряда, величина якої на відстані одного метра від дульного зрізу зброї повинна бути рівна чи більша за $0,5 \text{ Дж/мм}^{-2}$ ²⁴³.

В Інструкції про організацію обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боєприпасів у Збройних Силах України, затвердженій наказом Міністра оборони України від 29.06.2005 № 359 (у редакції наказу Міністерства оборони України 20.10.2015 № 569), визначено, що стрілецька зброя — це табельна та нетабельна зброя: револьвери, пістолети, гвинтівки, карабіни, автомати, пістолети-кулемети, кулемети, сигнальні пістолети, ручні гранатомети, запасні стволи кулеметів, пристрої для навчальних стрільб, спортивна та навчальна зброя, зброя спеціального призначення²⁴⁴.

²⁴³ Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металюними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 р. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>

²⁴⁴ Інструкція про організацію обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боєприпасів у Збройних Силах України: затв. наказом Міністра оборони України від 29.06.2005 р. № 359 (у редакції наказу Міністерства оборони України 20.10.2015 р. № 569. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0933-05#n14>

Аналіз наведених у правових актах тлумачень, а також їх детальний аналіз надає підставу для констатації, що наразі вони не містять поняття вогнепальної стрілецької зброї. В усіх випадках це поняття застосовується диференційовано: або «вогнепальна зброя», або «стрілецька зброя». Вогнепальна зброя є поняттям ширшим за стрілецьку, оскільки воно також включає в себе артилерійську зброю. Аналіз норм проекту нового кримінального законодавства дозволяє стверджувати, що віднесення випадків вчинення кримінальних правопорушень, предметом яких є артилерійська зброя, до ознак, що підвищують тяжкість злочину, не повною мірою аргументовано. По-перше, автори проекту прирівняли ступінь суспільної небезпечності артилерійської, ракетної тощо зброї до стрілецької, якщо діяння було вчинено стосовно більше ніж 10 одиниць такої зброї, що видається неспіврозмірними діяннями, особливо, якщо таке рішення зумовлено потенційно значною кількістю осіб, які можуть постраждати від вчинення такого роду кримінальних правопорушень.

На підтвердження останньої тези необхідно зазначити, що в монографії, присвяченій розгляду передумов розробки, визначенню концептуальних засад та опису основних положень проекту нового Кримінального кодексу України, автори зауважують, що диференціація відповідальності за посягання щодо зброї проведена *саме (додано нами — Є. Н., Т. П.)* залежно від її кількості та небезпечності — кількості потерпілих, які можуть бути вражені у випадку її застосування. Якщо предметом виступає автоматична вогнепальна стрілецька зброя, то тяжкість злочину підвищується на один ступінь (п.1 ст.7.3.3). На два ступені підвищується тяжкість незаконного обігу зброї, якщо предмет цього злочину є стрілецька зброя у кількості 10 чи більше одиниць або артилерійська зброя, ракета,

торпеда (п. 1 ст. 7.3.2)²⁴⁵. Отже, цікавим є як визначення саме кількості у 10 одиниць стрілецької зброї діянням, що має підвищений ступінь суспільної небезпечності, так і співвідношення кількісного показника предмета кримінального правопорушення з його якісними, тактико-технічними характеристиками в контексті ознаки, що підвищує ступінь тяжкості. Так, наприклад, сумнівним видається, що одинадцять автоматів Калашникова 5,45 (АК-74) матимуть таку ж саму небезпеку, як 155 мм артилерійська система 2С22 «Богдана».

По-друге, такого підходу не передбачено і в європейських правових документах. Так, у Протоколі визначено, що обов'язковим для врахування під час криміналізації діянь, пов'язаних із незаконним виготовленням та обігом зброї, є вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання кримінальними злочинами такої умисно скоєної дії: а) за умови дотримання основних принципів своєї правової системи — замах на вчинення або участь як співучасник у вчиненні будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до пункту 1 цієї статті, а також б) організацію, керівництво, пособництво, підбурювання, сприяння або шляхом надання порад під час вчинення будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до пункту 1 цієї статті²⁴⁶. Водночас у досліджуваному проєкті серед ознак, що підвищують тяжкість злочину на два ступені, відсутні такі, що пов'язані із вчиненням кримінального правопорушення організованою групою. Натомість вчинення незаконних дій

²⁴⁵ Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія / Андрушко П. П., Бакумов О. С., Баулін Ю. В., Бурдін В. М., Вишнеvsька І. А., Горох О. П., Гуророва Н. О., Марчук Н. О., Навроцький В. О., Пономаренко Ю. А., Стрельцов Є. Л., Хавронюк М. І. ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ: ВАГТЕ. 2024. С. 303.

²⁴⁶ Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 01.08.2024 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-standom-na-01-08-2024.pdf>

зі зброєю у складі простої групи визначено як ознаку, що підвищує тяжкість злочину на один ступінь.

Таким чином, більш логічним видається зберегти попередній підхід до визначення предметів незаконного виготовлення та обігу зброї та забезпечити визначення меж кримінальної відповідальності та обсягу покарання відповідно до ступеня суспільної небезпечності зброї (стрілецька або артилерійська) шляхом призначення більш суворого виду покарання, передбаченого за це кримінальне правопорушення.

2. У ст. 7.3.4. автори передбачають, що незаконним обігом зброї є випадки, коли особа, яка боеприпаси до вогнепальної стрілецької зброї у кількості десять і більше одиниць або таку зброю незаконно: 1) набула, 2) виготовила, 3) відремонтувала, 4) зберігала, 5) переміщувала або 6) збула²⁴⁷.

У ст. 7.8.9. проекту передбачено кримінальну відповідальність за незаконне виготовлення немаркованої зброї чи вибухової речовини або її переміщення через митний кордон України, під яким розуміються випадки, коли особа немарковану зброю чи вибухову речовину: 1) виготовила або 2) переміщувала через митний кордон України²⁴⁸. Водночас у Протоколі зауважено, що «незаконне виготовлення» означає виготовлення або складання вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів чи боеприпасів: i) зі складових частин і компонентів, які перебувають у незаконному обігу, ii) без відповідної ліцензії або дозволу компетентного органу Держави-учасниці, в якій здійснюється виготовлення або складання чи iii) без маркування вогнепальної зброї відповідно до статті 8 цього Протоколу під час її виготовлення²⁴⁹. *Таким чином, як видається, незаконне ви-*

²⁴⁷ Там само.

²⁴⁸ Там само.

²⁴⁹ Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації

готовлення немаркованої зброї охоплюється поняттям незаконного виготовлення, відповідальність за яке передбачено у ст. 7.3.4. проекту.

У цьому контексті незрозумілим рішенням є віднесення переміщення через митний кордон немаркованої зброї до кримінальних правопорушень проти достовірності інформації, що міститься на речових носіях. По-перше, не зовсім вдалим є словосполучення «речовий носій». Видається більш правильним застосовувати зворот «матеріальний носій інформації», що є більш лінгвістично достовірним та юридично коректним варіантом. По-друге, внесення змін до маркованої зброї у більшості випадків має на меті або забезпечення її незаконного обігу, або приховування факту вчинення іншого кримінального правопорушення. Ця теза може бути підтверджена положенням Протоколу, викладеним у ст. 8²⁵⁰, в якій зазначено, що маркування зброї здійснюється з метою її ідентифікації й відстеження (з метою надання компетентним органам Держав-учасниць допомоги у виявленні, розслідуванні та проведенні аналізу незаконного виготовлення та обігу). Отже, здійснюючи таке суспільно небезпечне діяння, особа посягає на встановлений порядок виготовлення та обігу зброї, а не на достовірність інформації, яка міститься на її частинах. Виготовлення немаркованої зброї взагалі важко пов'язати із посяганням на «достовірність інформації, що міститься на речових носіях», так само як і її незаконне переміщення через митний кордон України. Таким чином, видається більш правильним віднести такого роду дії до кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним виготовленням та обігом зброї.

3. У ст. 7.3.5., в якій встановлено кримінальну відповідальність за незаконний обіг складових частин і компонентів зброї, визначено, що кримінально караними є випадки, коли особа пристрій,

Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 31.05.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text

²⁵⁰ Там само.

призначений чи адаптований для зменшення гучності звуку від пострілу, або іншу складову частину чи компонент зброї (крім складової частини і компоненту гладкоствольної мисливської вогнепальної зброї) незаконно: 1) переміщувала через митний кордон України або 2) збула²⁵¹.

Так, не цілком зрозуміло, чому з усіх складових частин і компонентів до вогнепальної зброї, які є більш важливими та суспільно небезпечними (ствол, корпус, ударно-спусковий механізм тощо), автори акцентували увагу саме на пристрої, призначеному або адаптованому для зменшення звуку, спричиненого пострілом, який виконує допоміжну роль. У цьому контексті більш доцільним видається зберегти підхід, запропонований у Протоколі, та визначити, що кримінально караними є випадки, коли особа вчиняє незаконні дії із *будь-якими елементами або запасними деталями, спеціально призначеними для вогнепальної зброї та необхідними для її функціонування*. Окрему увагу необхідно приділити і тому, що для гладкоствольної мисливської вогнепальної зброї слово «компонент» використовується в однині.

Отже, норми, в яких встановлено кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, наразі не адаптовано під законодавство ЄС. Не повною мірою задовільним є і підхід до таких норм у проекті нового кримінального законодавства. Як видається, така проблема має бути вирішена шляхом удосконалення понятійно-категоріального апарату та систематизації норм.

Таким чином, заходи кримінально-правового забезпечення індивідуально-профілактичного запобігання кримінальних правопорушень реалізуються крізь визначені у кримінальному законодавстві правові інститути. Корегування переліку можливих способів такого впливу на кримінального правопорушника відбувається шляхом

²⁵¹ Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проекту (станом на 01.08.2024 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf>

внесення змін та доповнень, скерованих на приведення кримінально-правових норм у відповідність до актуальної економіко-політичної ситуації у країні. Заходи кримінально-правового впливу на протиправну поведінку є пріоритетними в загальній системі запобігання також у зв'язку з тим, що вони легше піддаються вдосконаленню та застосуванню, зокрема через механізм первинної та вторинної пеналізації кримінальних правопорушень. У контексті міжнародного співробітництва заходи кримінально-правового впливу на індивідуальну протиправну поведінку можуть бути вдосконалені або сформовані виключно через укладення міжнародних договорів. Окремі заходи також реалізуються крізь призму положень, викладених у рішеннях Європейського суду з прав людини.

3.2. ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ У СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Після введення в дію особливого правового режиму воєнного стану до національного кримінального процесуального законодавства було внесено низку змін та доповнень, більшість з яких були скеровані на забезпечення можливості здійснювати досудове розслідування та судовий розгляд кримінального провадження за специфічних умов. Зокрема, це також стосується і загальних положень про застосування до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, запобіжних заходів, передбачених ст. 176 Кримінального процесуального кодексу України. Водночас необхідно зазначити, що наразі в судовій практиці виникає низка проблемних питань, пов'язаних із особливостями застосування окремих запобіжних заходів до окремих категорій кримінальних правопорушників, а також визначенням відповідності Конституції України положень, які зазнали змін після

2022 року. Такі проблеми хоча і не є критичними, але не можна не відзначити їх потенційно негативний вплив на кримінально-правову та кримінальну процесуальну політику, а також на формування сектору оборони в умовах воєнного стану. Здебільшого вказане стосується такого запобіжного заходу, як тримання під вартою.

Аналіз положень ст. 177 КПК України надає підставу для констатації, що запобіжні заходи передбачені законодавцем задля своєчасного унеможливлення продовження особою кримінально протиправної діяльності. Фактично запобіжні заходи у кримінальному провадженні є специфічним заходом запобігання кримінальним правопорушенням, який може бути застосований до особи, які ще не набула процесуального статусу обвинуваченого.

Так, відповідно до вказаної кримінальної процесуальної норми, метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується. Підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою цієї статті. Слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених

цим Кодексом²⁵². Обставини, які враховуються при обранні запобіжного заходу, визначені у ст. 178 КПК України. Перелік таких обставин є вичерпним.

Необхідно також відзначити, що відповідно до Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» перелік обставин, визначених у ст. 178 КПК України було доповнено ризиком продовження чи повторення протиправної поведінки, зокрема ризик летальності, що його створює підозрюваний, обвинувачений, у тому числі у зв'язку з його доступом до зброї.

Як видається, вказана обставина співвідноситься з положеннями ст. 51 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, в якій визначено, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб оцінка летального ризику, серйозності ситуації та ризику повторення насильства здійснювалася всіма відповідними органами для управління ризиком та, якщо необхідно, для забезпечення скоординованої безпеки та підтримки. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб оцінка, зазначена в пункті 1, належним чином урахувувала на всіх стадіях розслідування та застосування захисних заходів те, що особи, які вчинили акти насильства, що підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, мають вогнепальну зброю або мають доступ до неї²⁵³. На виконання вказаного поло-

²⁵² Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

²⁵³ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, ратифікована із заявами Законом від 20.06.2022 р. № 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

ження у кримінальному процесуальному законодавстві передбачено, що в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, крім обов'язків, передбачених частиною п'ятою цієї статті, суд може застосувати до особи, яка підозрюється у вчиненні такого кримінального правопорушення, один або декілька обмежувальних заходів²⁵⁴, перелік яких відповідає визначеному у ст. 91⁻¹ Кримінального кодексу України.

Водночас, незважаючи на чітко визначені порядок, підстави та обставини, які мають ураховуватися під час обрання запобіжних заходів, одним із найбільш актуальних на практиці запобіжних заходів є тримання під вартою. Відповідно до даних судової статистики²⁵⁵ особисте зобов'язання у 2018 році було застосовано до 6386 осіб; у 2019 — до 5370 осіб; у 2020 — до 4213 осіб; у 2021 — до 3393 осіб; у 2022 — до 3484 осіб; у 2023 — до 6336 осіб. Особиста порука у 2018 році була застосована до 38 осіб; у 2019 — до 29 осіб; у 2020 — до 21 особи; у 2021 — до 11 осіб; у 2022 — до 26 осіб; у 2023 — до 24 осіб. Тримання під вартою було застосовано у 2018 році до 18794 осіб; у 2019 — до 15774 особи; у 2020 — до 14185 осіб; у 2021 — до 13396 осіб; у 2022 — до 14570 осіб; у 2023 — до 19827 осіб. Домашній арешт у 2018 році було застосовано до 8434 осіб; у 2019 — до 7486 осіб; у 2020 — до 6886 осіб; у 2021 — до 6122 осіб; у 2022 — до 5521 осіб; у 2023 — до 7401 осіб. Застава у 2018 році була застосована до 262 осіб; у 2019 — до 229 осіб; у 2020 — до 483 осіб; у 2021 — до 261 особи; у 2022 — до 434 осіб; у 2023 році — до 514 осіб.

Таке значне зростання кількості випадків обрання у якості запобіжного заходу тримання під вартою у 2023 році може бути пояснено зміною підходу законодавця до визначення окремих загальних положень щодо його застосування. Так, у 2022 році було прийнято Закон

²⁵⁴ Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

²⁵⁵ Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

України від 16.08.2022 № 2531-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану»²⁵⁶, відповідно до якого ст. 176 КПК України було доповнено ч. 8, в якій було визначено, що під час дії воєнного стану до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 402–405, 407, 408, 429 КК України, застосовується виключно запобіжний захід, визначений пунктом 5 частини першої цієї статті.

У 2024 році було прийнято Закон України від 20.08.2024 № 3902-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану»²⁵⁷, відповідно до якого було внесено зміни до ст. 401 КК України, а саме — доповнено її ч. 5, де зазначено, що особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження

²⁵⁶ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану: Закон України від 16.08.2022 р. № 2531-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20#n9>

²⁵⁷ Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану: Закон України від 20.08.2024 р. № 3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#n6>

військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби.

Відповідно до цього ж законодавчого акта було внесено зміни до ст. 288 КПК України, а саме — доповнено ч. 3, в якій визначено, що у разі закриття судом кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у порядку, передбаченому частиною п'ятою статті 401 Кримінального кодексу України, суд своєю ухвалою зобов'язує після набрання такою ухвалою законної сили невідкладно поновити звільнену особу на військовій службі та звільнену особу не пізніше 72 годин зобов'язує прибути до відповідної військової частини або місця служби для продовження проходження військової служби²⁵⁸.

Наведене дозволяє стверджувати про не повною мірою/цілком обґрунтований та безсистемний підхід до визначення меж кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців, а також порядку та підстав застосування до них запобіжного заходу у виді тримання під вартою. По-перше, не повною мірою зрозуміла сукупність статей кримінального законодавства, яка була визначена як підстава для безальтернативного застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою. Так, без справедливої уваги законодавця залишилися кримінальні правопорушення, передбачені ст. 420 КК України (порушення правил несення бойового чергування), ст. 422 КК України (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості), ст. 427 КК України (здача або залишення ворогові засобів ведення війни), ст. 433 КК України (насилство над населенням у районі воєнних дій), які є або рівними за ступенем суспільної небезпечності, або більш тяжкі.

²⁵⁸ Там само.

Також необхідно зазначити, що у кримінальному законодавстві унеможливлено застосування звільнення від покарання з випробуванням лише до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 403, 405, 407, 408, 429 КК України. Отже, поза увагою залишилися ті, що вчинили діяння, передбачені ст. 402 КК України (непокора) та ст. 404 КК України (опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків). Тобто можна дійти до очевидного висновку, що особи, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 402 та 404 КК України в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, можуть бути звільнені від покарання з випробуванням, але до судового розгляду безальтернативно триматимуться під вартою.

Проблема доцільності визначати підстави для застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, виходячи із кваліфікації кримінального правопорушення, не є новою ані для теорії кримінального процесу, ані для судової практики. Національний законодавець уже мав аналогічний досвід у 2014 році, коли ст. 176 КПК України відповідно до Закону України від 07.10.2014 № 1689-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини»²⁵⁹ було доповнено ч. 5, в якій було визначено, що запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави не можуть бути застосовані до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114⁻¹, 258–258⁻⁵, 260, 261 Кримінального кодексу України. Такий підхід викликав низку обґрунтованих заперечень

²⁵⁹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 07.10.2014 р. № 1689-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18/ed20210317#n39>

як з боку вчених та практиків, так і з боку осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, що утворило підставу для звернення до Конституційного Суду України задля надання оцінки відповідності положення ч. 5 ст. 176 КПК України Конституції.

У Рішенні Конституційного Суду у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 25 червня 2019 року № 7-р/2019. Справа № 3-68/2018(3846/17, 2452/18, 3657/18, 347/19) зазначено, що через встановлене нормативне регулювання обрання запобіжного заходу особам, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 109–114¹, 258–258⁶, 260, 261 КК України, слідчий суддя, суд, зваживши відповідні ризики, обставини конкретної справи, не може застосувати до вказаних осіб інший, більш м'який, ніж тримання під вартою, запобіжний захід. Відповідно запобіжним заходом щодо таких осіб передбачено виключно тримання під вартою, що обґрунтовано на законодавчому рівні лише кваліфікацією злочину, у вчиненні якого вони підозрюються чи обвинувачуються, тобто слідчий суддя, суд позбавлені можливості винести вмотивоване судове рішення та надати належне обґрунтування тримання під вартою, а це не узгоджується з міжнародною практикою. Конституційний Суд України неодноразово вказував, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають переслідувати легітимну мету, бути зумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи.

Проте, на думку Конституційного Суду України, законодавець, встановивши виключно такий запобіжний захід, як тримання під вартою, щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 109–114⁻¹, 258–258⁻⁶, 260, 261 Кримінального кодексу України, не дотримав зазначених вимог²⁶⁰.

Водночас, незважаючи на аргументовану та обґрунтовану позицію, викладену в наведеному вище рішенні, яка ґрунтується на недоцільності вважати підставою для застосування запобіжного заходу лише факт вчинення певного виду кримінального правопорушення без урахування відповідних, процесуально визначених обставин, відповідно до Закону України від 14.04.2022 № 2198-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки»²⁶¹, ст. 176 КПК України було доповнено ч. 6, в якій зазначено, що під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114⁻², 258–258⁻⁶, 260, 261, 437–442⁻¹ КК України, за наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК, застосовується запобіжний захід, визначений п. 5 ч. 1 цієї статті.

Проте щодо оцінки такої новели Конституційний Суд висловив протилежну позицію. Так, у рішенні Конституційного Суду у справі

²⁶⁰ Рішення Конституційного Суду у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 25 червня 2019 року № 7-п/2019. Справа № 3-68/2018(3846/17, 2452/18, 3657/18, 347/19). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19#Text>

²⁶¹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки: Закон України від 14.04.2022 р. № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n13>

за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024. Справа № 3–111/2023(207/23, 315/23) було визначено, що Конституційний Суд України вбачає правомірною мету, з якою законодавець доповнив частиною шостою статтю 176 Кодексу, маючи намір посилити захист суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності, обороноздатності, державної, економічної й інформаційної безпеки України за рахунок установа вказаною нормою Кодексу тимчасово (на період дії воєнного стану) особливого порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні злочинів, які за тяжкістю й характером є наднебезпечними в умовах воєнного стану²⁶².

Водночас аналіз судової практики свідчить про те, що при застосуванні до особи, яка вчинила вказані кримінальні правопорушення, запобіжного заходу у виді тримання під вартою судом також враховуються й інші обставини.

Так, в ухвалі Голосіївського районного суду міста Києва від 05.11.2024 (справа № 752/23097/24) визначено, що *суд при наданні оцінки наявності обґрунтованості обвинувачення у вчиненні обвинуваченим інкримінованих кримінальних правопорушень (злочинів), передбачених ч. 5 ст. 27, ч. 1 ст. 14 ч. 2 ст. 258, ч. 3 ст. 28 ч. 1 ст. 263 КК України, та на підставі розумної оцінки сукупності отриманих доказів визначає, що причетність обвинуваченого до вчинення інкримінованого злочину є вірогідною та достатньою для застосування щодо нього запобіжного*

²⁶² Рішення Конституційного Суду у справі за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024. Справа № 3–111/2023(207/23, 315/23). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-24#Text>

заходу з огляду потреби судового розгляду. Також клопотання обґрунтоване наявністю ризиків переховування від суду, незаконно впливати на потерпілого та свідків, перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином, та вчинення іншого кримінального правопорушення. Існують підстави вважати, що заявлені ризики мають місце, про що свідчать наступні обставини; ОСОБА_3 обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, яке згідно ст. 12 КК України, відноситься до категорії особливо тяжкого злочину, і за яке, згідно санкції ч. 2 ст. 258 КК України, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до дванадцяти років. Даний факт дає підстави вважати, що перебуваючи на волі, з метою уникнення кримінальної відповідальності, ОСОБА_3 може переховуватись від органу досудового розслідування та суду. Крім того, ОСОБА_3 є громадянином Республіка Молдова на території України постійного місця проживання не має. Даний факт дає підстави вважати, що перебуваючи на волі, з метою уникнення кримінальної відповідальності, ОСОБА_3 може залишити територію України з метою уникнути від кримінальної відповідальності; перебуваючи на волі ОСОБА_3 може незаконно впливати на свідків. Про існування цього ризику вказують обставини того, що ОСОБА_3 під час вчинення інкримінованих йому дій, діяв спільно із нествановленими особами, з якими він перебуваючи на волі зможе вільно спілкуватися та координувати свої дії, зокрема і щодо впливу на свідків. Крім того, ОСОБА_3 обвинувачується в підготовці терористичного акту із застосуванням вогнепальної зброї, що само по собі може свідчити про схильність до неспровокованого насильства. Сам факт перебування підозрюваного на свободі вже буде впливати на свідків, бо буде свідчити про те, що після таких злочинних дій можна уникнути відповідальності і далі вести звичайне життя. Для пересічного громадянина такий факт буде свідчити про безкарність і беззахисність, свідків; той факт, що ОСОБА_3 перебуваючи на волі може вчиняти нові злочини, підтверджується тим, що дії обвинуваченого були спрямовані проти громадської

безпеки за фінансову винагороду; той факт, що на теперішній час відсутні медичні застереження щодо перебування ОСОБА_3 в умовах ДУ «Київського слідчого ізолятору».

При обранні міри запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою суд звертає особливу увагу, що обвинуваченим злочину було вчинено в період дії воєнного стану, що на думку суду свідчить про особливу небезпеку вчиненого кримінального правопорушення та вкрай низьку соціальну свідомість обвинуваченого. Крім того, на час обрання запобіжного заходу воєнний стан на території України продовжено, що посилює небезпеку того, що обвинувачений зможе ухилитися від явки до суду у разі застосування до нього більш м'якого запобіжного заходу. Судом оцінено в сукупності такі обставини: вагомість наявних доказів про вчинення обвинуваченим злочину, тяжкість покарання, що загрожує обвинуваченому у разі визнання його вини, відсутність офіційного місця проживання та джерел доходів. Встановлені фактичні дані дозволять на основі закону та внутрішнього переконання зробити висновок про необхідність обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою. Характер вчиненого обвинуваченим дії та наявні ризики обґрунтовують доцільність та правомірність обмеження прав обвинуваченого у кримінальному провадженні та виправдовують застосування запобіжного заходу саме такого виду, оскільки існує ймовірність порушення важливого суспільного інтересу у вигляді протидії правосуддю шляхом продовження злочинної діяльності, переховування від суду, та незаконного впливання на потерпілого та свідків. Метою застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою є забезпечення виконання обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання існуючим ризикам²⁶³.

²⁶³ Ухвала Голосіївського районного суду міста Києва від 05.11.2024 (справа № 752/23097/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122894002>

Необхідно зазначити також і те, що поступове внесення змін та доповнень в окремі положення призводять до виникнення внутрішніх неузгодженостей. Так, у контексті розглядуваного запобіжного заходу непослідовним виглядає підхід, відповідно до якого ч. 6 ст. 176 КПК України передбачає можливість безальтернативного застосування тримання під вартою осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 190–114⁻², 258–258⁻³, 260, 261, 437–442 КК України; а п. 4 ч. 1 ст. 208 КПК України передбачено, що уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках... якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 255⁻¹, 255⁻² Кримінального кодексу України.

Необхідно також відзначити і нещодавню законодавчу ініціативу, яка полягала у пропозиції доповнити ст. 176 КПК України ч. 9, в якій визначити, що під час дії воєнного стану та протягом року після його завершення до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів, передбачених статтями 191, 206⁻², 209, 210, 211, 364, 368, 368⁻⁵, 369, 369–2 Кримінального кодексу України, застосовується виключно запобіжний захід, визначений пунктом 5 частини першої цієї статті. Вказане було викладено у проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей застосування заходів забезпечення у корупційних і пов'язаних із корупцією кримінальних проваджень у період воєнного стану»²⁶⁴.

²⁶⁴ Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей застосування заходів забезпечення у корупційних і пов'язаних із корупцією кримінальних проваджень у період воєнного стану». URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/8334e3c8-2d6d-47af-bd51-acf6b7ed0d33

Логічно, що наведена пропозиція також не є обґрунтованою, оскільки вчинення корупційних та господарських кримінальних правопорушень має опосередкований вплив на діяльність держави в умовах воєнного стану, який майже не відрізняється від інших кримінальних правопорушень.

У пояснювальній записці до законопроекту автори зазначили, що Президент України 27 серпня 2023 року публічно заявив, що запропонував законодавцям прирівняти корупцію до державної зради на період воєнного стану. виправити ситуацію може прийнятий у першому читанні законопроект №11340 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності укладення угод про визнання винуватості», який передбачений програмою ЄС Ukraine Facility (програма фінансування України на 50 мільярдів євро), за умови врахування до другого читання застережень профільного Комітету Верховної Ради України з антикорупційної політики. Це суттєво прискорить судові розгляди у Вищому антикорупційному суді, забезпечить викриття співучасників та організаторів корупційних злочинів, поверне вкрадені активи у держави, та наповнить державний бюджет за рахунок штрафів. Для дієвості вищезгаданого законопроекту пропонуємо на час дії воєнного стану та протягом року після його завершення, унеможливити слідчим суддям обирати запобіжний захід у вигляді застави до підозрюваних в тяжкому та особливо тяжкому корупційному злочині, доповнивши частиною 9 статтю 176 та змінивши частину 1 статті 183 КПК України. Безальтернативне тримання під вартою щодо підозрюваних/обвинувачених у корупційних злочинах в умовах воєнного стану відповідає запити суспільства на справедливість²⁶⁵. Зазначений у пояснювальній

²⁶⁵ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей застосування заходів забезпечення

записці законодавчий акт набув чинності та відповідно було внесено зміни і до кримінального, і до кримінального процесуального законодавства. Водночас розглядуваний законопроект, яким пропонувалось передбачити імперативну вимогу щодо застосування до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 191, 206⁻², 209, 210, 211, 364, 368, 368⁻⁵, 369, 369⁻² КК України, виключно такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, у листопаді поточного року було відкликано. Основною підставою стала нерентабельність такої пропозиції, пов'язаної з потребою в утриманні таких осіб у слідчих ізоляторах.

Так, Міністерство фінансів України у своєму експертному висновку зазначає, що реалізація положень законопроекту може призвести до збільшення видатків державного бюджету на утримання підозрюваних в слідчих ізоляторах у зв'язку із застосуванням запобіжного заходу виключно у виді тримання під вартою за відповідні злочини, при цьому загальний обсяг таких видатків бюджету залежатиме від кількості правопорушників і конкретного виду покарання, обсяги яких оцінити неможливо. Загалом Мінфін у межах компетенції не має зауважень до законопроекту. За підсумками розгляду даного питання Комітет з питань бюджету ухвалив рішення: законопроект матиме опосередкований вплив на показники бюджету (може потребувати додаткових видатків державного бюджету на утримання підозрюваних в слідчих ізоляторах у разі виявлення відповідних злочинів)²⁶⁶.

Таким чином, наразі такий запобіжний захід, як тримання під вартою не повною мірою відповідає вимогам, які ставляться європейською та міжнародною правовою спільнотою до порядку його

у корупційних і пов'язаних із корупцією кримінальних провадженнях у період воєнного стану». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/f69770cb-f6ef-42fb-ac41-03d10e65a4a4](https://itd.rada.gov.ua/f69770cb-f6ef-42fb-ac41-03d10e65a4a4)

²⁶⁶ Висновок (бюджетна експертиза) Комітет Верховної Ради України з питань бюджету. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/d92d6bde-7c28-47e7-b61b-da52fd1d04d6](https://itd.rada.gov.ua/d92d6bde-7c28-47e7-b61b-da52fd1d04d6)

застосування. Тримання під вартою є найсуворішим заходом, метою якого є забезпечення випадків можливої протидії досудовому розслідуванню з боку підозрюваної особи, а також невідкладне унеможливлення продовження нею кримінально протиправної діяльності.

Отже, досліджуваний запобіжний захід є комплексним явищем, який забезпечує реалізацію не тільки завдань кримінального процесу, а і кримінології — надаючи можливість своєчасно запобігти вчиненню конкретною особою кримінальних правопорушень.

Водночас, як видається, наразі законодавцю доцільно переглянути підстави для застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою та визначити можливість вважати вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння виключною підставою для його застосування. Зокрема, це також стосується і спеціальних суб'єктів, таких як військовослужбовці.

3.3. ОБМЕЖУВАЛЬНІ ПРИПИСИ СУДУ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

В умовах перманентного реформування кримінального законодавства особливо актуальними стають проблеми подальшого вдосконалення кримінальної відповідальності за вчинення відносно нещодавно криміналізованих видів кримінальних правопорушень. Одним із таких правопорушень є домашнє насильство та інші суспільно небезпечні діяння, якими було доповнено Особливу частину чинного Кримінального кодексу України відповідно до Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Провідними підставами криміналізації таких діянь стали суспільна

небезпечність та відносна поширеність кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, та виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань, які серед іншого були пов'язані з перспективою ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Вторинною підставою стали потреба в корекції протиправної поведінки кривдника. Отже, з кримінологічної точки зору видача обмежувального припису є специфічним заходом індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством.

Водночас аналіз судової практики надає підставу для твердження про те, що порядок застосування такого частково кримінологічного заходу для кривдників, як і заходів суто кримінально-правового характеру, таких як покарання, наразі потребує вдосконалення. Це зумовлено відсутністю системності у рішеннях Верховного Суду, а також неефективністю норм кримінального законодавства, в яких встановлено кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, та невиконанням обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників.

Здійснення правової реформи в Україні передбачає обов'язкове формування державної політики щодо адаптації національного законодавства до вимог законодавства Європейського Союзу. Це стосується і реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (*далі — Стамбульська конвенція або Конвенція — прим. авт.*), на виконання якої до КК України було внесено низку змін та доповнень. Водночас за результатами семирічного існування кримінальної відповідальності за домашнє насильство та діяння, які з ним пов'язані, можна стверджувати про неефективність санкцій

відповідних норм та часткову невідповідність останніх положенням та унормованим підходам, визначеним у вказаній вище Конвенції.

На підтвердження вказаної тези можна навести статистичні дані, викладені на сайті Офісу Генерального прокурора. Так, у 2017 році було обліковано 1341 кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством, у 2018 — 1586, у 2019 — 2554, у 2020 — 3972, у 2021 — 4800, у 2022 — 3360, у 2023 — 6805, станом на серпень 2024 року було обліковано 6520 кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. Аналогічну негативну динаміку має і кількісний показник кримінальних правопорушень, передбачених ст. 390⁻¹ КК України: у 2019 році було обліковано 39 таких суспільно небезпечних діянь, у 2020 — 143, у 2021 — 156, у 2022 — 140, у 2023 — 393, станом на серпень 2024 року було обліковано 737 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 390⁻¹ КК України²⁶⁷. Як видається, наведені статистичні дані свідчать про те, що встановлені види та межі покарання за вчинення вказаних суспільно небезпечних діянь не можна вважати переконливими та пропорційними, що не відповідає підходу, визначеному у Стамбульській конвенції.

У ч. 3 ст. 53 Конвенції зауважено, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб порушення обмежувальних або захисних приписів, виданих відповідно до пункту 1, підлягало ефективним, пропорційним та переконливим кримінальним або іншим юридичним санкціям²⁶⁸. Відповідно до аналізу первинної редакції ст. 390⁻¹ КК України під час криміналізації невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників законодавцем

²⁶⁷ Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

²⁶⁸ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, ратифікована із заявами Законом № 2319-IX від 20.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#n2

у санкції за вчинення такого кримінального правопорушення було передбачено арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до двох років²⁶⁹. Після створення інституту пробаційного нагляду було внесено відповідні зміни, які полягали у заміні арешту на пробаційний нагляд на строк до двох років²⁷⁰. У цьому контексті необхідно зазначити, що, по-перше, ані перший, ані другий варіант видів покарання за невиконання обмежувальних або захисних приписів не відповідає потенційній суспільній небезпечності та обсягу шкоди, яку може спричинити таке кримінальне правопорушення. По-друге, можна констатувати, що порушення обмежувальних або захисних приписів не підлягає ефективним, пропорційним та переконливим кримінальним санкціям, що є недопустимим із огляду на те, що саме обмежувальні приписи, передбачені ст. 91⁻¹ КК України, є одним із найбільш ефективних способів кримінально-правового захисту потерпілих від домашнього насильства.

Відсутність системності у призначенні покарання також є однією із причин, яка детермінує як кримінальне правопорушення, передбачене ст. 390⁻¹ КК України, так і кримінальні правопорушення, пов'язані з насильством. Відповідно до судової статистики у 2019 році за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 390⁻¹ КК України, було засуджено 10 осіб, з яких чотирьом було призначено покарання у виді арешту, шістьох було звільнено від покарання з випробуванням; у 2020 році було засуджено 14 осіб, з яких двом було призначено покарання у виді обмеження волі, трьом — у виді арешту, дев'ять осіб було звільнено від покарання з випробуванням;

²⁶⁹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n41>

²⁷⁰ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23.08.2023 р. № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n325>

у 2021 році було засуджено 46 осіб, з яких семи було призначено покарання у виді обмеження волі, дванадцяти — арешт, двадцять п'ять осіб було звільнено від покарання з випробуванням; у 2022 році було засуджено 41 особу, з яких шістьом було призначено покарання у виді обмеження волі, тринадцятьом — у виді арешту, дев'ятнадцять осіб було звільнено від покарання з випробуванням; у 2023 році було засуджено 88 осіб, з яких тридцяти шістьом було призначено покарання у виді арешту, дев'ятьом — обмеження волі, тридцять дев'ять осіб звільнено від покарання з випробуванням²⁷¹.

Відсутність більш широкого переліку видів покарань, які можуть бути застосовані до осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 390⁻¹ КК України, а також наявність окремих особливостей для їх призначення, утворюють додаткові підстави для застосування до кривдників або більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, або звільнення від покарання (як правило, з випробуванням).

Підтвердженням наведеної тези є положення, викладені у постанові Верховного Суду від 03 вересня 2020 року (справа № 463/1128/19), де зазначено, що *санкція ст. 390⁻¹ КК України передбачає покарання у виді арешту на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до двох років. Згідно з ч. 3 ст. 61 КК України обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військово-службовців строкової служби та до осіб з інвалідністю першої і другої групи. У ході перевірки кримінального провадження в порядку апеляційної процедури апеляційним судом встановлено, що відповідно до наявної у матеріалах провадження копії паспорта громадянина України обвинувачений на момент постановлення вироку набув статусу особи, яка досягла пенсійного віку, а тому застосування до нього покарання*

²⁷¹ Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

у виді обмеження волі заборонено законом. Разом з тим апеляційний суд дійшов переконання, що покарання у виді арешту, яке є у даному випадку безальтернативне, з огляду на тяжкість вчиненого злочину та особу обвинуваченого не відповідатиме основній його меті як заходу примусу, та призначив покарання із застосуванням ст. 69 КК України у виді штрафу. Застосовуючи положення ст. 69 КК України та обираючи обвинуваченому більш м'яке покарання, ніж передбачене санкцією ст. 390¹ КК України, призначаючи йому покарання у виді штрафу в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 850 грн, апеляційний суд виходив з того, що обвинувачений визнав вину в повному обсязі, щиро розкався, є пенсіонером за віком, за місцем проживання характеризується задовільно, має матір-інваліда першої групи, яка потребує постійного догляду. На переконання колегії суддів, таке покарання відповідає вимогам закону, за своїм видом та розміром є необхідним та достатнім для виправлення обвинуваченого і попередження нових злочинів, справедливим та таким, що не суперечить ст. 65 КК України²⁷².

Водночас, розглядаючи наведені обставини кримінального правопорушення, а також надаючи характеристику кримінальному правопорушнику, як видається, суд не врахував того, що ця особа перед вчиненням кримінального правопорушення була притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства, яке було систематичним та мало відповідний ступінь суспільної небезпечності. Відповідно до усталеної судової практики та безпосередньо кримінального законодавства, застосування положень ст. 69 КК України передбачає наявність декількох підстав, які свідчать про можливість та доцільність призначення особі більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Із урахуванням систематичного

²⁷² Постанова Верховного Суду від 03 вересня 2020 року (справа № 463/1128/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91397574>

вчинення кримінальних правопорушень видається більш доцільним застосування до вказаної особи покарання у виді арешту (у редакції, яка була чинною до внесення змін відповідно до Закону України від 23.08.2023 № 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань»).

Проте, незважаючи на наведене, на думку суду, навіть застосування до кримінального правопорушника ст. 69 КК України було необґрунтовано. Так, *в апеляційній скаргі, вказуючи про застосування місцевим судом закону, який не підлягав застосуванню, прокурором ставилось питання про скасування вироку місцевого суду в частині призначеного покарання та ухвалення нового, яким призначити обвинуваченому реальне покарання за ст. 390⁻¹ КК України у виді арешту на строк 2 місяці. У свою чергу суд апеляційної інстанції, вважаючи призначене місцевим судом покарання занадто суворим, постановив ухвалу, якою змінив вирок суду та призначив обвинуваченому покарання у виді штрафу в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 850 грн. При цьому апеляційний суд не застосував ст. 75 КК України, оскільки звільнення від відбування покарання з іспитовим строком не може бути застосовано до покарання у виді штрафу. Тобто замість призначеного судом першої інстанції покарання у виді обмеження волі, від відбування якого обвинувачений був звільнений з випробуванням з встановленням іспитового строку, апеляційний суд призначив реальне покарання у виді штрафу, яке хоч і є менш суворим видом покарання, але від відбування якого засуджений не може бути звільнений на підставі ст. 75 КК України, чим фактично погіршив становище засудженого²⁷³.*

Необхідно також зазначити, що окрім відсутності послідовності та логічності у визначенні видів та меж покарання за вчинення

²⁷³ Там само.

кримінального правопорушення, передбаченого ст. 390¹ КК України, неоднозначним також є і підхід до підстав для видачі обмежувального припису.

Так, відповідно до обставин справи, викладених у рішенні Оболонського районного суду міста Києва від 22 лютого 2018 року (справа № 756/2072/18), заявник звернулася до суду в порядку окремого провадження із заявою про видачу обмежувального припису. Свої вимоги заявник обґрунтовувала тим, що з 02 лютого 2011 року вона та її чоловік перебувають у зареєстрованому шлюбі. У шлюбі народилися син та донька. Заявник зазначила, що 23 вересня 2017 року її чоловік вчинив домашнє насильство: 10 грудня 2017 року, в той час, коли заявник знаходилась в м. Херсоні, чоловік забрав малолітніх дітей на прогулянку, не повідомивши про це заявника, відвіз дітей до м. Києва та у період з 10 грудня 2017 року до 19 грудня 2017 року переховував їх. Заявниця вказала, що 19 грудня 2017 року вона знайшла дітей у матері, батька з дітьми не було, діти були хворі та знаходились в пригніченому психологічному стані. 19 грудня 2017 року заявник забрала дітей, проте особисті речі індивідуального користування залишились у чоловіка. 11 січня 2018 року адвокатом заявника було надіслано вимогу про добровільну передачу особистого одягу, майна дружини та дітей. Однак, на даний час чоловік продовжує вчиняти економічне насильство стосовно неї та дітей та відмовляється передати особисті речі. Також заявниця зазначила, що 04 січня 2018 року чоловік в присутності представників Служби у справах дітей Оболонської районної в м. Києві державної адміністрації своєю протиправною поведінкою вчинив фізичне насильство в присутності малолітніх дітей, без дозволу та з застосуванням фізичної сили увірвався разом з двома чоловіками до квартири заявника та намагався забрати дітей, застосував до фізичне насилля, а діти зазнали психологічної травми, внаслідок чого стали погано спати, бояться приходу батька, а також бояться виходити на вулицю з квартири. Крім того, 25 січня 2018 року адвокат заявника разом із нею перебувала в приміщенні

Оболонської районної в м. Києві державної адміністрації, де також перебував її чоловік, який почав чіплятися до заявника, психологічно на неї тиснути, поводив себе агресивно, висловлювався нецензурною лайкою, погрожував фізичною розправою адвокату заявника. Таким чином, заявник вважає, що її чоловік жорстоко поводить з дітьми, не забезпечує їх матеріально, переслідує та погрожує фізичною розправою, створює умови, які негативно впливають на інтереси дітей, вживає спиртні напої, поводить себе агресивно, неодноразово здійснював фізичне та психологічне насильство в сім'ї. З цих підстав заявник просила суд видати обмежувальний припис, спрямований на забезпечення безпеки постраждалих осіб, строком на шість місяців, яким визначити наступні заходи тимчасового обмеження прав особи, яка вчинила домашнє насильство, та покладення на неї обов'язків: заборонити перебувати в місці проживання; заборонити перебувати в місцях перебування її та дітей; зобов'язати усунути перешкоди у користуванні особистою приватною власністю (особистими речами індивідуального користування); заборонити наближатися на відстань, меншу ніж 100 м до місця перебування та навчання дітей; заборонити переслідувати та у будь-який спосіб спілкуватися з нею та дітьми; заборонити вести листування та телефонні переговори із заявницею²⁷⁴. Виходячи з наведених обставин, можна констатувати, що, обґрунтовуючи доцільність видачі обмежувальних приписів, заявниця акцентувала увагу на спробах чоловіка систематично чинити психологічне насильство шляхом створення перешкод у спілкуванні з дітьми та відмові у поверненні особистих речей.

Рішенням Оболонського районного суду м. Києва від 22 лютого 2018 року у задоволенні заяви про видачу обмежувального припису було відмовлено. Відмовляючи у задоволенні заяви, суд першої

²⁷⁴ Рішення Оболонського районного суду міста Києва від 22 лютого 2018 року (справа № 756/2072/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72375822>

інстанції виходив з того, що заявником не надано належних доказів на підтвердження вчинення чоловіком домашнього насильства. Такий висновок суду є законним та обґрунтованим, відповідає встановленим у справі обставинам. Так, при зверненні до суду із заявою заявником було надано копію постанови Дніпровського районного суду м. Києва від 07 грудня 2017 року, якою адміністративний матеріал стосовно чоловіка заявниці про вчинення ним адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173⁻² КУпАП, було повернуто до Управління патрульної поліції у м. Києві для усунення недоліків. Із вказаної постанови вбачається, що до суду надійшов протокол про адміністративне правопорушення, за змістом якого 23 вересня 2017 року чоловік вчинив сімейну сварку із заявницею. Однак вказана постанова не містить висновків щодо наявності в діях чоловіка складу адміністративного правопорушення — вчинення домашнього насильства, а тому не може бути належним доказом в даній справі. Також не можуть бути підставою для скасування рішення суду першої інстанції доводи апелянта про те, що зміна її місця проживання свідчить про те, що вона змушена таким чином захищати себе від насильства з боку її чоловіка, оскільки матеріали справи не містять доказів на підтвердження того, що заявником було змінено місце свого проживання не з власної ініціативи. Матеріали справи свідчать про те, що між сторонами існує спір щодо визначення місця проживання, порядку та способу спілкування з дітьми та їх виховання, оскільки заявник разом з малолітніми дітьми виїхала з постійного місця їх проживання та перешкоджає батьку у спілкуванні з ними. Однак беззаперечних доказів на підтвердження чинення домашнього насильства у розумінні Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» заявником до суду не надано, а тому підстави вважати, що наявні ризики настання тяжких наслідків для заявника та малолітніх дітей у зв'язку з відмовою

суду у видачі обмежувального припису відсутні²⁷⁵. Аналогічна позиція викладена також у постанові Верховного Суду від 01 вересня 2021 року (справа № 524/992/20), в якій зазначено, що під час вирішення питання про наявність підстав для видачі обмежувального припису суди мають встановлювати, яким формам домашнього насильства піддавався заявник, та оцінювати ризики продовження у майбутньому домашнього насильства в будь-якому його прояві²⁷⁶.

Із урахуванням положень, викладених у ч. 1 ст. 45 Стамбульської конвенції, де зазначено, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення покарання ефективними, пропорційними та переконливими санкціями за вчинення правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, з урахуванням ступеня їхньої тяжкості. Ці санкції охоплюють, де це доречно, вироки, що передбачають позбавлення волі, що може стати підставою для екстрадиції²⁷⁷, а також ураховуючи те, що невиконання обмежувальних заходів та обмежувальних приписів унеможливує здійснення кримінально-правової політики та реалізації кримінологічних заходів впливу на кількісний показник домашнього насильства та кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, доцільним є перегляд видів та обсягів покарання, які можуть бути призначені за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 390⁻¹ КК України. Так, ст. 390⁻¹ КК України доречно викласти у такій редакції:

²⁷⁵ Постанова Апеляційного суду міста Києва від 29 березня 2018 року (справа № 756/2072/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73068735>

²⁷⁶ Постанова Верховного Суду від 01 вересня 2021 року (справа № 524/992/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99459344?fbclid=IwAR3CLBbrvBPVvPSYTOS3CRs5Md4v6aBQa5f7cnYtKRSbZxlH4xd3oXU8Qwc>

²⁷⁷ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, ратифікована із заявами Законом від 20.06.2022 р. № 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#n2

Стаття 390⁻¹. Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників

1. Умисне невиконання обмежувальних заходів, передбачених статтею 91⁻¹ цього Кодексу, або умисне невиконання обмежувальних приписів, або умисне ухилення від проходження програми для кривдників особою, щодо якої такі заходи застосовані судом, —

карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або обмеженням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені повторно, —

караються позбавленням волі на строк до двох років

Відповідних змін також потребує санкція ст. 126⁻¹ КК України з метою систематизації видів покарання, які можуть бути призначені за домашнє насильство та кримінальні правопорушення, які з ним пов'язані. Окремої уваги також потребує і ст. 91⁻¹ КК України.

Аналіз ст. 91⁻¹ КК України дозволяє констатувати, що всі обмежувальні заходи, передбачені п.п. 1–5 ч. 1 вказаної норми, скеровані на виконання двох основних завдань: захисту потерпілої особи та унеможливлення продовження вчинення щодо неї домашнього насильства, а також виправлення кримінально протиправної поведінки кривдника. Вказане свідчить про те, що зміст обмежувальних заходів є схожим на зміст заходів індивідуально-профілактичного запобігання, проте обмежувальні заходи застосовуються виключно до осіб, які вчинили домашнє насильство.

Водночас вказана норма не позбавлена певних лінгвістичних недоліків, які зумовлюють порушення принципу правової визначеності. Так, відповідно до ч. 1 ст. 91⁻¹ КК України в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної

відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство один або декілька обмежувальних заходів...²⁷⁸. Отже, законодавець використовує конструкцію «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», що є не цілком аргументованим через низку причин.

По-перше, національне кримінальне законодавство не роз'яснює, що необхідно вважати «злочином, пов'язаним з домашнім насильством». Аналогічно, відповідні тлумачення відсутні у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та профільному Законі України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Це призвело до виникнення проблем у правозастосуванні та стало предметом розгляду Верховним Судом, який сформував власну позицію з цього питання.

У Постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 лютого 2020 року (справа № 453/225/19) визначено, що формулювання поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» є ширшим за поняття «домашнє насильство» у нормі ст. 126⁻¹ КК і може полягати не лише у вчиненні цього злочину, а й в інших суспільно небезпечних діяннях, які мають ознаки домашнього насильства. Тому поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» не є відсилючим, у розумінні законодавця має комплексний характер і регламентується у різних сферах суспільних відносин. При встановленні змісту згаданого поняття слід виходити з конкретних фактичних обставин справи, а не тільки з кваліфікації дій винуватця. У контексті зазначеного «злочином, пов'язаним з домашнім насильством» слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого містять хоча б один із елементів,

²⁷⁸ Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3411>

перелічених у ст. 1 ЗУ № 2229-VIII, незалежно від того, чи вказано їх у відповідній статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину²⁷⁹.

По-друге, визначення та нормативне закріплення переліку видів діянь, пов'язаних з домашнім насильством, є важливим з огляду на те, нормативним приписом п. 7 ч.1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України, яким визначено, що кримінальне провадження закривається в разі, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, *крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством (курсив наш — Є. Н., Т. П.)*²⁸⁰. Звертає на себе увагу також те, що в контексті цього пункту законодавець уже використовує конструкцію «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством» на відміну від ч. 1 ст. 91⁻¹ КК України, де використано поняття «злочину».

Така неузгодженість між положеннями Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України утворює способи уникнення кримінальної відповідальності та унеможливорює застосування обмежувальних заходів за вчинення окремих протиправних діянь, які, відповідно до тлумачення Верховного Суду, пов'язані з домашнім насильством. Прикладом є спричинення легких тілесних ушкоджень, які, відповідно до ст. 125 КК України, є проступком. У практиці Верховного Суду непоодинокими є випадки, коли кримінального правопорушника, який спричинив легкі тілесні ушкодження особі, з якою він перебуває у сімейних або близьких відносинах, звільняли від кримінальної відповідальності за п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України,

²⁷⁹ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 лютого 2020 року (справа № 453/225/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679>

²⁸⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

посилаючись на те, що спричинення легких тілесних ушкоджень не є протиправним діянням, пов'язаним із домашнім насильством.

У Постанові колегії суддів Третьої судової палати ККС від 06.03.2023 у справі № 472/302/22 (провадження № 51–170км23) Суд зазначив, що під ознаки домашнього насильства можуть підпадати різні склади злочинів за умови, що відповідний злочин вчиняється в сім'ї чи в межах місця проживання або щодо родичів, або щодо колишнього чи теперішнього подружжя, або щодо іншої особи, яка спільно проживає (проживала) з кривдником однією сім'єю, але не перебуває (не перебувала) у родинних відносинах чи у шлюбі з ним²⁸¹. Отже, якщо легкі тілесні ушкодження було спричинено за визначених умов, таке діяння вважатиметься кримінальним правопорушенням, пов'язаним з домашнім насильством. Водночас застосувати обмежувальні заходи, передбачені ст. 91⁻¹ КК України, буде неможливо через те, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 125 КК України, є проступком. Це також стосується діяння, передбаченого ч.ч. 1–2 ст. 154 КК України (примушування до вступу у статевий зв'язок).

Окремої уваги потребує також те, що обмежувальні заходи можуть бути призначені за вчинення виключно злочину, але такого, за яке особі не було призначено покарання у виді позбавлення волі. Водночас санкція ст. 121 КК України передбачає безальтернативне покарання у виді позбавлення волі, ч.ч. 2,4 ст. 134 КК України — два альтернативні види покарань — обмеження та позбавлення волі тощо. Необхідно також зазначити, що у першій частині диспозиції ч. 1 ст. 91⁻¹ КК України законодавець вказує на «потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством», а у другій частині диспозиції ч. 1 ст. 91⁻¹ КК України вже зазначається, що «суд може

²⁸¹ Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС від 06.03.2023 у справі № 472/302/22 (провадження № 51–170км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109479890>

застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство», тобто вже обмежується перелік протиправних діянь.

Наведене свідчить про те, що наявність таких законодавчих помилок у ч. 1 ст. 91⁻¹ КК України можуть унеможливити застосування до окремих осіб обмежувальних заходів, що має бути негативно оцінено з точки зору індивідуально-профілактичного запобігання домашньому насильству та кримінальним правопорушенням, які з ним пов'язані.

Таким чином, із урахуванням наведеного вважаємо за доцільне внести такі зміни до ст. 91⁻¹ КК України:

– викласти ч. 1 у такій редакції: *В інтересах потерпілого від домашнього насильства та/або кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила такі кримінальні правопорушення, один або декілька обмежувальних заходів, якими є...*;

– доповнити приміткою, яку викласти у такій редакції: **Примітка.** Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з домашнім насильством, відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені п. 10 ч. 2 ст. 115, ст. 116, ст. 121, ст. 123, ст. 125, ст. 126, ч.ч. 2–5 ст. 134, ст. 151⁻², ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153, ст. 154 цього Кодексу.

Із урахуванням запропонованого доцільним також є внесення змін до ч.2 ст. 76 КК України та викладення її у такій редакції: *2. На осіб, засуджених за кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені статтею 91⁻¹ цього Кодексу.*

Отже, наразі обмежувальні приписи як захід індивідуально-профілактичного запобігання домашньому насильству не повною мірою виконують функцію, передбачену у Стамбульській конвенції.

Основною причиною є лінгвістичні та нормативні помилки, допущені під час конструювання ст. 91⁻¹ КК України, неефективні види покарання, яке може бути призначене за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 390⁻¹ КК України, а також відсутність системного підходу до призначення покарання та звільнення від нього в судовій практиці.

ВИСНОВКИ

В умовах формування сучасної політики у сфері боротьби зі злочинністю стала модель кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, утворена трьома рівнями — загальносоціальним, спеціально-кримінологічним та індивідуально-профілактичним, вимагає перегляду та адаптації до потреб держави та суспільства. Умовою реалізації мети євроінтеграції є посилення правового забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина від суспільно небезпечних діянь, що зумовлює потребу у виокремленні кримінально-правового напрямку протидії злочинності в межах кримінологічної моделі запобігання. Воєнний стан та збройна агресія російської федерації виявили індиферентність кримінології в системі наук кримінально-правового циклу, що посилює дискусії щодо доцільності віднесення її до юридичних наук. Водночас аналіз кожного рівня в системі кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням надало підставу для констатації очевидної кореляції між детермінантами злочинності, політичними факторами та незадовільним рівнем нормативно-правового регулювання діяльності щодо протидії злочинності.

У результаті проведеного дослідження було отримано такі основні висновки:

1. В умовах воєнного стану доцільною є зміна підходу до традиційного розуміння соціально-економічних заходів загальносоціального запобігання та акцентуація уваги на посиленні нормативно-правового забезпечення актуальних для держави суспільних відносин з метою запобігання утворенню додаткових детермінант, субпідрядних військово-політичних. Це стосується посилення захисту об'єктів критичної

інфраструктури, зокрема шляхом удосконалення діяльності сектору безпеки та оборони. Тоді така діяльність не буде знаходитись у площині спеціально-кримінологічного запобігання, оскільки буде скерована на вирішення поточних проблем, які мають загальнодержавний характер. Умови воєнного стану надали можливість сформувавши цілісне уявлення про недоцільність вважати, що будь-який позитивний вплив на систему державного управління здатний знизити кількісні показники кримінальних правопорушень, оскільки будь-який їх вид потребує вирішення чітко визначеного переліку проблемних аспектів, які утворюють специфічні детермінаційні комплекси.

Стан кримінально-правового захисту суспільних відносин має розглядатись не тільки в межах спеціально-кримінологічного, а й загально-соціального запобігання, зокрема і в межах соціально-економічних заходів. Низька ефективність норм кримінального законодавства призводить до порушення порядку функціонування окремих інституцій та сфер державного управління в цілому. Кримінально-правове регулювання, як будь-який інший вид правового регулювання, є різновидом соціального регулювання, що надає можливість досягати суспільно корисних цілей. Обмежувати дію кримінального законодавства в межах лише спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного запобігання, спираючись тільки на те, що кримінально-правове регулювання є діяльністю виключно щодо застосування заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, означає заперечувати його значення як виду правового регулювання публічних суспільних відносин. Визначення ступеня кримінально-правового захисту в межах будь-яких суспільних відносин є обов'язковим для формування належної системи запобігання кримінальним правопорушенням.

Політико-правові заходи запобігання кримінальним правопорушенням є ключовими, оскільки вони скеровані на вирішення поточних проблем державотворення та вдосконалення процесу правового

регулювання суспільних відносин. Об'єднання політичних та правових заходів в одну групу, як правило, зумовлено взаємозалежністю між детермінантами, на усунення яких вони спрямовані. Так само як і забезпечення здійснення заходів, передбачених актуальними документами стратегічного планування щодо захисту національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, можливо виключно шляхом удосконалення на законодавчому рівні діяльності суб'єктів державного управління у сфері національної безпеки. Отже, фактично політико-правові заходи загальносоціального запобігання реалізуються шляхом забезпечення правотворчої діяльності, метою якої є стабілізація законодавства та приведення його у відповідність до сучасних тенденцій державотворення, а також крізь призму подальшого проведення правової реформи в частині здійснення державної політики України щодо адаптації національного законодавства відповідно до *acquis communautaire* та положень міжнародного гуманітарного права.

2. Сучасна система суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням дещо трансформується, що зумовлено розширенням кола осіб, які є дотичними до процесу запобігання кримінальним правопорушенням. Усіх суб'єктів можна класифікувати таким чином: 1) суб'єкти, в повноваження яких входить запобігання кримінальним правопорушенням — органи правопорядку, які входять до сектору безпеки (Національна поліція, СБУ, ДБР тощо); 2) суб'єкти, які супроводжують діяльність сектору безпеки із запобігання кримінальним правопорушенням (представники сектору оборони, а також інші суб'єкти, які мають змішані (правоохоронні та оборонні) функції: Збройні Сили України, Національна гвардія, Управління державної охорони (як правоохоронний орган спеціального призначення), Державна прикордонна служба тощо); 3) суб'єкти, які забезпечують законність рішень правоохоронних рішень та здійснюють правосуддя (прокуратура, суди всіх юрисдикцій та рівнів); 4) суб'єкти, які відповідно до положень

Закону України «Про правотворчу діяльність» забезпечують впорядкування правотворчої діяльності в Україні, посилення взаємодії між учасниками правотворчої діяльності у процесі підготовки нормативно-правових актів, а також контролю за їх реалізацією, забезпечення участі громадянського суспільства у правотворчій діяльності та якості законодавства України (передбачені у ст. 4 вказаного законодавчого акта); 5) суб'єкти, які вирішують питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснюють офіційне тлумачення Конституції України (Конституційний Суд України).

Окрім організаційних засад діяльності суб'єктів із запобігання кримінальним правопорушенням, важливе значення має його правове забезпечення. Більшість проблемних аспектів, які зумовлюють та/або провокують зростання кількісного показника суспільно небезпечних діянь або знижують ефективність дії норм права, знаходяться у площині: 1) помилок, допущених на етапі правотворчої діяльності; 2) зумовлені неправильним тлумаченням/застосуванням рішень ЄСПЛ, а також міжнародних та європейських правових документів, рекомендацій тощо.

Формування нової військово-політичної детермінанти зумовило потребу у створенні актуального організаційно-правового заходу запобігання злочинам проти основ національної безпеки України та кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Водночас обсяг і порядок застосування таких заходів є чітко визначеним та обмеженим релевантними нормами правових документів, що утворюють міжнародне гуманітарне право: Римського статуту, Женевських конвенцій від 12.08.1949 року: «Про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях», «Про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі», «Про поводження з військовополоненими», «Про захист цивільного населення під час війни».

Отже, зміст заходів запобігання злочинам проти основ національної безпеки України та кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку відтворюється крізь призму забезпечення дотримання сторонами збройного конфлікту положень ратифікованих суб'єктами міжнародного права угод, що регулюють між ними суспільні відносини військово-політичного характеру через створення взаємних прав та обов'язків.

Застосування положень міжнародного та міжнародного гуманітарного права в системі запобігання злочинності взагалі та в умовах воєнного стану зокрема реалізується крізь внесення змін та доповнень до національного кримінального законодавства з метою посилення стримуючої функції покарання та забезпечення загальної та спеціальної превенції. Водночас окремі законодавчі рішення, порушення вимог законодавчої техніки та неоднаковий підхід до механізму кримінально-правового забезпечення безпекового середовища призводить до створення додаткових факторів та чинників, які тільки інтенсифікують криміногенні загрози. До таких факторів та чинників можна віднести: 1) неправильне тлумачення норм міжнародного права призводить до порушення прав підозрюваного/обвинуваченого, що надає підставу для оскарження судового рішення та затягування строків притягнення до кримінальної відповідальності; 2) неправильне застосування положень міжнародного та міжнародного гуманітарного права призводить до невиправданої зміни підходу до стримуючої функції покарання шляхом посилення санкцій за вчинення окремих видів кримінальних правопорушень, що має наслідком масове звільнення осіб від відбування покарання та знижує ефективність спеціальної превенції; 3) різний підхід до підстав звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, а також визначення видів кримінальних правопорушень, які виключають можливість такого звільнення, є наслідком недотримання правил внесення змін до законів, недооцінки та ігнорування правил законодавчої техніки.

Одними із дієвих та сучасних заходів спеціально-кримінологічного запобігання є пенітенціарні заходи. На сучасному етапі державотворення процес застосування пенітенціарних заходів у системі запобігання кримінальним правопорушенням ускладнений низкою невзаємоузгоджених законодавчих рішень, фактичною міжгалузеву конкуренцією та непослідовністю кримінально-правової та кримінально-виконавчої політики. Внаслідок цього безпосередньо всередині системи запобігання утворюються додаткові детермінанти, які інтенсифікують криміногенні загрози та призводять до зростання кількісного та негативної зміни якісного показника кримінальних правопорушень. Безпосередніми причинами цього є: 1) спроби забезпечити механізм запобігання через посилення санкцій кримінально-правових норм без удосконалення порядку та умов відбування засудженими покарань; 2) спроби забезпечити здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні шляхом зниження репресії та створення спеціальних підстав для звільнення від відбування покарання без урахування потенційних криміногенних загроз; 3) неврахування у стратегії реформування пенітенціарної системи прогнозованих ризиків та загроз, пов'язаних зі збройною агресією російської федерації проти України.

3. Заходи кримінально-правового забезпечення індивідуально-профілактичного запобігання кримінальних правопорушень реалізуються крізь визначені у кримінальному законодавстві правові інститути. Корегування переліку можливих способів такого впливу на кримінального правопорушника відбувається шляхом внесення змін та доповнень, скерованих на приведення кримінально-правових норм у відповідність до актуальної економіко-політичної ситуації у країні. Заходи кримінально-правового впливу на протиправну поведінку є пріоритетними в загальній системі запобігання також у зв'язку з тим, що вони легше піддаються вдосконаленню та застосуванню, зокрема через механізм первинної та вторинної пеналізації

кримінальних правопорушень. У контексті міжнародного співробітництва заходи кримінально-правового впливу на індивідуальну протиправну поведінку можуть бути вдосконалені або сформовані виключно через укладення міжнародних договорів. Окремі заходи також реалізуються крізь призму положень, викладених у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Актуальними та ефективними заходами індивідуально-профілактичного запобігання є запобіжні заходи, застосування яких регулюється положеннями кримінального процесуального законодавства. Водночас такий запобіжний захід, як тримання під вартою не повною мірою відповідає вимогам, які ставляться європейською та міжнародною правовою спільнотою до порядку його застосування. Тримання під вартою є найсуворішим заходом, метою якого є забезпечення випадків можливої протидії досудовому розслідуванню з боку підозрюваної особи, а також невідкладне унеможливлення продовження нею кримінально протиправної діяльності. Наразі законодавцю доцільно переглянути підстави для застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою та визначити можливість вважати вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння виключною підставою для його застосування. Зокрема, це також стосується і спеціальних суб'єктів, таких як військовослужбовці.

Обмежувальні заходи та приписи в межах індивідуально-профілактичного запобігання домашньому насильству не повною мірою виконують функцію, передбачену у Стамбульській конвенції. Основною причиною є лінгвістичні та нормативні помилки, допущені під час конструювання ст. 91⁻¹ КК України, неефективні види покарання, яке може бути призначене за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 390⁻¹ КК України, а також відсутність системного підходу до призначення покарання та звільнення від нього в судовій практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Case of Halet v. Luxembourg. (Application no. 21884/18). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22sort%22:\[%22kdate%20Descending%22\],\[%22importance%22:\[%22%22\],\[%22documentcollectionid%22:\[%22JUDGMENTS%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-223259%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22sort%22:[%22kdate%20Descending%22],[%22importance%22:[%22%22],[%22documentcollectionid%22:[%22JUDGMENTS%22],[%22itemid%22:[%22001-223259%22]])
2. Case of Rashad Hasanov and others v. Azerbaijan. 7 June 2018. (Applications nos. 48653/13 and 3 others — see appended list). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-183372%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-183372%22]})
3. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/55/66. Human Rights Council. Fifty-fifth session. 26 February–5 April 2024. Agenda item 4. URL: <https://ukraine.un.org/uk/>
4. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія: курс лекцій. Київ: МАУП, 2002. 296 с.
5. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 515 с.
6. Балацька О. Р., Кучинська О. П. Відновлення військових судів в системі правосуддя України: досвід минулого та сучасні реалії. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2024/118.pdf
7. Басалюк Н. В. Система покарань у кримінальному праві та законодавстві України. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/35ecf31c-b4d0-4385-b54e-9d6d9b35b541/content>
8. Баулін Ю. В. Виправні роботи у проекті КК України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2001. № 6. С. 199–203.
9. Баулін Ю. В. Європеїзація Загальної частини проекту КК України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/baulin-yu-v-yeuropeyzatsiya-zagalnoyi-chastyny-novogo-kku.pdf>
10. Богуцький П. П. Воєнна політика і система військової юстиції: синергія воєнної безпеки. *Наука і оборона*. 2022. № 1. С. 10–15.
11. Бурдоносова М. А. Вплив рівня освіти особи на розвиток її правової свідомості. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/4.pdf
12. Верховна Рада прийняла за основу законопроект про угоди з слідством в корупційних справах. URL: <https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevyy-analiz-08-15-zhovtnya-2024-roku/>

13. Вирок Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 24 травня 2024 року (справа № 524/4802/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119263903>
14. Вирок Бобровицького районного суду Чернігівської області від 24.11.2022 (справа 729/574/22 1-кп/729/81/22 р.). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107481395>
15. Вирок Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 21 травня 2024 року (справа № 171/949/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119157792>
16. Вирок Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 24 січня 2024 року (справа № 171/1152/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116594995>
17. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 13 липня 2023 року (справа № 202/13286/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112165726>
18. Вирок Любешівського районного суду Волинської області від 11 липня 2024 року (справа № 162/256/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120302654>
19. Вирок Обухівського районного суду Київської області від 03 липня 2024 року (справа № 372/3200/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120148697>
20. Вирок Смілянського міськрайонного суду від 24 травня 2024 року Черкаської області (справа № 703/5971/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119253995>
21. Вирок Яворівського районного суду Львівської області від 09 липня 2024 року (справа № 944/3757/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120316419>
22. Висновок (бюджетна експертиза) Комітет Верховної Ради України з питань бюджету. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/d92d6bde-7c28-47e7-b61b-da52fd1d04d6>
23. Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. С. 155–156
24. Голіна В. В. Судимість і суспільство. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 3 (78). С. 124–134
25. Данилевський А. О., Данилевська Ю. О. Щодо відповідності законодавства України про кримінальну відповідальність у сфері незаконного обігу наркотиків міжнародним нормативно-правовим актам. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 4. С. 95–102.
26. Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>
27. Діти війни. 24 лютого 2022 — 06 червня 2024. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

28. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
29. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
30. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
31. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджена Законом України від 18 березня 2004 року №1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>
32. Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до російської федерації. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/546560_0.pdf
33. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf
34. Зміна, що вноситься до плану запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.11.2022 р. №1058-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-2022-%D1%80#n2>
35. Зміни, що вносяться до постанови Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. №1109: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2024 р. №48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-2024-%D0%BF#Text>
36. Інструкція про організацію обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боеприпасів у Збройних Силах України: затв. наказом Міністра оборони України від 29.06.2005 р. №359 (у редакції наказу Міністерства оборони України від 20.10.2015 р. №569). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0933-05#n14>
37. Інструкція про організацію патрульно-постової служби Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України: затв. наказом Міністерства оборони України від 10.10.2016 р. №515. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1429-16#Text>

38. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 р. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>
39. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затв. наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>
40. Кількість вакансій та чисельність шукачів роботи, зареєстрованих в Державній службі зайнятості станом на 1 серпня 2024 року. URL: <https://dcz.gov.ua/stat/statfile>
41. Кодекс законів України про працю від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
42. Колісник В. П. Проблеми політичної відповідальності парламенту та уряду крізь призму конституційної реформи. *Трансформація політики в право: різні традиції та досвід* : матеріали Міжнар. наук. конф. (9–12 листоп. 2005 р., Київ – Харків). Харків, 2006. С. 180.
43. Комісаров М. Л., Пономарьова Т. І. До питання щодо «особливого» статусу гладкоствольної мисливської зброї, передбаченого ст. 263 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 30–32.
44. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: схвалено Указом Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>
45. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, ратифікована Постановою ВР № 1000-XII від 25.04.91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text
46. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ратифікована 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
47. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятої резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text
48. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

49. Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 р. №1009-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-%D1%80/print>
50. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173), ратифікована 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text
51. Кримінальний кодекс від 05.04.2001 р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n771>
52. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 01.08.2024 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf>
53. Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012 р. №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
54. Кримінально-виконавчий кодекс від 11.07.2003 р. №1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
55. Кримінологія: підручник / за заг. ред. В. В. Чернея; за наук. ред. О. М. Джужи. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
56. Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
57. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атіка, 2004. 288 с
58. Методика визначення ступеня виправлення засудженого: затв. наказом Міністерства юстиції України від 19.01.2023 р. №294/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-23/print>
59. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Паливода А. В., 2011. 192 с.
60. Назимко Є. С., Пономарьова Т. І., Ковальова О. В. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на механізм запобігання домашньому насильству в Україні. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. Вип. 2. С. 65–70.
61. Назимко Є. Урбанізація. *Велика українська кримінологічна енциклопедія*: у 2 т. / редкол.: В. В. Сокуренько (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. Т. 2 : М-Я. С. 765–766.
62. Назимко Є. С., Пономарьова Т. І., Лосич С. В., Павліченко В. М. Особливості здійснення правоохоронної діяльності на деокупованих територіях : навч. посіб. Київ: Алерта, 2024. 242 с.

63. Окрема думка судді Конституційного Суду України Скоморохи В. Є. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини другої статті 18, статей 32–37 підпункту 5 пункту 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій України» (справа про Касаційний суд України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-03#Text>
64. Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. 42 с.
65. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>
66. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
67. Пироженко О. С. До проблеми законодавчої регламентації виправних робіт як виду кримінального покарання. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3b55e087-5464-4a5e-b5f5-e5980de55ee5/content>
68. Письменський Є. О. Реалізація кримінально-правової політики в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2024. Вип. 17(29). С. 300–310.
69. План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 р. № 756-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-%D1%80#Text>
70. План запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 р. № 181-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text>
71. План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80#Text>
72. Положення про інформаційно-аналітичну систему «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості»: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 30.03.2022 р. № 207. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0425-22#Text>

73. Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 376 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 06.05.2020 р. № 371). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#n172>
74. Положення про порядок здійснення помилування: затв. Указом Президента України від 21.04.2015 р. № 223/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text>
75. Положення про Спеціалізовану прокуратуру у сфері оборони (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора: затв. наказом Генерального прокурора 30.05.2023 р. № 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0144905-23#Text>
76. Пономарьова Т. І. Роль міжнародного та міжнародного гуманітарного права у системі запобігання кримінальним правопорушенням. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 2. С. 75–82.
77. Пономарьова Т. І. Запобігання примусовій депортації неповнолітніх в умовах воєнного стану. *Взаємодія державних органів та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням у центральних регіонах України*: зб. матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 17 квіт. 2024 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 119–120.
78. Порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам: затв. наказом Міністерства оборони України від 07.06.2018 р. № 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text>
79. Порядок віднесення об'єктів до критичної інфраструктури: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 р. № 1109 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1384). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#n11>
80. Порядок створення, ведення, доступу до відомостей Єдиного реєстру осіб, у тому числі дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України від 18.04.2023 р. № 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/339-2023-%D0%BF#Text>
81. Порядок тримання засуджених, узятих під варту, заарештованих та затриманих військовослужбовців: затв. наказом Міністерства оборони України від 03.11.2020 р. № 394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0038-21#Text>
82. Порядок формування та ведення Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту: затв. наказом Міністерства юстиції України від 26.06.2018 р. № 2023/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0762-18#Text>
83. Постанова Апеляційного суду міста Києва від 29 березня 2018 року (справа № 756/2072/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73068735>

84. Постанова Верховного Суду від 01 вересня 2021 року (справа № 524/992/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99459344?fbclid=IwAR3CLBbrvBPvPvPSYTOS3CRs5Md4v6aBQa5f7cnYtKRSbZxlH4xd3oXU8Qwc>
85. Постанова Верховного Суду від 02 жовтня 2018 року у справі № 752/8309/16-к (провадження № 51-284км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76945318>
86. Постанова Верховного Суду від 03 вересня 2020 року (справа № 463/1128/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91397574>
87. Постанова Верховного Суду від 04 грудня 2018 року (справа № 161/3885/16-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78628039>
88. Постанова Верховного Суду від 12 листопада 2024 року (№ 154/2120/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123314071>
89. Постанова Верховного Суду від 17.09.2020 р. у справі № 739/1140/18 (провадження № 51-1858км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91702621>
90. Постанова Верховного Суду від 20 березня 2018 року у справі № 302/904/16-к (провадження № 51-966км18) URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72970337>
91. Постанова Верховного Суду від 22 березня 2018 року (справа № 207/5011/14-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73001386>
92. Постанова Верховного Суду від 27.09.2018 р. у справі № 647/1831/15-к (провадження № 51-336км17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76945371>
93. Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2024 року (справа № 753/14148/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733>
94. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС від 19.10.2021 у справі №552/2540/20 (провадження № 51-3807км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100457470>
95. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 11.07.2023 у справі № 751/5204/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112202617#>
96. Постанова колегії суддів Третньої судової палати ККС від 06.03.2023 у справі № 472/302/22 (провадження № 51-170км23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109479890>
97. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 лютого 2020 року (справа № 453/225/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679>
98. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану». URL: <blob:https://ttd.rada.gov.ua/4858c300-57ac-47f6-a84a-ba19e324b782>

99. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/5e65c341-aeb0-46f5-9604-5014bf719efd>
100. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про критичну інфраструктуру». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/361dcd4f-d4a6-43ae-8270-5d6fc69de1e8>
101. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей застосування заходів забезпечення у корупційних і пов'язаних із корупцією кримінальних провадженнях у період воєнного стану». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/f69770cb-f6ef-42fb-ac41-03d10e65a4a4>
102. Практика судів України з кримінальних справ (2012–2013 рр.) / уклад. В. І. Тютюгін ; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2014. 704 с.
103. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
104. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
105. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: Закон України від 13.12.2022 р. № 2839-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text>
106. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією: Закон України від 29.10.2024 р. № 4033-IX. URL: <https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevuj-analiz-08-15-zhovtnya-2024-roku/>
107. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану: Закон України від 20.08.2024 р. № 3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#n6>

108. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України: Закон України від 20.11.2024 р. № 4074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4074-20#n14>
109. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану: Закон України від 16.08.2022 р. № 2531-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20#n9>
110. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 07.10.2014 р. № 1689-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18/ed20210317#n39>
111. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n41>
112. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки: Закон України від 14.04.2022 р. № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n13>
113. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23.08.2023 р. № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n126>
114. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності: Закон України від 08.05.2024 р. № 3687-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-IX#Text>
115. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80#Text>

116. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>
117. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
118. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
119. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
120. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»: Постанова Верховної Ради України від 04.02.2015 р. № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>
121. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>
122. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
123. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>
124. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
125. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>
126. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
127. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>
128. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
129. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: наказ Офісу Генерального прокурора від 04.11.2020 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>

130. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 р. № 3352-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>
131. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>
132. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправки до нього: Закон України від 21.08.2024 р. № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>
133. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#n77>
134. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
135. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
136. Проект № 6039 від 12 серпня 2004 р. URL: https://www.google.com/search?q=%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82+%E2%84%96+6039+%D0%B2%D1%96%D0%B4+12+%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BF%D0%BD%D1%8F+2004+%D1%80.&oq=%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82+%E2%84%96+6039+%D0%B2%D1%96%D0%B4+12+%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BF%D0%BD%D1%8F+2004+%D1%80.&gs_lcrp=EgZjaHjvbWUyBggAEEUYOTIKCAEQAViABBiiBNiBBzgm2owajeoAgCwAgA&sourceid=chrome&ie=UTF-8
137. Проект Закону України «Про Військову поліцію». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/63723bfc-bb06-41f9-940c-0ae03010b66e>
138. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей застосування заходів забезпечення у корупційних і пов'язаних із корупцією кримінальних провадженнях у період воєнного стану». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/8334e3c8-2d6d-47af-bd51-acf6b7ed0d33>
139. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія / Андрушко П. П., Вакумов О. С., Баулін Ю. В., Бурдін В. М., Вишневська І. А., Горох О. П., Гуторова Н. О., Марчук Н. О., Навроцький В. О., Пономаренко Ю. А., Стрельцов Є. Л., Хавронюк М. І. ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ : ВАІТЕ, 2024. 492 с.
140. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 31.05.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text
141. Резолюція 2341 (2017), прийнята Радою Безпеки на 7882-м засіданні 13 лютого 2017 року. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n17/038/61/pdf/n1703861.pdf>

142. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
143. Ринок праці України 2022–2023: стан, тенденції та перспективи. URL: https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebdr_ukraine-lm-1.pdf
144. Рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 30.04.2024 року (справа № 120/460/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116359645>
145. Рішення ЄСПЛ «М. М. та З. М. проти України» від 03.11.2022 р. № 4669/20. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h64#Text
146. Рішення ЄСПЛ від 19.09.2008 у справі «Korbely проти Угорщини» (Заява — 9174/02). URL: <http://surl.li/tymfdv>
147. Рішення ЄСПЛ по справі «Левчук проти України» (Заява № 17496/19). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f92#Text
148. Рішення ЄСПЛ по справі «Черніка проти України» (Заява № 53791/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f16#Text
149. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) від 16 вересня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#n88>
150. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 25 червня 2019 року № 7-р/2019. Справа № 3–68/2018(3846/17, 2452/18, 3657/18, 347/19). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19#Text>
151. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024. Справа № 3–111/2023(207/23, 315/23). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-24#Text>
152. Рішення Ленінського районного суду м. Кіровограда від 18 листопада 2019 року (справа № 405/3330/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85848691>

153. Рішення Оболонського районного суду міста Києва від 22 лютого 2018 року (справа № 756/2072/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72375822>
154. Рішення по Справі «Петухов проти України (№ 2)» (Заява № 41216/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text
155. Справа «Войтенко проти України» (рішення ЄСПЛ від 29 червня 2004 року, Заява № 18966/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223#Text
156. Сташис В. Основні новели нового Кримінального кодексу України. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5798/1/Stashus_612.pdf
157. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>
158. Судова влада. Статистика. URL: https://court.gov.ua/inshesudova_statystyka/zvit_dsau_2023
159. Суходубова І. В. Стабільність і динамізм законодавства: поняття, співвідношення, засоби забезпечення : монографія. Харків : Право, 2016. 228 с.
160. Тарасенко О. С. Проблеми розвитку кримінально-виконавчої політики в умовах воєнного стану. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/457/13367/27968-1>
161. Тютюгін В. І. Судимість як один із засобів кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2(18). С. 211–250.
162. Тютюгін В. І. Чергові плоди безсистемної «новелізації» кримінального законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 1(19). С. 26–52.
163. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в сфері боротьби з організованою злочинністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_049#Text
164. Угода між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_001-23#Text
165. Угода між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
166. Ухвала Голосіївського районного суду міста Києва від 05.11.2024 (справа № 752/23097/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122894002>
167. Ухвала Київського районного суд м. Харкова від 07.05.2019 року (справа № 640/7629/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574146>

168. Ухвала Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 29.05.2023 (справа № 346/1745/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111268718>
169. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 28.06.2023 (справа № 569/9006/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112162355>
170. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 30.05.2023 (справа № 569/9010/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111223208>
171. Ухвала Шевченківського районного суду м. Львова від 29 травня 2024 року (справа № 466/5753/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119349119>
172. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2021. 389 с.
173. Хейніш (Heinisch) п. Німеччини - 28274/08. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22UKR%22%5D,%22appno%22:%5B%2228274/08%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-117841%22%5D%7D>

Наукове видання

НАЗИМКО Є. С., ПОНОМАРЬОВА Т. І.

**ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ
У СУЧАСНІЙ КРИМІНОЛОГІЇ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Монографія

Підписано до друку 27.12.2024. Гарнітура Source Serif Pro. Формат 60×84 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 18,14.
Наклад 300 прим.

Редакційна підготовка та друк ТОВ ВД «Дакор»

Свід. ДК № 4349 від 05.07.2012

☎ +38(067) 153-96-73; ✉ vd_dakor@ukr.net 🌐 www.dakor.com.ua

📍 03057, м. Київ, просп. Берестейський, 56